

Liahona

**Ko Ha Fakahā Kuó Ne
Tāpuekina 'a e Māmaní
Kotoa, p. 12**

Tu'unga Fakaetamai
Faka'e'i'eiki: Ko ha Ki'i
Konga Fakalangi, p. 22

Ngāue Tokoni Ta'esiokita
ki he Mamahí p. 26

"Kuó u Ma'u e 'Ū Lau'i Peleti,"
Kaila 'a Siosefá, p. 32

“OKU ‘OMI KIATE
KITAUTOLU ‘E HE TU‘UNGA
FAKAETAMAI FAKA‘EI‘EIKÍ
HA ‘ATA ‘O E NGA‘AHI
**‘ULUNGAANGA
FAKALANGI ‘O ‘ETAU
TAMAI ‘I HĒVANÍ.”**

PALESITENI JAMES E. FAUST

Mei he “Ko e Ivi Tākiekina ‘a ha Tamai Angatonu,” peesi 22.

Liahona, Sune 2018

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 22 Ko e Ivi Tākiekina 'a ha Tamai Angatonu**
Fai 'e Megan Warren
Na'e ako'i au 'e he ngaahi tamai 'i he'eku mo'ui fekau'aki mo e mahu-inga 'o e tamai angatonu.
- 26 Fefua'aki 'Enau Ngaahi Kavengá**
Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland
Te tau lava ke kau 'i he ngāue 'a e 'Eiki 'aki 'etau fakahā e ongo'i 'ofa faka-Kalaisi ki he kotoa 'o e fānau 'a e 'Otuá.
- 32 Kāingalotú: Ko e Talanoa 'o e Siasí—Vahe 4: Ke Ke Tokanga**
Na'e faifai pea ma'u 'e Siosefa Sāmīta e 'ū lau'i peletí, hili ia ha ngaahi ta'u lahi 'o 'ene tatalí—fakataha mo ha na'ina'i ke ne tokanga.

NGAAHI POTUNGĀUÉ

- 4 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí:**
Devla Netane
- 6 Tefito'i Mo'oni 'o e Ngāue Fakaetauhi: Me'a 'e Nima 'Oku**
Fai 'e he Kau Fakafanongo Lelei
- 10 Ko e Ngāue 'i he Siasí: Feitu'u Ne Fie Ma'u Ai Kimauá**
Fai 'e Wilfried mo Laura Eyi
- 40 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko Hotau Hūfanga'anga he Sāpaté**
Fai 'e Palesiteni M. Russell Ballard

FAKAMANATUA E FAKAHĀ 'O E TA'U 1978

- 12 Faka'a'u e Ngaahi Tāpauki 'o e Lakanga Fakataula'eiki**
Ko e hā e founga kuo tāpuekina ai 'a e fakafo 'ituitui, ngaahi fāmili mo e Siasí 'e he fakahā 'i he 1978 fekau'aki mo e lakanga fakataula'eiki.
- 16 Fakahā Ma'a Hotau Kuongá**
Ko e manatu 'a e Kau 'Aposetolo 'e toko Fā ki he ngaahi ongo ne nau ma 'u 'i he 'aho 1 'o Suné 1978 'i he taimi na 'e ma 'u ai e fakahā ki he lakanga fakataula 'eiki.
- 18 Faitāpuekina 'i he Founga Kotoa Pē**
Fai 'e 'Eletā Edward Dube
I he'eku hoko ko ha faifekau taimi kakatō, ko 'eku fuofua fanongo ia fekau 'aki mo e ngaahi fakangatangata 'o e lakanga fakataula'eiki ki he kau 'uli'uli.
- 20 Ko e Lakanga Fakataula'eiki 'i he Tu'unga 'A'apa Mā'olungá**
Fai 'e Charlotte Acquah
Ne u papitaiso pē hili 'a e māhina 'e tolu 'o e a'u ange 'a e kau fuofua faifekau ki Kaná.

'I HE TAKAFÍ
Faitaa'i 'e Christina Smith.

48

44 Ko e Palanisi 'o e Ngāue Fa'a Kātaki

Fai 'e 'Eletā Michael John U. Teh
Ngāue'angā, 'alu ki he akó, ohi hake ha fāmili - founga fēfē ha'a-tau fakapalanisi hotau ngaahi fatongiá?

48 Faitotonu kiate Au—pea mo e 'Otuá

Fai 'e Faith Sutherlin Blackhurst
Na'e tokoni'i au 'e he 'Otuá ke tukuange 'eku loto-híkisiá kae tali 'a e fakaanga 'a 'eku pispó.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he makasini ko 'ení. Tokoni: 'Oku anga fefe ho'o tokoni'i ho ngaahi tokouá?

50 Mateuteu ki he Mo'uí: 'E Ta'eoli Nai 'a e Fine'ofá?

Fai 'e Charlotte Larcabal
Na'e 'ikai tatau e Fine'ofá mo 'eku 'amanakí.

52 Mateuteu ki he Mo'uí: Ko Hoku 'Uluaki 'Aho 'i he Kōlomu 'o e Kaumātu'á

Fai 'e Dallin Luedtke
Na'e lahi e me'a ke u tokoni ai 'i he kōlomu 'o e kaumātu'á 'o kapau ne u loto ki ai.

54 Mei he Mala'e Ngāue Fakafaifekau: Tokoni Makehé

Fai 'e Allie Arnell

56 Ko 'Etau Tafa'akí

58 'Oku Fakahā 'e he Peesi Kotoa Pē 'Oku Tau Tui

Fai 'e Richard M. Romney
Na'e pehē 'e hoku kaungā akó, 'oku 'ikai ko ha kau Kalisitiane 'a e kau Māmongā—ko ia ai ne u pehē ke u fekumi 'iate au pē ki he me'a 'oku ako'i kitautolu ki ai 'i he Tohi 'a Molomoná.

60 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

'E anga fēfē ha'aku ongo'i loto-falala ange? Ko e hā 'a e me'afuaki 'o e fa'a 'ilo'iló?

62 'Ilo'i Ho'o Ngaahi Me'afuaki

Fai 'e Justina Lichner

64 Pousitā: Maama Fakalaumālié

65 Ko e Fo'i Lea Faka'osi: 'Oku 'I Ai Ma'u Pē 'a e Māmá

Fai 'e 'Eletā Dieter F. Uchtdorf

76

66 Fakaulo Atu Ho'o Māmá: Fakaha'i 'a 'Ene 'Ofá

68 Taimi mohe 'a Fēlisí

Fai 'e Heidi Poelman
Na'e fie ma'u 'e 'Anitoni ke toe foki ki he'ene va'inga 'i he komipiutā—ka na'e mahu'inga ange 'ene tokoni'i hono tokouá.

70 Tortillas (Mā Faka-Mekisikou) mo e Amigas (Kaungāme'a Fefine)

Fai 'e Lindsay Stevens Tanner mo Maryssa Dennis
Na'e fiefia 'a 'Etiliana ke vahevahe ha ki'i kai ma'ama'a mo hono kaungā'api, ko Makalitā. Ka na'ā ne toe fiefia ange ke vahevahe hona vā fakakaume'á!

72 Hivá: Ko e Maná

Fai 'e Shawna Belt Edwards

74 Ko e Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló kia Kalaisi

Fai 'e 'Eletā Dale G. Renlund

75 'Oku 'Afio'i Koe 'e he Tamai Hēvaní

Fai 'e Sisitā Cristina B. Franco

76 Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá: Muimui 'a Mōsese 'i he 'Otuá

Fai 'e Kim Webb Reid

79 Peesi Valivali: 'E Lava Ke u Hoko ko ha Taha Fa'a Fakalelei

52

**SUNE 2018 VOLUME 42 FIKA 6
LIAHONA 14752 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

'Ētita: Hugo E. Martinez

Kau Tokoni 'Ētita: Randall K. Bennett, Carol F. McConkie

Kau 'Ētivaisa: Brian K. Ashton, Bonnie H. Cordon, LeGrand R. Curtis Jr., Edward Dube, Sharon Eubank, Donald L. Hallstrom, Douglas D. Holmes, Erich W. Kopischke

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Francisca Olson

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Chakell Wardleigh, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'o e Makasini:

Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gyi, Ginny J. Nilson, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy R. Barker

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi Liahona he ta'u oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe T-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'ā Pule'angā 'i he lea faka-Alapēniā, 'Armenia, Pisilama, Kempoutia, Pulkālāia, Sepuano, Saina, Saina (fakafaingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esitōnia, Fisi, Finilani, Falanisee, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisileni, Imitonesia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlea, Letivia, Lifuēniā, Malakasi, Maseilisi, Mongokōlāia, Noaue, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amaō, Silōvenia, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, Iukuleini, Eitu mo e faka-Vietinemi. (Oku kehekehe pē 'a e tuo lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2018 e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

Fakamatala mā'u mafai pulusi: Tukuhehe 'o ha toki fakahā atu, e lava 'e he nihi fakafōitutu 'o hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enua fakāaonga fakatāuta 'oku 'ikai fakakomēsiāle (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). E lava ke tāofi e totonu ko 'eni 'i ha fāhinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual oku fakaha'āi atu hano fakatāputapui 'i he tafa'aki oku hā ai e tokotaha oku 'a'ana 'a e fakatāta. Oku totonu ke fakatūsiāla 'a e ngaahi fehuī faka'auaki mo e mā'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

June 2018 Vol. 42 No. 6. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETÍ

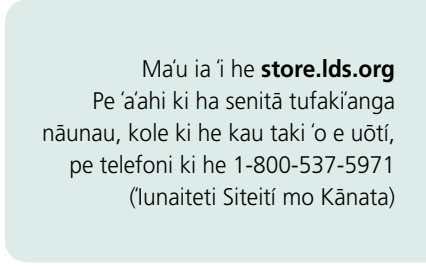
Lau e ngaahi talanoá pea fakahū mai ho'o fakamatalā 'i he liahona.lds.org

Mā'u e ngaahi pōpoaki faka-laumālie mo ala vahevahé ('i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukalí, mo e faka-Sipeini) 'i he [facebook.com/liahona](https://www.facebook.com/liahona)

'Ave 'a e fakamatalā ki he liahona@ldschurch.org

Mā'u ia 'i he store.lds.org Pe 'a'ahi ki ha senitā tufaki'anga nāunau, kole ki he kau taki 'o e uōti, pe telefoni ki he 1-800-537-5971 ('lunaiteti Siteiti mo Kānata)

NGAAHI ATĀ MEI HE GETTY IMAGES

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Fa'a 'Ilo'ilō, 60

Faitotonū, 48

Fakakaume'ā, 70

Faka-Palanisi/Faka-Mahu'inga'i, 44

Fakaului, 16, 75

Fāmili, 38, 66, 68

Fine'ofā, 8, 50

Hisitōlia 'o e Siasi, 12, 32

Kau palōfitā, 56, 76

Kōlomu 'o e kaumātu'ā, 52

Konifelenisi Iahí, 56

Lakanga Fakataula'eiki, 12, 16, 18, 20

Laumālie Mā'oni'oni, 4, 48

Loto-falalā, 60

Loto hikišia, 48

Lotū, 4, 18, 44

Maama fakalaumālie, 55, 64, 66

Ngaahi folofolā, 16, 44, 58

Ngaahi me'afokai

fakalaumālie, 60, 62

Ngaahi talēnití, 62

Ngāue fakaetauhi, 26

Ngāue fakafaifekau, 41,

42, 54, 75

Ngāue tokoni, 6, 10, 26, 56, 66, 70

Sākalamēnití, 80

Sāpaté, 80

Siosefa Sāmīta, 32

Sisū Kalaisi, 26, 58, 72, 74

Talangofuā, 32, 76

Tamai Hēvaní, 40, 43,

44, 75

Toe Fakafoki Mai 'o e

Ongoongolei, 32

Tohi 'a Molomonā, 32,

56, 58

Tuí, 38, 44

Tu'unga fakatamai, 22

NGAAHI 'ATA 'O E TUÍ

I hono fā mahina 'i he'ene feitama hono uā, na'e fakahā ange kia Televā 'oku mā'u 'e he'ene pēpē ha mahaki 'oku hāhāmolo-fia 'oku ui ko e trisomy 13. Na'e si'i ha faingamālie 'e mo'ui ai 'a e ki'i pēpē, pea koe'uhi ko e malava ke 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki e mo'ui 'a Televā, na'e toutou fale'i 'e he kau toketaā ke ne fakatooki e pēpē. I he'ene fehanganagai mo ha ola na'e tā'e paū, na'e fili 'a Televā ke ne falala ki he Tamai Hēvanī 'o tatau ai pē pe ko e hā e me'a 'e hokó.

TOKOTAHA FAITAÁ, CHRISTINA SMITH

Delva Netane

Kalefōnia, USA

I hoku māhina valu mo e kongá, na'á ku 'alu 'o hulu faká'ata 4D.

I he ngaahi hulu kimuá, na'e 'ikai lava ke sio e kau toketaá ki ha fōtunga. Koe'uhi ko e meá ni, na'a nau pehē ko e nima 'o 'ema tama fefiné ko ha tunga pē pea 'e mele 'a hono fofongá. 'Oku toe fakaikiiki ange 'a e ngaahi 'ata mei ha hulu 4D, ko ia ai 'i he taimi na'e kamata ai 'e he tokotaha ngāué 'a e hulú, na'á ku sio ki he nima haohaoa hoku 'ofefiné 'oku tā'ata'alo mai 'i he 'atá. Na'á ku sio foki ki ha ongo mata haohaoa mo ha fofonga hao-haoa. Na'e lōmekina au 'e ha ongo he 'ikai te ne mate.

I he taimi na'e fā'ele'i ai 'ema tā'hine ko MeLá, na'e tu'u tatali e kau mataotaó ka na'e 'ikai fie mā'u kinautolu. Na'e 'ikai ke mā'u 'e MeLa e trisomy 13. Ne 'ikai lava ke fakamatalái 'e he kau toketaá mo e kau mataotaó hono 'uhingá, ka na'á ku 'ilo mo hoku husepānití ko ha mana ia.

Tefito‘i Mo‘oni ‘o e Ngāue Fakaetauhí ME‘A ‘E NIMA ‘OKU FAI ‘E HE KAU FAKAFANONGO LELEÍ

‘E tokoni ‘a e fakafanongo mo‘oní, ke ke ‘ilo‘i e founga ke feau ‘aki e ngaahi fie ma‘u fakalaumālie mo fakatu‘asino ‘a e ni‘ihi kehé, ‘o hangē ko ia ‘e fai ‘e he Fakamo‘uí.

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Sefilī R. Hōlani ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá: “Mahalo ‘oku mahu‘inga ange ‘a e fakafanongó ‘i he leá. . . . Kapau te tau fakafanongo ‘i he ‘ofa, ‘e ‘ikai fie ma‘u ke tau fifili pe ko e hā te tau lea ‘aki. ‘E foaki mai ia kiate kitautolu—‘e he Laumālié.”¹

Ko e fakafanongó ko ha taukei ia ‘e lava ke tau ako. ‘Oku hanga ‘e he fakafanongó ‘o fakahaa‘i ‘etau ‘ofa ki he ni‘ihi kehé, tokoni ke langaki ha fetu‘utaki ‘oku mālohí mo fakaafe‘i e Laumālié ke ne tāpuekina kitautolu ‘aki e me‘afoaki ‘o e fa‘a ‘iló, ke mahino kiate kitautolu e ngaahi fie ma‘u ‘a e ni‘ihi kehé.² Ko ha founga ‘eni ‘e nima ‘e lava ke tau fakalele‘i ange ai ‘etau founga fakafanongó.

Feinga ke Ma‘u e Mahino Tatau

Mahalo pē he ‘ikai ke mo loto taha ki he me‘a kotoa kuo lea‘akí, ka ‘okú mo lototaha ki he me‘a te mo malavá, kae ‘ikai ma‘uhala e ngaahi ongo ‘okú ke ma‘ú. ‘E tokoni ‘ete loto mahinó ke holoki e loto hoha‘á mo e kumi ‘uhingá (vakai, Mātiu 5:25).

Fakakaukauloto

Toe lea‘aki e me‘a ne ke fanongo ki aí mo ‘ene mahino kiate koe e ongo ‘oku ma‘u ‘e he tokotaha kehé. ‘E tokoni ‘eni ke nau ‘ilo‘i pe kuo mahino kiate koe ‘enau leá pea ‘oange ai kiate kinautolu ha faingamālie ke fai ha fakamahino.

‘Oange ha Taimi

‘Oku fie ma’u ‘e he kakai tokolahi ha taimi ke fakamā’opo’opo ai ‘enau fakakaukāu kimu’a pea nau toki leá. ‘Oange ha taimi ke nau ki’i fakakaukāu ai kimu’a mo e hili ‘enau leá (vakai, Sēmisi 1:19). ‘Oku ‘ikai ‘uhinga e ‘osi ia ‘enau leá, ke pehē kuo nau lea’aki e me’a ne nau fie lea’aki. ‘Oua te ke manavasi’i he fakalongo-longó (vakai, Siopo 2:11–3:1 mo e ‘Alamā 18:14–16).

Tokanga Ki ai

‘Oku vave ange ‘etau fakakaukāu he lea ‘a e ni’ihi kehé. Faka’ehi’ehi mei he fakatauvele ke hu’uhu’ú pe lele mu’a ‘etau fakakaukāu ‘atautolu ki he me’a te ke lea’aki he ‘osi pē ‘enau leá (vakai, Lea Fakatātā 18:13). Ka ke fakafanongo fakamātoato ke mahino kiate koe. ‘E toe lelei ange e tali te ke faí he ‘e fai ia tupu mei he lahi ange ho’o mahinó.

Fakama’ala’ala

‘Oua te ke manavasi’i ke fai ha ngaahi fehu’i ke fakama’ala’ala ha me’a na’e ‘ikai mahino kiate koe (vakai, Ma’ake 9:32). ‘Oku hanga ‘e hono fakama’ala’ala ha me’a ‘o fakasi’isi’i e ta’emahinó pea fakahaa’i ai ho’o tokanga ki he lea ‘oku faí.

Na'e akonaki mai 'a Palesitini Lāsolo M. Nalesoni 'oku totonu ke tau "ako ke fakafanongo pea fakafanongo ke tau feako'aki."³ 'I ho'o fakafanongo fakamātoato ke 'ilo lahi ange 'i he ni'ihi kehé, te ke 'i ha tu'unga lelei ange ai ke mahino kiate koe 'enau ngaahi fie ma'ú mo ke ongo'i e ngaahi ue'i ki he founga te ke lava 'o tokangaekina ai e ni'ihi 'oku mou feohí, 'o hangē ko e Fakamo'uí.

Ko e Fakafanongó ko e 'Ofa

'Oku hanga 'e ha talanoa meia 'Eletā Hōlani 'o fakatāta'a'i mai e mālohi 'o e fakafanongó:

"Na'e holomui māmālie mai hoku kaungāme'a ko Toloī Lāsalo mei he'ene tau'anga

kaá . . . Na'á ne ongo'i ne kaka e va'e muí ha me'a. . . . Na'á ne hifo ki lalo 'o ma'u atu hono foha 'ofa'anga ta'u hiva mo 'Ositini, 'oku si'i tokoto fo'ohifo he la'isimá . . . kuo si'i mālōlō 'a 'Ositini.

Na'e 'ikai si'i lava 'a Toloī 'o mamohē pe ma'u ha nonga, pea 'ikai pē fie-mālie. . . . Ka 'i he taimi fakamamahi ko iá, na'e hū mai . . . 'a Sione Maninga.

"Na'e 'ikai ke u 'ilo'i pe ko e hā e palani 'a Sione mo hono hoa ke 'a'ahi ki he 'api 'o e fānili Lāsalo. . . . Ko e me'a 'oku ou 'ilo'i, ko e fa'ahita'u failau kuo 'osí na'e ala atu 'a Sione Maninga 'o fua hake 'a Toloī Lāsolo mei he fakatamaki fakamamahi ko iá, 'o hangē pē ha'ane fua hake 'a

e ki'i tamasi'i ko 'Ositini. 'I he'ene fai hono fatongia he ongoongolei, . . . na'e to'o hake 'e Sione 'a e fatongia fakataula'eiki ko ia ko e tokanga mo e tauhi kia Toloī Lāsalo. Na'á ne kamata 'aki 'ene talaange, "Toloī, 'oku loto 'a 'Ositini ke ke tu'u hake 'o hoko atu e mo'uí—kau ai e mala'e pasiketipoló—ko ia te u 'i heni he 5:15am he pongipongi kotoa. Teuteu ki ai. . . ."

Na'e talamai kimui ange 'e Toloī kiate au, "Na'e 'ikai ke u fie 'alu he na'á ku fa'a 'alu ma'u pē mo 'Ositini. . . . Ka na'e vili ta'e'unua pē 'a Sione peá u 'alu leva. Talu mei he 'uluaki 'aho ko iá mo 'ema talanoa—pe ko au pē ia ne talanoá—kae fakafanongo pē 'a Sione. . . . Na'e faingata'a 'i he kamata'angá, ka 'i he fakalau atu e taimi, ne u fakatokanga'i hake na'e ma'u hoku ivi 'ia [Sione Maninga], he'ene 'ofa 'iate au mo fakafanongo kiate aú, 'o a'u ki ha taimi ne toe hopo ai e la'á 'i he'eku mo'uí."⁴ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Jeffrey R. Holland, "Ko 'Eku Kau Fakamo'oni," *Liahona*, Siulai 2001, 16.
2. Vakai, David A. Bednar, 'i he "Panel Discussion" (worldwide leadership training meeting, Nov. 2010), broadcasts.lds.org.
3. Russell M. Nelson, "Listen to Learn," *Ensign*, May 1991, 23.
4. Jeffrey R. Holland, "Kau Fakafofonga 'o e Siasi," *Liahona*, Nōvema 2016, 62.

NGĀUE FAKAETAUHI 'O HANGĒ KO IA NE FAI 'E HE FAKAMO'UÍ

'I he mavahe 'a Sīsū mei Selikoó, na'e kalanga kiate ia ha ongo tangata kui 'o pehē, "E 'Eiki . . . 'alo'ofa mai kiate kimaua."

"Pea tu'u mai 'a Sīsū 'o ui kiate kinaua, 'o pehē, Ko e hā homo loto ke u fai kiate kimouá?

"Peá na talaange kiate ia, 'Eiki ke 'ā homa matá.

"Pea 'alo'ofa 'a Sīsū, 'o ne [ala ki] hona matá; pea 'ā ai leva hona matá, 'o na muimui 'iate ia" (Mātiu 20:30, 32–34).

Ko e hā te tau lava 'o ako mei he founga fakafanongo 'a e Fakamo'uí?

FAKAAFE KE NGĀUE

Fakakaukau'i e founa 'e lava ke ke faka'aonga'i ai e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'eni 'i ho'o ngāue fakaetauhi. Fehu'i ki he nīihi

'okú ke tokoni'i pe ko e hā 'oku nau fie ma'ú. Fakafanongo ki he'enua talí pea mo e ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Ngāue leva ki he me'a 'okú ke fanongo ki ai.

'Oku fakataumu'a e ngaahi tefito'i mo'oni fakaetauhi ke tokoni'i kitautolu ke tau fetauhi'aki—kae 'ikai ke vahevahe pē hono pōpoaki. 'I he'etau 'ilo'i e nīihi kuo vahe mai kiate kitautolú, 'e ue'i kitautolu 'e he Tamai Hēvani ke tau 'ilo'i e pōpoaki te nau fie ma'ú, makehe mei he'etau tokangá mo e manava'ofá.

FEITU'U NE FIE MA'U AI KIMAUÁ

Fai 'e Wilfried mo Laura Eyi

Na'e tataki kimaua 'e ha ue'i fakalaumālie ke hiki ki Pulukilini, Niu 'Ioke, ki ha ngāue tokoni mo e ngaahi tāpuaki ne 'ikai ke ma teitei lavelave'iloa.

Na'á ma nofo 'i Meniheiteni 'i Niu 'Ioke, USA 'i he 2013. Na'á ma 'ofa 'i homa uōtí. Koe'uhí na'e 'amanaki ke fā'ele'i 'ema tama 'uluakí, ne ma kamata fekumi ki ha fale nofo totongi 'oku lahi angé 'i he uōtí. Na'á ma ma'u ha feitu'u ne ngali haohaoa, ka na'e 'ikai ke ongo tonu.

'I he fa'ahita'u failau ko iá, na'e kamata ke ongo'i 'e Lola mahalo 'oku totonu ke ma hiki ki Pulukilini. Na'e 'ikai ke fu'u fakapapau'i ia 'e Uili. Na'e 'ikai ke ma 'ilo ha me'a fekau'aki mo Pulukilini, pea na'e fie ma'u 'e Uili ke ofi ki he'ene ngāue he pangikeé koe'uhí, ko e me'a 'i he'ene ngaahi houa ngāue lōloá, na'e nounou pē e fefononga'akí. Na'á ma fakakaukau ke lotu 'o kau ki ai mo fakafanongo ki ha tali 'i he lolotonga 'o e konifelenisi lahi.

'I he'ema mamata ki he ngaahi malangá 'i ha komipiuta laptop 'i homa fale nofo totongi, na'e vahevahe 'e 'Eletā Sitenilí G. 'Elisi 'o e Kau Fitu-ngofulú, ha a'usia 'i he'ene hoko ko ha mēmipa 'o e kau palesitenisi fakasiteikí. Na'á ne pehē ne fa'a 'eke ange 'e he ngaahi fāmili ko ia ne nau hiki mai ki hono siteikí 'i Tekisisi, USA, pe ko e fē e uooti 'oku sai tahá. Ne tu'o taha pē 'i he ta'u 'e 16 hano 'eke mai 'e ha fāmili 'a e uooti na'e fie ma'u tokoní.¹

Na'e ongo mo'oni 'ene talanoá kiate kimaua. Na'e tali mai ai 'ema ngaahi lotú. Ko ia ai, ne ma tali e fale'i 'a 'Eletā 'Elisi mo lotua e feitu'u 'oku totonu ke ma hiki ki aí, kae tuku e uooti ne ma 'ofa mo lata aí, 'a ia ne 'i ai ha'anau nesilí mo e Palaimeli faka'ofa'ofa 'aupito.

'I he taimi ko iá, na'á ma ngāue 'i he Temipale Meniheiteni Niu 'Ioké. Na'e 'i ai ha taha ngāue ai na'á ne 'ilo'i lelei 'a Niu 'Ioke Siti. Na'á ne fokotu'u mai ha ongo uooti na'á ne pehē 'e lava ke ma tokoní'i—*ne na tu'u faka-tou'osi 'i Pulukilini.*

Ne fu'u mama'o 'a e uooti 'uluakí mei he ngāue 'a Uilí. Na'e ofi ange e uooti hono uá, peá ma ongo'i ne ma ma'u e feitu'u totonú 'i he taimi na'á ma 'a'ahi ai ki he houalotu sākalamēniti 'a e uōtí. Ko e tokolahi 'o e kāingalotú ko e hikifonua mai mei Haiti. Koe'uhi ko e ha'u 'a Uili mei Kāponí mo lea faka-Falaniseé, ne ma fakakaukau 'e hoko e uōtí ko ha 'api lelei ma'amaua.

Ngaahi A'usia Fakaofa

Na'á ma ma'u ha fale nofo totongi 'i ha ngaahi uike si'i mei ai peá ma hiki ki ai. Na'e 'ikai fuoloa kuo uiui'i 'a Uili ke ne ngāue 'i ha ngaahi founga kehekehe mo 'aonga. Ne fie ma'u ha

ki'i taimi ke mahino ki ai e leá, ka na'á ne ongo'i monū'ia 'i he vave 'ene ma'u e taukei fe'unga 'i he lea faka-Haiti Keleiolá ke tokoni ki he liliu lea ma'á e kāingalotú lolotonga e ngaahi fakataha'angá mo e ngaahi 'initaviú. Na'e tāpuekina foki 'a Lola ke ne gāue 'i ha ngaahi fatongia kehekehe, pea na'á ma kau ki he ngāue fakafaifekaú.

Ko e taha homa ngaahi kaume'á ko ha fiefanongo kei talavou ko Nōmila Lomelasi, 'a ia na'e ha'u mei Haiti ke ako. Na'á ne 'a'ahi mai ki homa 'apí mo e ongo faifekaú, peá ma tokoni ke ako'i ia 'i he lea faka-Falaniseé mo faka-Keleiolá. Hili hono papitaiso 'o Nōmilá, na'á ma tokoní'i ia 'i he polokalama Pathway 'a e Siasí, 'a ia na'á ne fetaulaki ai mo hono uaifí. Ne ongo'i hounga'ia 'a Uili ke 'alu ki he'ena malí 'i he Temipale Meniheitení.

Na'á ma toe fetaulaki foki mo ha fefine faivelenga na'e ha'u ki Niu 'Ioke mei Haiti ke fai hano faito'o kani-sā. Lolotonga 'ene nofo aí, na'e fai 'e he fakataha alēlea 'a e uōtí 'a e me'a kotoa pē ne malavá ke tokoní'i ia pea mo fakapapau'i na'e feau 'ene ngaahi fie ma'ú, 'o kau ai hono 'ave holo ia ki he'ene ngaahi faito'ó. Ne ma monū'ia ke tokoni mo 'a'ahi kiate ia lolotonga e taimi ko 'ení. Na'á ma 'amanaki ki

ha ola lelei, ka na'á ne si'i mālōlō.

'Oku fakafofonga'i 'e he ongo a'usia ko iá 'a e me'a na'e fai 'e he uōtí ma'á e kakaí—ko e tokoni mo hiki hake kinautolu. 'Okú ma fakamālō koe'uhi ko e ngaahi a'usia ko 'ení mo e ngaahi me'a fakafo kehe ne hokó.

Ko e Me'a Mahu'inga Tahá

Ne ma ako ai, 'i he taimi ko ia 'oku tau tauhi ai e 'Eikí mo 'Ene fānaú, 'okú Ne tokanga'i kitautolu. Ne tokoni 'ema ngaahi a'usia 'i Pulukiliní ke ma tu'u ma'u. Na'a nau tokoni'i makehe 'a Uili ke si'i ange 'ene tokanga ki he mālie 'o Wall Street kae manatu'i e me'a 'oku mahu'inga tahá. 'Oku meimei ke ngāue 'a e tokotaha kotoa pē 'i he pangikē fakahū pa'angá 'i he 'aho Sāpaté. Ne 'i ai pē ha taimi 'e ni'ihine ne pau ke fai 'e Uili ha ki'i fakakakato ngāue mei 'api, ka ne tāpuekina kimaua 'e he 'Eikí koe'uhi ne te'eki ai ha fie ma'u ke ne 'alu ki he 'ōfisí 'i he 'aho Sāpaté.

'I he taimi ne ma hiki ai ki Pulukiliní, na'á ma fakakaukau te ma hoko ko e taha 'o e ongo fāмили pē 'e ua 'i he uōtí 'oku 'i ai 'ena fānaui iiki. Ka na'e liliu e ngaahi fakangatangata 'o e uōtí hili ha uike 'e ua 'o 'ema hiki atu ki aí, pea tokolahi leva e ngaahi fāмили kei talavou ne hiki angé.

'Okú ma fakataumu'a ke hiki ki Kāponi ha 'aho. 'Okú ma ongo'i kuo tokoni'i kimaua 'e he ngaahi a'usia 'i Pulukiliní ke ma mateuteu lelei ange ke tokoni'i e Siasí mo e kakaí 'o 'Afiliká. 'Okú ma fakamālō 'i he 'ema muimui ki he ue'i fakalaumālie ko ia ke hikí. Kuo tāpuekina kimaua 'e he

'Eikí—pea hokohoko atu ke tāpuekina kimaua—'i ha ngaahi founa ne 'ikai ke ma teitei lavelave'iloa. ■

'Oku nofo 'a e ongo fa'u tohi 'i Massachusetts, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Stanley G. Ellis, "Ko e Founa 'a e 'Eikí," *Liahona*, Mē 2013, 36–38.

FAKAA'U E NGAAHI TĀPAUKI 'O E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú kotoa mo 'omi ha founa ma'atautolu takitaha ke tau foki hake ai kiate Ia.

Fakamatala 'a e 'ētítá: 'Oku tātaaitaha ha fu'u mahu'inga ha me'a ke manatu 'i ai 'e he tokotaha kotoa e feitu'u ne nau 'i ai 'i he taimi ne nau fanongo ai ai. Na'e mahu'inga pehē e fakahā 'i he 1978 fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí ki ha to'u tangata kakato 'o e Kāingalotú. 'Oku 'ikai malava 'i he kongā tohi 'oku 'ataā ke fai ha fakamatala lelei fe'unga 'i hono toe vakai 'i e hisitōlia 'o e fakahaā pe ko hono ivi tākiekina fakaaofo 'i he fāmii 'o e 'Otuá, ka 'i hono fakamanatua 'o e ta'u 'e 40 'o e fakahaā, 'oku hanga 'e he Liahonā 'o tuku mai ha ngaahi fakamatala fakatautaha iiki kuo tātānaki hili e talateu nounou 'i laló. Ki ha ngaahi fakamatala fakaiiki ange, vakai ki he lisi 'o e ngaahi ma'u'anga fakamatala kehē 'i he peesi 21.

‘O ku ako 'i 'e he Tohi 'a Molomoná 'oku “tatau 'a e kakai fulipē 'i he 'ao 'o 'e 'Otuá,” 'o kau ai 'a e “uli'uli pe hinehina, pe ko ha pōpula pe tau-atāina, pe ko ha tangata pe fefine” (2 Nīfai 26:33). Koe'uhí 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kitautolu kotoa, kuó Ne 'omi ha founa ma'atautolu takitaha ke tau foki hake kiate Ia (vakai, Mōsese 5:9; Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:3). 'I he hisitōlia kotoa 'o e Siasí, kuo papitaiso e kakai 'o e matakali mo e fa'ahinga kotoa pē pea mo mo'ui faitotonu ko ha Kāingalotu faivelenga 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Ko e tu'u 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí lolotonga e konifelenisi lahi 'i 'Okatopa 1978, 'i he taimi na'e tali kotoa ai 'e he kāingalotú e Fanongonongo Fakamafai'i Hono 2. Na'e faitāpuekina e ngaahi fāmili mo fakaava e matapā ki he ngaahi tāpuaki 'o e tempalé 'e he fakahā fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí. Taupotu ki he tafā'aki to'omata'ú: Ko e lue ha fāmili 'i he kelekele 'o e Tempale Accra Ghana, ko e taha 'o e ngaahi tempale 'e valu kuo fanongonongo 'oku lolotonga langa pe 'oku lolotonga ngāue 'i 'Afiliká.

TA 'O E KAUPALESTENISÍ 'ULUAKÍ HE 1978 'I HE ANGALELEI 'A ELAPELI
HISITŌLIA 'O E SIASÍ.

Mei he kongā loto 'o e 1800, na'e 'ikai ke fakanofo 'e he Siasí 'a e hou'eiki tangata 'ulí'ulí hako'i 'Afiliká ki he lakanga fakataula'eikí pe fakangofua 'a e hou'eiki tangata mo e hou'eiki fafine 'ulí'ulí ke nau kau 'i he 'enitaumeni fakatemipalé pe ouau silá.¹ 'Oku 'ikai ha lekooti ia 'e ma'u 'oku né fakamatala'i e tupu'anga 'o e ngāue, pea na'e fakamamafa'i mai 'e 'Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e ngaahi fakakaukau kotoa pē 'e 'omi ko ha fakamatala ki he 'uhinga 'o e fakangatangā 'oku "folklore" 'a ia 'oku 'ikai totonu ke fakatolonga: "Neongo e taumu'a lelei 'a e ngaahi fakamatalá, 'oku ou tui mahalo ne ta'ekakato pea/pe [ne nau] hala kotoa. . . . 'Oku 'ikai ke tau 'ilo e 'uhinga . . . na'e fakahoko ai e ngāue ko iá."²

Na'e palōmesi 'e ha kau palōfita mo ha kau Palesiteni tokolahi 'o e Siasí, kau ai 'a Pilikihami 'Iongi, 'e hoko mai 'a e taimi 'e ma'u 'ai 'e he hou'eiki tangata kotoa pē 'oku nau mo'ui tāú 'a e lakanga fakataula'eikí. 'I hono 'ilo e ngaahi palōmesi mo e ngaahi fakamo'oni ki he faivelenga 'a e Kāingalotu 'ulí'ulí 'i he ngaahi 'aho kimui ní, na'e "tautapa fakamātoato ai [e kau taki 'o e Siasí 'i he senituli 20 tupú] . . . 'o kole ki he 'Eikí ha tatakí fakalangi."³

Fakahā mei he 'Otuá

Na'e ma'u 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'a e fakahinohinó "hili ha'ane fakalaululoto mo lotu 'i he ngaahi loki toputapu 'o e temipalé." Na'e fakahā 'e he 'Eikí ki He'ene palōfitá pea mo e kau mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he 'aho 1 'o Sune, 1978, "kuo hokosia 'a e 'aho ko ia [na'e] tala'ofa

Ko e faiako 'a ha kīi talavou lolotonga ha fakataha fakakōlomu 'i Pālesi, Falanisē, 'a ia 'oku lahi ai ha ngaahi uooti 'oku ha'u honau kāingalotú mei ha ngaahi fonua kehekehe 'i he funga 'o e māmaní.

fuoloa maí 'a ia 'e lava ai 'e he tangata tui faivelenga, mo fe'unga mo taau kotoa pē 'i he Siasí 'o ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí toputapú, fakataha mo e mālohi ke nau ngāue 'aki 'a hono mafai fakalangí, pea fiefia fakataha mo hono kakai 'ofeiná 'i he tāpuaki kotoa pē 'oku tafe mai mei aí, kau ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e temipalé."⁴

Na'e fakahāa'i 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí 'i hono fanongonongo e fakahāa, "Oku mau fakahāa'i atu 'i he 'ilo-ilo pau kuo fakahā 'e he 'Eikí Hono finangaló ke tāpuekina 'Ene fānau kotoa pē 'i he funga 'o e māmaní."⁵

Na'e fakahā 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí lolotonga e konifelenisi lahi hono hokó e fakahāa ki he kau mēmipa 'o e Siasí, 'a ia ne nau tali ia ko e "folofola mo e finangalo 'o e 'Eikí" mo poupuu'i kotoa e Fanongonongo Fakamafai'i Hono 2 ko ha kongā 'o e folofolá.

Ko e Ola 'o e Fakahāa

Na'e fakaofo e mālohi 'o e fakahāa. Na'e 'ikai ngata pē 'i hono 'osi fakataumu'a 'e he 'Otuá e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí mo e temipalé ke ma'u 'e he kau mēmipa mo'ui taau kotoa pē neongo pe ko e hā e matakalí, ka ko e ngaahi ouau 'o e temipalé 'e lava ke fakahoko ia ma'á e tokotaha kotoa pē kuo mo'ui 'i he māmaní.

Na'e ma'u fakataha e fakahāa mo ha ngaahi faingamālie ke fakalahi e ngāue fakafaifekau, pea na'e tupulekina e mēmipasipí 'i he ngaahi pule'angá, fa'ahingá, leá, mo e kakai.

Ngaahi Akonaki 'a e Siasí

I he hokohoko atu ke mafola 'i he funga 'o e māmaní e ngāue 'a e 'Eikí, na'e fiefia e kau mēmipa 'o e Siasí 'i ha kuonga 'o e uouongataha lahi. I he tupulaki e feohi 'a e kāingalotu 'o e Siasí mo e ni'ihī kehe mei he ngaahi pulé'anga, anga fakafonua lahi, na'e fakamamafa 'i 'e he kau taki 'o e Siasí e mahu'inga 'o e 'ofá mo e fefakamālohia 'akí pea sí'aki e lotu fakamāu mo e lau lanú 'i ha fá'ahinga founga pē.

Na'e ako 'i 'e Palesiteni M. Lāsolo Pālati, Palesiteni Le'ole'o 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku fie ma'u ke tau talitali lelei e fānau 'a e 'Otuá 'i he manava'ofa, pea sí'aki 'a e lotu fakamāu, laulanú, filifilimānakó, mo e fakavahavaha'á." "Tuku ke tala 'oku tau tui mo'oni 'oku ma'á e fānau kotoa pē 'a e 'Otuá, 'a e ngaahi tāpuaki 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí."⁶

Na'e ako 'i 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni, 'i he talanoa fekau'aki mo e fāmilī ta'engata 'o e 'Otuá, "Ko 'ene toki mahino pē 'a e tu'unga Fakaetamai mo'oni 'o e 'Otuá pea lava leva ke ma'u 'a e hounga'ia kakato 'o e feohi fakatokoua mo'oni 'a e tangatá. 'Oku fakatupu 'e he mahino ko iá 'a e holi 'o e lotó ke langa ha ngaahi halafakakavakava 'o e ngāue fakatahá kae 'ikai ko ha ngaahi 'ā vahevahe."⁷

'Unu Fakataha Kimu'á

Neongo 'oku 'ikai ke tau 'ilo e me'a kotoa pē, 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'e ni'ihī 'e lava ke tau 'ilo takitaha. 'E lava ke tau 'ilo 'oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kitautolu pea 'oku 'i ai ha palani ma'atautolu kotoa ke tau hoko ko ha fāmilī uouongataha mo ta'engata. 'E lava ke tau 'ilo ko e Siasí 'eni 'o e 'Eikí na'e fakafoki maí pea 'okú Ne tataki ia 'o fakafou 'i He'ene kau palōfitá. 'E lava ke tokoni 'etau ma'u ha

fakamo'oni fakatautaha ki he ngaahi mo'oni ko 'enī 'i he'etau 'unu fakataha kimu'a 'i he ngaahi faingamālie mo e ngaahi faingata'a 'oku tau fehanga'angai mo ia 'i hotau halanga ke hangē ko Iá (vakai, Molonai 7:48). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Race and the Priesthood," *Gospel Topics*, topics.lds.org.
2. I he "The Mormons" (interview with Jeffrey R. Holland, Mar. 4, 2006), pbs.org/mormons/interviews; see also Dallin H. Oaks, in "Apostles Talk about Reasons for Lifting Ban," *Daily Herald*, June 5, 1988, 21.
3. Fanongonongo Fakamafai'i 2
4. Fanongonongo Fakamafai'i 2
5. Fanongonongo Fakamafai'i 2
6. M. Russell Ballard, "The Trek Continues!" *Liahona*, Nōvema 2017, 106.
7. Russell M. Nelson, "Teach Us Tolerance and Love," *Ensign*, May 1994, 70.

FAKAHĀ MA‘A HOTAU KUONGĀ

Ngaahi talanoa ‘a e kau palōfita mo e kau ‘aposetolō fekau‘aki mo e fakahā ‘i he 1978

Fakamatala ‘a e ‘ētītā: Ko Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘a e ‘aposetolo mo‘ui fakamuimui taha na‘e ‘i he loki he taimi na‘e fakahā ai ‘e he ‘Otuā ki he Kau Palesitenisī ‘Uluakī mo e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā kuo taimi ke ma‘u ‘e he kau mēmipa kotoa pē ‘oku tāū e ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula‘eikī, neongo pe ko e hā e matakali. Ko ha ngaahi fakamatala nounou ‘eni mei ha Kau Taki Mā‘olunga ‘e toko fā ne nau ‘i ai ‘i he ‘aho ko iā.

Ko e Fekumí

Palesiteni Sipi Sipi W. Kimipolo (1895–1985)
Palesiteni fika 12 ‘o e Siasi

“Na‘á ku ‘alu toko taha pē ‘i he ‘aho ki he ‘aho ki he loki ‘i ‘olunga ‘i he tempalé he loto mālu‘ia mo fakamātoato ‘ou ‘ohake ai hoku lotó ki he ‘Eikí mo u fakahā ange te u fai hoku tūkuingatá ke fakahoko

‘a e polokalamá. Na‘á ku fie ma‘u ke fai e finangalo ‘o e [‘Otuá]. . . .

“Ne mau a‘usia ha me‘a nāunau‘ia ‘i hono fakahā mahino mai ‘e he ‘Eikí kuo hokosia ‘a e taimi ‘e lava ke hoko ai ‘a e hou‘eiki tangata mo e fefine mo‘ui taau ‘i he feitu‘u kotoa pē ko e kaungā ‘ea hoko mo kaungā ma‘u e ngaahi tāpuaki kakato ‘o e ongoongolelé. ‘I he‘eku hoko ko ha fakamo‘oni makehe ‘o e Fakamo‘uí, ‘oku ou loto ke mou ‘ilo‘i ‘a ‘eku ongo‘i vāofi mo Ia pea mo ‘etau Tamai Hēvaní ‘i he ngaahi taimi lahi ne u ‘alu ai ki he loki ‘i ‘olunga ‘i he tempalé, pea mo e ngaahi ‘aho lahi ne u ‘alu toko taha ai pē ki aí. Na‘e hanga ‘e he ‘Eikí ‘o fakamahino‘i kiate au ‘a e me‘a ke fakahokó.

Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasi: Sipi Sipi W. Kimipolo (2006), 292-93.

Ko e Lotú

Palesiteni Tōmasi S. Monisoni (1927–2018)
Palesiteni hono 16 ‘o e Siasi

“‘I he faka‘osinga ‘o e fakataha mo e kau Palesitenisī ‘Uluakī mo e Kōlomu ‘o e Toko Hongofulu Mā Uā, ne mau fakahoko ha lotu makehe ‘i he ‘ōlitá [‘i he tempalé] ‘a ia na‘e fakahoko ‘e Palesiteni

Kimipolo. Na‘á ne tautapa ki he ‘Eikí ki ha fakamaama mo ha ‘ilo kau ki he me‘á ni ‘a ia na‘e taukakapa hono ngaahi olá. Na‘e hoko ia ko ha fakafiemālie lahi ki he Kau Taki Mā‘olungá ‘enau fanongo ki he‘ene ngaahi kole loto-fakatōkilaló ‘i he‘ene kolea ha tataki ki hono uiui‘i mā‘olungá.

“Na‘e toki fakahaa‘i ‘e he Kau Palesitenisī ‘Uluakī kimui ange ‘enau hounga‘ia ‘i he ‘laumālie ‘o e melino mo e uouongataha na‘e nofo‘ia ‘i he fakatahá . . . ko e lelei taha ia kuo nau ongo‘i pea [ko ha] fakamo‘oni ia na‘e finangalo lelei ‘a e ‘Eikí ki he‘emau fealēlea‘akí.’ . . .

“ . . . Ko ha mōmeniti fakafiefia ia, he ne mau fanongo ki hono fakahā ‘e he palōfita ‘a e ‘Eikí e fakahā ‘a e ‘Eikí ki he taimi ko iā.”

‘I Heidi S. Swinton, To the Rescue: The Biography of Thomas S. Monson (2010), 393.

Tufa 'e he kau tīkoni 'i Manasi, Palāsilā, 'a e sākalamēnitī. Koe'uhi ko e fakahā 'i he 1978, 'oku lava ai 'e he kau mā'u lakanga fakataula'eiki mo'ui taau 'o ha fa'ahinga matakali pē 'o fakahoko e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eiki.

Ko e Fakahaá

Eletā Pulusi R. Makongikī (1915–85)
'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

“Na'e lilingi hifo 'e he 'Eikí e Laumālie Mā'oni'oní 'i He'ene 'alo'ofá ki he Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá. . . . Na'e hoko mai 'a e fakahaá

ki he palesiteni 'o e Siasí; na'e hoko fakafo'ituitui ki he tokotaha kotoa pē na'e 'i aí. Na'e 'i ai ha kau mēmipa 'e toko hongofulu 'o e Fakataha Alēlea 'a e Toko Hongofulu Mā Uá mo e toko tolu 'o e Kau Palesitenisí 'Uluakí. Ko hono olá ne 'ilo'i 'e Palesiteni Kimipolo, pea ne mau 'ilo kotoa 'iate kimautilu pē, 'i ha fakahā fakahangatonu mo fakataautaha kiate kimautilú, kuo hokosia 'a e taimí ke fakaa'u e ongoongoleleí mo e kotoa hono ngaahi tāpuakí mo e ngaahi fatongiá, kau ai 'a e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi tāpuaki 'o e fale 'a e 'Eikí, kiate kinautilu 'i he ngaahi pule'anga, anga fakafonua, mo e matakali kotoa pē, kau ai mo e matakali 'uli'uli. Na'e 'ikai hano toe fakafehu'ia 'o e me'a na'e hokó pe ko e folofola mo e pōpōaki he hoko maí.”

“All Are Alike unto God” (Brigham Young University devotional, Aug. 18, 1978), 4, speeches.byu.edu.

Ko e Fakapapaú

Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008)
Palesiteni hono 15 'o e Siasí

“Ne 'i ai ha ongo molumalu mo mā'oni-oni 'i he lokí. Ne u ongo'i ne fakaava mai ha matapā mei he taloni 'o e langí 'i he tū'ulutui 'a e palōfita 'o e 'Otuá mo hono ngaahi Tokouá 'o fai 'enua tāu-

tapá. Ne 'i ai e Laumālie 'o e 'Otuá. Pea 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní na'e 'omai ki he palōfita ko iá ha tala fakapapau ko e me'a na'á ne lotu ki aí 'oku tonu ia, kuo hokosia e taimí pea 'i he taimi ní, ke foaki atu e ngaahi tāpuaki fakafo 'o e lakanga fakataula'eikí ki he hou'eiki tangata mo'ui taau he feitu'u kotoa pē 'o tatau ai pē ko e hā honau tupu'angá.

“Na'e 'ilo'i 'e he tangata kotoa pē 'i he siakale ko iá 'a e me'a tatau 'i he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oní. . . .

“ . . . Ne liliu 'aupito e mo'ui 'a kimautilu ne 'i aí, hili e me'a ko iá. Na'a mo e Siasí, kuo 'ikai kei tatau.”

“Priesthood Restoration,” *Ensign*, Oct. 1988, 70.

Fanongo ki he talanoa 'a Palesiteni Kimipolo mo Palesiteni Hingikelí ki he'ena a'usia 'i he fakahā ko 'ení 'i he lds.org/go/061816.

Fai 'e Eletā
Edward Dube
'O e Kau Fitungofulú

FAITĀPUEKINA 'I HE FOUNGA KOTOA PĒ

*Founga kuo faitāpuekina ai au, mo hoku fāmili,
mo e Siasi 'i 'Afiliká 'e he fakahaá.*

*Fakamatala 'a e 'ētitiá: Na'a mo e hili hono fakangofua 'e he fakahā
'o e 1978 e ngaahi fakangatangata 'iate kinautolu te nau lava 'o
ma'u 'e lakanga fakataula'eikí, na'e kei feinga pē ha kau mēmipa
tokolahi ke mahino kiate kinautolu e 'uhinga na'e fokotu'u ai 'e he
'Otuá e ngaahi fakangatangata ko iá 'i he kamata'angá. 'Oku
vahevahe heni 'e 'Eletā Tupe 'ene a'usia fakataautaha fekau'aki
mo e fehu'i ko 'eni.*

Na'a ku lolotonga ngāue fakafaifekau 'i he fuofua
taimi na'a ku fanongo ai he fakangatangata ki hono
ma'u 'e he hou'eiki tangata 'uli'uli e lakanga fakataula-
'eikí. Na'e papitaiso au 'i he 1984, kuo 'osi to'o e faka-
ngatangatá ia. Hili ha ta'u 'e ua na'e ui au ke u ngāue
'i he Misiona Johannesburg South Africa.

Lolotonga 'eku ngāue ki Pulauō, Simipāpueé, na'a
ku 'a'ahi mo hoku hoá, 'Eletā Falanisi Siaki, ki ha fine-
'ofa na'e māmālohi 'i he siasí. Ko hono husepānití ko
ha palōfesa fakateologia ia mei ha siasi kehe. Na'a ne
'eke mai pe ko e hā hono 'uhinga na'e ta'ofi ai ke ma'u
'e he hou'eiki tangata 'uli'uli hako'i 'Afiliká 'a e lakanga
fakataula'eikí. Na'a ne lea 'aki ha ngaahi me'a lahi na'a
ne fakahoha'asi au—ko ha ngaahi me'a ne te'eki keu
fanongo ai kimu'a. 'I he'eku hū ki tu'a mei he loki ko iá,
na'a ku ongo'i mātu'aki ma'ulalo 'aupito mo loto-si'i.

Na'a ma heka mo 'Eletā Siaki 'i he'ema pasikalá
'o foki ki homa 'api nofo'angá ta'e te ma felea'aki.

‘I he‘ema a‘u ki aí, na‘á ne sio mai kaite au mo pehē mai, “Eletā Tupe, ko e hā e me‘a ‘oku hoko kiate koé? Hangē ‘okú ke hoha‘a ki ha me‘á.”

“Na‘e ‘ikai te ke fanongo ki he me‘a na‘á ne talamaí?” Ko ‘eku talí ange ia. “Oku hoko fēfē ‘eni?”

“Eletā, ‘okú ke tui na‘e hā ‘a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi ki he talavou ko Siosefá?”

Peá u pehē ange, “Io.” “Ka ko e hā ‘ene kaunga ki he me‘á ní?”

Na‘e tali mai ‘a ‘Eletā Siaki, “Oku kaunga ia ki he me‘a kotoa pē.” “Oku tau tui ki he fakahaá, ‘ikai ko ia?”

Na‘á ku fakakaukau ki he‘ene ngaahi leá mo e ngaahi me‘a ne talamai ‘e he palōfesa. Na‘á ku ‘ā hake ‘i he tu‘apō ‘o e pō ko iá. Na‘á ku ongo‘i fiefia mo nonga.

Ko e tali ki he fehu‘i fakakosipeli kotoa pē, ‘oku fehoko-taki ia pea mo e me‘a na‘e hoko ‘i he 1820. ‘I he ‘ilo ko ia na‘e hā ‘a e Tamai Hēvaní pea mo Sīsū Kalaisi kia Siosefa Sāmitá, ‘oku mahino ko e palōfita ia pea ko e Siasi ‘eni ‘o e ‘Eikí. Kapau na‘e hā ‘a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi ki he talavou ko Siosefá, ta ‘oku tu‘u leva e ngaahi tefito‘i mo‘oni mo e ngaahi fehu‘i kotoa pē ‘o e ongoongoleléi ki hono tu‘unga totonú. Ko ha siasi ‘eni ‘o e fakahā, pea ‘oku fakahā mai ‘e he ‘Eikí ha ngaahi founa ‘i ha ngaahi taimi pau ki He‘ene kau tamaio‘eikí, kau palōfitá pea ko e me‘a ia ‘okú ne ‘omi kiate au ‘a e nongá.

Na‘e kamata ke u punopuna mo fafangu hoku hoá ‘o kaila, “Io, ‘io! ‘Eletā Siaki, ‘okú ke mo‘oni! Na‘e hā ‘a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi ki he talavou ko Siosefá! Ko e Siasi ‘eni ‘o e ‘Eikí!”

‘Oku hoko hono to‘o ‘o e fakangatangata ko ‘ení ko ha tāpuaki ki he kau mēmipa ‘i ‘Afiliká kotoa. Kuo tāpuekina au ‘e he lakanga fakataula‘eikí mo hoku fāmilí ‘i he founa kotoa pē. Kuo hoko ia ko ha mālohinga faufaua kiate au

Ko e ‘alu ‘a e to‘u tupú ki he temipale ‘i Pelesitoni, ‘Ingilaní. Hili e fakahā ‘i he 1978, na‘e ‘atā e ngaahi ouau ‘o e temipalé ki he tokotaha kotoa pē kuo mo‘uí ‘i he māmani.

ke u ma‘u e ngaahi tāpuaki ‘o e temipalé, tāpuaki ‘o ‘eku ‘ilo te tau nofo fakataha ko ha ngaahi fāmilí ki he ta‘engatá.

Kuo faitāpuekina ‘a ‘Afilika ‘i he‘enau lava ‘o ma‘u e lakanga fakataula‘eikí. Kuo fiefia mo loto lelei e kakai ‘i hení, pea kuo toe fakalahi ki ai ‘e he ongoongoleléi. ‘Oku fu‘u mahu‘inga ‘a e ngaahi fāmilí ‘i ‘Afilika. Ko ia ai ‘oku hoko ‘a e temipalé ko ha tāpuaki mā‘ongo‘onga. ‘Oku vave e tupulaki ‘a e Siasi ‘i hení.

‘Oku fanongo e kau mēmipa hení ki he finangalo ‘o e ‘Otuá pea ‘oku mau ‘alu pea fai ia. Kuo tāpuekina ‘e he me‘á ni e kau mēmipá. ‘I he taimi na‘e a‘u ai e ta‘e ma‘u ngāué ‘o pēseti ‘e 90 ‘i ha ngaahi ‘ēlia ‘e ni‘ihi ‘i ‘Afiliká, na‘e ngali faingamālie pē hotau kāingalotú koe-‘uhí he ne nau mo‘uí fakafalala kiate kinautolu pē. Kuo faitāpuekina kitautolu ‘e he lakanga fakataula‘eikí mo e fakahinohino mei he kau taki lakanga fakataula‘eikí.

‘Oku ou hounga‘ia ‘i he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi ko e faingamālie ke tau ma‘u ‘a e lakanga fakataula‘eikí, ki he tāpuaki ‘eku ma‘u ia ‘i he‘eku mo‘uí, pea mo e founa kuo faitāpuekina ai e kau mēmipa ‘i he konitinē-niti kotoa ‘o ‘Afiliká. ■

Na‘e fā‘ele‘i ‘a ‘Eletā ‘Etuata Tupe ‘i Simipāpué, pea ‘okú ne ma‘u mo hono uaifi ko Naumé, ha fānau ‘e toko fā.

KO E LAKANGA FAKATAULA'EIKI 'I HE TU'UNGA 'A'APA MĀ'OLUNGĀ

Fai 'e Charlotte Acquah

Ko e anga hono tāpuekina au mo hoku fāmīlī 'e he fakahā 'o e 1978.

Fakamatala 'a e 'ētītā. Na'e mahulu atu e ola 'o e fakahā ki hono foaki atu e ouau 'o e lakanga fakataula'eiki ki he hou'eiki tangata mo'ui taau 'o e matakali kotoa pē. Na'e fakaa'u ai e ngaahi tāpuaki kotoa pē 'o e lakanga fakataula'eiki ki he kaka'i kotoa, kau ai mo e ngaahi faingamālie mo e fatongia 'o e ngaahi ouau fakatemipalē mo e ngaahi fuakavā. Na'e talanoa 'a Sālote 'Ākuā, ko ha mēmipa fuoloa 'o e Siasī 'i Kana, ki he ngaahi founga na'e tāpuekina ai 'e he fakahaā hono fāmīlī kotoa, kau ai mo 'ene mātā tonu hono fokotu'u 'o e Siasī 'i Afilikā, ma'u ha lakanga fakataula'eiki 'i hono 'apī, pea mo 'enau sila 'i he temipalē ko ha fāmīlī.

Ne u fuofua fanongo 'i he Siasī 'i he taimi na'e kau ai 'eku fine'eiki ki he kulupu 'a Misa Siosefa W. B. Sionisonī 'i he 1968.¹ Na'á ku ta'u 10 nai 'i he taimi ko iá. Na'e hōloa e pisinisi 'eku tangata'eiki koe'uhí ko e liukava 'i he 1966, pea foua ai 'a e fāmīlī 'i ha taimi faingata'a.

Ko ia na'e pehē 'e he'eku fa'eé 'oku fakapotopoto ke mau fekumi ki ha tokoni fakalaumālie.

Kimu'a he fakahaā 'o e 1978, na'e te'eki fakahoko fatongia kakato e Siasī koe'uhí na'e te'eki faka'atā e lakanga fakataula'eiki ke ma'u 'e he kakai 'uli'ulí. Hili e fakahaā, na'e lava ke fokotu'u e Siasī 'aki e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki. Na'e papitaiso au 'i he 'aho 24 'o Fēpueli, 1979.²

Na'e lava ha ta'u 'e ua 'o e ako hoku husepānití—mo ha ki'i fakakikihi si'isi'i—kae toki kau ki he Siasī. Na'e faifai pea papitaiso ia 'i he 1980, peá ne ma'u leva hono lakanga fakataula'eiki. Na'á ne hoko ko ha tokotaha anga malū 'aupito, pea na'e 'ikai tui e kau mēmipa hono fāmīlī totonú ki he liliu ne hoko kiate iá. Na'á ne

tokanga ki he lakanga fakataula'eiki na'á ne ma'u mo ne fakapapau'i foki na'á ne fai ma'u pē 'a e me'a 'oku totonú 'i he 'ao 'o e 'Eikí. Na'á ne pehē, ka na'e ta'e 'oua e lakanga fakataula'eiki kuó ne molea atu ki he fakalangilangi mo e fakahikihiki 'a e tangatá. Ka koe'uhí ko e lakanga fakataula'eiki, na'á ne 'ilo ai ko e ngaahi me'a mahu'inga tahá ko ho'o nofo malí, ho 'apí, ho fāmīlī, mo e tokoni ki he ni'ihī kehé.

'I homau fonuá, kapau ko e tama'i koe, ko e me'a 'okú ke lea 'akí kuopau ke hoko ia. Ka 'oku 'ikai pehē 'etau faka'aonga'i e lakanga fakataula'eiki. 'Okú tau tangutu fakataha 'i ha fakataha alēlea fakafāmīlī. 'Okú tokoni e ngaahi tama'i ki honau ngaahi uai'fi mo e fānaú ke mahino kiate kinautolu ko e me'a 'okú ne ako'i angé 'oku totonu.

Ko e kakai tangata 'oku nau mēmipa 'i he Siasī 'oku nau hapai ki honau ngaahi hoá ka 'oku 'ikai ko honau ngaahi hoá 'oku hapai kiate kinautolú. 'Okú 'omai 'e he me'a ni kiate kinautolu 'a 'enau fe'ofa'aki pea mo e nofo melino.

Ko e fuofua taimi na'á ku vakai ai ki he'ene tāpuaki'i e sākalamēnití 'i he lolotonga 'a e "vaha'ataimi ta'ofi" koe'uhí he ne mau fakahoko 'emau houalotu sākalamēnití 'i homau ngaahi 'apí pē.³ Ne mau ongo'i fiefia lahi 'i he'ene ma'u e lakanga fakataula'eiki he taimi ko iá. Na'e

‘ikai fie ma’u ke toe ha’u ha taha ki homau ‘apí ke tāpu-aki’i e sākalamēnití ma’amautolu; he na’á ne fakahoko pē ‘e ia. Na’e makehe ia pea ne mau sai’ia ai.

Ko e fuofua taimi na’á ku lau ai ha tohi fekau’aki mo hono fakangatangata ‘o e lakanga fakataula’eikí mei he kakai ‘uli’uli ko e lolotonga ‘a e ta’ofí, ‘i he taimi na’e kamata tukuange mai ai ki he kakaí e ngaahi tohi fakafepaki ki he Siasí. Na’e ‘ikai ke u fu’u tokanga ki ai koe’uhí na’á ku ‘ilo ‘oku mo’oni ‘a e Siasí. ‘Oku ako’i kitautolu ke ‘oua na’a tau fakafalala ki ha taha ka ke fakatefito ‘etau mo’uí ‘ia Sisū Kalaisi mo ‘Ene feilaulau huhu’í. Ko e me’a ia na’e fakatefito ai ‘eku tuí.

‘I he ‘aho 17 ‘o Tisema, 1996, na’e lava ke mau ‘alu ki he Temipale Johannesburg South Africa. Na’á ku fiefia, tautautefito ki he taimi na’á ku fanongo ai ‘e sila’i kiate kimaua ‘ema fuofua pēpē, ko ha ki’i pēpē tangata ‘a ia na’e mālōlō hili ha ngaahi ‘aho si’i pē hono fā’ele’í. Na’á ku pehē kuo mālōlō pea mole ia, neongo na’á ku ‘ilo na’e kei loto ma’a. Ka ko hono sila’i ia kiate kimaua ko ha a’usia fakalaumālie ia he ‘ikai toe ngalo ‘iate au.

Ko ia ko e taimi na’e ‘eke mai ai ‘e he kakaí pe ko ‘ema fānau ‘e toko fihā, ‘oku ou talaange ‘okú ma ma’u ha fānau ‘e toko valu. Pea nau ‘eke mai, “‘O fēfē?” ‘Oku ou talaange, “‘Io, ‘oku tatali mai ‘a e ‘uluaki pēpē kiate kimaua, ko kimaua pē pe te ma talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá mo mo’ui ‘aki kinautolu koe’uhí kae lava ke mau foki ‘o fakataha ko ha fāmili.”

Ko e lakanga fakataula’eikí ko e mālohi ia ‘o e ‘Otuá. Kuó u ma’u ha ngaahi tāpuaki lahi mei he lakanga fakataula’eikí. ‘Oku ou ongo’i fiefia ma’u pē mo hākeaki’i ‘i he taimi ‘oku kole ai ‘e he fānau hanau tāpuaki lakanga fakataula’eiki mei he’enua tangata-eikí. ‘Oku ou ‘ilo leva ‘oku nau falala kiate ia pea ‘oku nau falala ‘oku ngāue ‘a e Tamai Hevaní ‘o fakafou ‘i he’enua tangata’eikí, ‘okú ne ma’u ‘a e lakanga fakataula’eikí. ‘Oku mau faka’apa’apa’i ‘aupito ‘a e lakanga fakataula’eikí ‘i homau ‘apí. Kuo mali ‘eni ha toko tolu ‘i he’ema fānau tangatá, pea ‘oku nau faka’aonga’i e lakanga fakataula’eikí ‘i honau ngaahi fāmili.

‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo’oni ‘a e lakanga fakataula’eikí koe’uhí ko e mālohi ia ‘o e ‘Otuá, pea ko ha mālohi ia ‘oku mo’ui koe’uhí he ‘oku mo’ui ‘a e Tamai Hēvaní. Kuó ne foaki mai ha kongā ‘o e mālohi ko iá ki He’ene fānau tangata ‘i he māmaní. Ko kitautolu kakai fefine ‘oku tau ma’u ha tufakanga ‘i he lakanga fakataula’eikí. ‘Oku ou faka’apa’apa’i lahi ia. Kuo tokoni e lakanga

fakataula’eikí ki homau fāmili pea ‘e hokohoko atu ‘ene peheé. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i he Vahefonua Lotoloto ‘o Kaná.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. ‘I he 1860 tupú ‘i Kana, na’e ma’u ‘e Siosefa Uiliani Pili ha ngaahi tatau ‘o e Tohi ‘a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata’i Tofe Mahu’ingá pea ne ongo’i mālohi ke fokotu’u ha ngaahi fakataha’anga faka-Lotu ta’e faka’ofisiale.
2. Na’e toki fuofua vahe ‘a e kau faifekau’i Kana ‘i Növema ‘o e 1978.
3. ‘I he ‘aho 14 ‘o Sune, 1989, na’e tuli ‘e he pule’anga ‘o Kaná e kau faifekau’i pea tapu’i e Lotú kae fakangofua e kau mēmipá ke fakahoko ia ‘i honau ngaahi ‘apí. Hili ha māhina ‘e hongofulu mā valu na’e fakahaa’i ‘e he pule’angá ‘enua fiamālie ‘oku ako’i ‘e he Siasí e kau mēmipá ke nau talangofua ki he ngaahi lao ‘o e pule’angá mo poupou’i ‘a e nofo uouongatahá, pea ‘i he ‘aho 1 ‘o Tisema, 1990, na’e fakangofua ‘e Kana ke hoko atu e ngaahi ‘ekitiviti ‘a e Siasí.

VAKAI KI HA TOE FAKAMATALA LAHI ANGE ‘I HE ‘INITANETÍ

- Ki ha vakai faka’auliliki ange, lau e ‘esei ‘o e Ngaahi Tefito ‘o e Ongoongoleléi “Race and the Priesthood” ‘i he topics.lds.org.
- Lau e ngaahi a’usia mālohi ‘a ha kau mēmipa ‘uli’uli tokolahi ‘a ia ‘oku fakahaa’i ‘e he’enua ngaahi fakamatalá e founa na’e liliu ai ‘e he fakahā ‘o e 1978 ‘enua ngaahi mo’ui pea mo ‘enua uluí:
 - Charlotte and William Acquah (Ghana), Helvécio and Rudá Martins (Brazil), and Joseph and Toe Freeman (USA) in “Witnessing the Faithfulness: Official Declaration 2” at lds.org/go/061820a.
 - George Rickford (England) in “I Will Take It in Faith” at lds.org/go/061820b.
 - Victor Nugent (Jamaica) in “It Was the Truth!” at lds.org/go/061820c.
- Vakai ki he ngaahi tā mo e ngaahi vitiō ‘i hono ma’u ‘e he kau fuofua faifekau ki ‘Afilika Hihifó ha kakai ‘e laungeau ne nau ‘osi mateuteu ki he papitaisó ‘i he lds.org/go/061820f.

Ko e Ivi Tākiekina ‘a ha Tamai Angatonu

*Na‘á ku ako ki he tu‘unga fakaetamai mo‘oní
‘i he‘eku sio ki ha kakai angatonu, ko ha
ngaahi tamai, pea mo ‘eku Tamai Hēvaní.*

Fai ‘e Megan Warren

‘I he‘eku tupu haké, na‘e ‘ikai ke u ma‘u ha tamai fakaemāmani ‘i he‘eku mo‘uí ke ne fakafeangai au ki he fa‘ahinga ‘ofa ‘a ‘eku Tamai Hēvaní kiate aú. Ka, na‘á ku mamata ki ha kau tangata kehe ne fisikitu‘a meiate kinautolu ‘Ene ‘ofá pea hoko ko e sīpinga ‘o e tu‘unga fakaetamai mo‘oní. Na‘e ako‘i ‘e Palesiteni Sēmisi E. Fausi (1920–2007), ko e Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluakí, “Oku ‘omi kiate kinautolu ‘e he tu‘unga fakaetamai faka‘ei‘eiki ha ‘ata ‘o e ngaahi ‘ulungaanga fakalangí ‘o ‘etau Tamai ‘i Hēvaní.”¹ Ne u ako fekau‘aki mo e natula ‘o e Tamai Hēvaní pea mo e ngaahi ‘ulungaanga faka‘ei‘eiki ‘e lava ‘e he ngaahi tamai ‘i he māmani ‘o fakatuluplaki ke fa‘ifa‘itaki lá, ‘o fakafou ‘i he ngaahi sīpinga ‘o ha kakai tokolahi ko e ngaahi tamai, ‘o kau ai e kāinga ofí, kau taki ‘o e Siasí, kau tangata mā‘oní‘oní ‘i he folofolá, pea a‘u pē ki he kau faiako faka‘api faivelengá. Na‘e faifai pē peá u liliu e loto mamahi ne u ongo‘i mei he ‘ikai ke u ma‘u ha tamai fakaemāmani ki he fiefia ‘i he vā fetu‘utaki vāofi te u lava ‘o fakatupulaki mo ‘eku Tamai Hēvaní.

Tu‘u Ma‘u pea Fa‘a Poupou

‘Oku ‘ikai feliliuaki ‘etau Tamai ‘i Hēvaní. ‘Oku tau lau ‘okú Ne “tatau . . . ‘i he ‘aneafí, ‘aho ní, pea ta‘engata” (Molomona 9:9). Kuó u mamata ki he muimui e ngaahi tamai fakaemāmani faka‘ei‘eiki ki he tā sīpinga ta‘e-ue‘ia ‘a e Tamai Hēvaní. ‘Oku fai pau ‘e ha tamai faka‘ei‘eiki ki he‘ene leá ‘i he me‘a kotoa pē. ‘Oku mahino kiate ia ‘oku tokoni hono toutou fai ‘o ha me‘a tatau ke ongo‘i ‘e he‘ene fānaú ‘oku nau malu mo ‘ofa‘i kinautolu, pea ‘okú ne ‘i ai ‘i he taimi ‘o e faingata‘á mo e fiefiá.

TĀ 'O E TOKOTĀHA FAU TOHI MO HONO HUSEPĀNITI MO E OFEFINĒ NE FAI'E IESSE WARREN

‘Oku mahino foki ki he’etau Tamai Hēvaní ‘a e fa’ahinga ngāue mālohi ‘oku fie ma’u ke tau mo’ui taau ai ke nofo mo Ia ‘o ta’engata. ‘Okú Ne ‘afio’i hotau hingoá fakatāutaha, pea ‘okú Ne faka’atā kitautolu ke tau ma’u e ngaahi faingata’á kae lava ke fakama’a kitautolu. ‘Oku toe tuku foki ‘e ha tamai fakaemāmani faka’ei’eiki ke faingata’a ia ‘a ‘ene fānaú koe’uhi he ‘okú ne ‘ilo’i ‘oku ‘omi ‘e he ngaahi faingata’á ‘a e ngaahi faingamālie ke tupulaki aí.

Ko hoku husepāniti ko ha tokotaha talēniti’ia ‘i he kalate ki hono malu’i kitá. Na’e ako’i ia ‘e he’ene tamaí peá ne fa’a talamai na’e pule’i fefeka ange ia ‘e he’ene tamaí ‘i he fānaú ako kehé. Na’e fakamālohia mo tokoni’i ia ‘e he fakatonu-tonu ‘a ‘ene tamaí ke ne fakalalaka vave ange ai. Hangē ko ‘etau Tamai Hēvaní, ‘oku poupu’i ‘e he ngaahi tamai fakaemāmani faka’ei’eiki ‘enau fānaú ke fai honau lelei tahá lolotonga ia ‘okú ne foaki kiate kinautolu ‘a e mālohí, ‘ofá, mo e tokoní.

“Ko e Ngaahi Ngāue ‘oku ‘ikai hano Ngata’angá”

Ko e ngāue ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ‘oku ta’engata, pea ‘oku ‘ikai hano ngata’anga (vakai, ‘Alamā 12:25–33). ‘I he founda tatau, ‘oku ‘ikai foki toe ngata e ngāue ‘a ha tamai fakaemāmani faka’ei’eiki. ‘Oku ngāue lelei ma’u pē ‘a e ngaahi tamai faka’ei’eiki mo feinga ke mā’oni’oni. ‘Oku nau mo’oni mo faitotonu ‘i he’enu talangofua ki he ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá. ‘Oku nau li’aki ‘enau ngaahi tulifua sio-kitá ki he lelei ‘a honau fāmilí. ‘I he “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmaní,” kuo ako’i ‘e he kau palōfita mo’uí ‘oku “tu’unga ‘i ha palani fakalangi, ‘oku ‘a e ngaahi tamaí ai, ke nau pule’i honau fāmilí ‘i he ‘ofa mo e mā’oni’oni pea ko honau fatongia ke tokonaki ‘a e ngaahi fie ma’u ‘o e mo’uí pea mo ha malu’i ma’a honau ngaahi fāmilí.”² ‘Oku ‘ikai ngata pē hono fakakau heni ‘a e malu’i fakatu’asinó, ka ‘oku kau atu foki mo e malu’i fakalaumālié. ‘Oku tataki e ngaahi tamai faka’ei’eiki ‘aki e tā sīpingá mo foaki e ‘ofa mo e fale’i ki he’enu fānaú. ‘Oku nau fakatokanga atu foki ki he fakatu’utāmaki fakalaumālié ‘i he taimi ‘oku fie ma’u aí.

Ko ha Fakamatala Fakafāmilí ‘oku Mālohí

‘I he’ene fakamatala ‘i he *Taimi ‘o Niu ‘Ioké* ki he “Ngaahi Talanoa ‘Oku Nau Fakatahataha’i Kitautolu,” ‘oku ‘omi ai ‘e Pulusi Feila ha vakai fakalūkufua ki he ako fekau’aki mo e hōloa ‘o e fāmilí. ‘I he ngaahi fakatotolo ko ‘ení, na’e ‘ilo’i ai ‘e he kau saienisi fakae’atamaí ko e fānaú ko ia na’a nau fakahaa’i ‘a e loto vilitaki lahi tahá, ‘a kinautolu na’e fakahā ange ki ai ha fakamatala fakafāmilí ‘oku mālohí, ‘a ia ne tokoni’i kinautolu ke nau ongo’i ‘oku nau kau ki ha me’a ‘oku lahi ange. ‘Oku pehē ‘e Feila, “Kapau ‘okú ke fie ma’u ha fāmilí ‘oku fiefia angé,

fa’u, fakalelei’i pea toe fai ‘a e talanoa ‘o e ngaahi taimi lelei ‘a homou fāmilí pea mo ho’o malava ke ikuna’i e ngaahi taimi faingata’á. ‘E malava ‘e he ngāue pē ko iá ‘o fakalahi e faingamālie ke tupulaki ai ho fāmilí ‘i he ngaahi to’u tangata lahi ka hoko maí.”³

‘E lava ke tau vakai ki ha sīpinga ‘o e me’á ni ‘ia Mōse 1. Na’e fakaivia ‘a Mōse ‘i he’ene ‘ilo ki he palani ‘a e ‘Otuá mo hono tu’unga fakalangí. ‘I he taimi na’e ha’u ai ‘a Sētane ‘o ‘ahí’ahí’i iá, na’e pehē ange ‘e Mōse ‘i he loto vilitaki lahi, “Ko hai koe? He vakai, ko e foha au ‘o e ‘Otuá, ‘i he tatau ‘o hono ‘Alo pē Taha na’e Fakatupú; pea ko e fē ‘a ho nāunaú, ke u hū ai kiate koe?” (Mōse 1:13). Na’e ma’u foki ‘e Mōse ‘a e lototo’a ke fekau’i ‘a Sētane ke ne mavahe.

‘Oku fakamālohia ‘e he ngaahi tamai fakaemāmani faka’ei’eiki ‘enau fānaú ‘aki hono fakamanatu kiate kinautolu honau tu’unga fakalangi ko e fānaú fakalaumālie ‘a e ‘Otuá. ‘Oku nau tokoni ke fa’u ha fāmilí mālohi ‘i he’enu ngaahi tā sīpinga lelei mo fakapapu’i ‘oku kau atu ki ai mo ‘enu fānaú. ‘Oku ‘oange ‘e he me’á ni ki he’enu fānaú ha ongo’i mālohi ki ha taumu’a mo e loto falala ke ikuná.

Fekumi ki ha Husepāniti Faka’ei’eiki

‘I he taimi ne u faikaume’a aí, ne u fekumi ki ha hoa ta’engata, ‘a ia ‘e hoko ko ha tamai anga faka’ei’eiki. Koe’uhí ne u tupu hake ta’e ‘i ai ha sīpinga pehē ‘i he’eku kei síí, na’e faingata’a ange kiate au ke u ‘ilo’i e ngaahi ‘ulu-ngaanga kotoa pē ‘oku totonu ke ma’u ‘e ha tamai fakae-māmani faka’ei’eiki. Na’á ku loto mamahi ‘i he ‘ikai ke ‘omi ha fakahinohino fakakiiki lahi ange ‘i hoku tāpuaki fakapētiaké fekau’aki mo e tokotaha ne fie ma’u ‘e he Tamai Hēvaní ke u mali mo iá. Na’e ‘asi pē ai ‘oku totonu ke u fekumi ki ha taha te ne lava ‘o ‘ave au ki he temipalé. Ka na’e faingata’a e fakahinohino ngali hā faingofua ko ‘ení. Neongo na’á ku ma’u ha ngaahi ‘a’usia lelei he faikaum’éá, na’á ku fa’a hoha’a pe ‘oku ‘i ai nai ha tangata mo’oni pehē pe na’e ‘uhingá ke u mamahi ‘i he ngaahi ‘ahí’ahí ta’efakangatangata ‘o e lotó.

Neongo ‘eku loto hoha’á, na’e hokohoko atu ‘eku lotua ha husepāniti, ‘a ia te ne hoko ko ha tamai angatonu ma’a ‘eku fānaú, ‘a ia te ne ‘ofa ‘iate kinautolu pea nofo ma’u ‘i he’enu mo’uí. Hangē ko ‘eku fa’ē faivelengá, na’á ku ‘ilo’i ‘e tatau ai pē pe ko e hā e me’a ‘e hokó, te u lava pē ‘o falala ki he’eku Tamai Ta’engata ke poupu’i au.

Na’e faka’ohovale mo fakafiefa ‘a hono tali ‘eku ngaahi lotú ‘i he taimi-tēpile haohaoa ‘a e Tamai Hēvaní. Ko ha faifakamo’ui kiate au ‘a ‘eku fakatokanga’i e sīpinga ‘ofa ‘a hoku husepāniti ‘i he me’a ‘oku totonu ke hā mai mei ha tamaí. ‘Oku ou fakamālō ko ‘ene muimui ki he ngaahi tā sīpinga ‘a e kau palōfitá mo e kau ‘apōsetoló pea ‘okú ne

Ko ha tā valivali 'e he tokotaha fa'u tohi 'o hono husepāniti mo e 'ofefiné. Na'e ue'i ia 'e he'ene faiako faka'api ke ne tulifua ki he tā valivali—ko e taha ia 'o e ngaahi tamai 'i he'ene mo'ui.

fili pē ke fakamahu'inga'i mo 'ofa ta'esiokita 'iate au. 'Oku tāpuaki'i foki 'ema fānaú 'e he'ene sīpinga ko ha husepāniti 'ofá. 'Oku fonu hoku lotó 'i he hounga'ia koe'uhi ko 'ene faivelenga 'i he ngaahi 'ahi'ahi, ko 'ene sīpinga 'o e ngāue mālohí, ko 'ene tu'unga mo'ui taau ke ngāue 'aki 'a e lakanga fakataula'eikí, pea mo e 'ofa haohaoa, ta'e toe veiveiua 'okú ne fakahaa'i ko ha tamai kei talavou.

Ko e Ngaahi Tamai 'oku Tau Feohi

'Oku 'ikai ai ha fakangatangata ki he ivi tākiekina 'o ha tangata 'oku mahino kiate ia ko hai ia, 'o hangē ko Mōsesé. Ne ako'i 'e Sisitā Seli L. Tiu, ko e Tokoni Ua mālōlō 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá, ko e fefine kotoa pē 'okú ne lehilehi'i, 'okú ne fakahoko e fatongia 'o e tu'unga fakafa'eé, na'a mo e taimi 'oku te'eki ke nau hoko ai ko ha ngaahi fa'eé. Na'á ne fakamo'oni, "*Ko e ngaahi fa'e kotoa pē kitautolu 'i 'Isileli*, pea ko hotau uiui'i ke 'ofa mo tokoni ke ikuna'i 'e he to'u tangata kei tupu haké e ngaahi hala fakatu'utamaki 'o e mo'ui fakamatelié."⁴ Ko e kakai tangata 'oku nau hoko ko e ngaahi sīpinga angatonú 'oku nau fakahoko e fatongia 'o e ngaahi tamai 'i 'Isileli, pea 'e lava ke ope atu 'enau ngaahi sīpinga anga mā'oni'oni mei honau ngaahi fāmilí.

Hili e ngaahi faingata'a 'i he'eku kei sí'i, 'oku ou falala na'e 'afio'i tonu 'e he Tamai Hēvaní 'a e me'a na'e fie ma'u

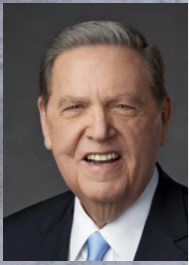
ke ne tokoni'i au ke u falala ki hoku hoa ta'engatá. Na'á ne fokotu'u ha ngaahi sīpinga tu'u ma'u 'o e tu'unga faka-etamái 'i he'eku mo'ui. Na'e kau ai heni 'a 'eku kui tangata angatonú, 'a ia na'á ne 'ofa 'i he 'Eikí, pea mo ha faiako faka'api faivelenga 'a ia—'i he'ene 'ilo'i e fakangatangata fakapa'anga 'a hoku fāmilí—na'á ne 'ave au ke u hoko ko ha'ane tokotaha ako 'i he'ene fale tā valivalí peá ne ue'i au ke u muimui 'i hono halanga fakapalofesimalé. 'I he'eku mo'ui ko e kakai lalahi kei talavou, na'e 'omi foki mo ha faifakamo'ui fakalangi 'i he tāpuaki ta'e-amanekina 'o hono ma'u 'o ha mali fo'ou anga mā'oni'oni 'o 'eku fa'eé, 'a ia na'á ne fa'a kātaki 'i he'eku momou ke falala ki ha tamai pea mo ne fakahā mai ma'u pē 'a e anga'ofá.

Kuó u ma'u e 'amanaki lelei, fakamo'ui, mo e fiefiá, 'o fakafou 'i he ivi tākiekina angatonu 'o e ngaahi tamai ko 'ení. 'Oku ou fakamālō ki he tangata kotoa pē 'oku muimui ki he tā sīpinga 'a 'etau Tamai 'i Hēvaní mo feinga ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga 'o e tu'unga fakaetamai faka'e'i'eikí. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Kalefōnia, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. James E. Faust, "Them That Honour Me I Will Honour," *Liahona*, Siulai 2001, 54.
2. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Mē 2017, 145.
3. Bruce Feiler, "The Stories That Bind Us," *New York Times*, 15 'o Mā'asi, 2013, nytimes.com.
4. Sheri L. Dew, "Are We Not All Mothers?" *Liahona*, Sānuai 2002, 113.

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

“FEFUA'AKI

‘Enau Ngaahi Kavengá’”

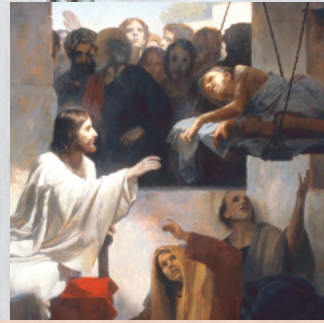
*Mei ha lea na'e fai ki he kau ngāue 'i he Tafā'aki Tokoni 'a e Siasí ki he Fāmili 'i Sune 2017.
Na'e liliu 'e 'Eletā Hōlani e fakamatala ko 'enī ke 'aonga ki ha kakai tokolahi ange.*

Na'e tohi 'e he 'Aposetolo ko Pitá kuo pau ke “femanava'ofa-
'aki” e kau ākongā 'a Sisū Kalaisí (1 Pita 3:8). Ko e tokolahi 'o
kimoutolu 'oku mou fakahoko 'a e fekau ko iá 'i he angatonu
mo taau he 'aho kotoa pē 'o ho'omou mo'uí. Ko hono mo'oní, 'oku
fu'u fie ma'u 'a e manava'ofá 'i he 'ahó ni 'o toe lahi ange 'i ha kuonga.
'Oku fokotu'u mai 'e he fakamatala lolotongá 'oku fakafuofua ki ha
toko taha 'i he toko nima 'o e kakai lalahi kei talavou 'i he 'Unaiteti
Siteití (kakai 'e 43.8 miliona) 'oku nau a'usia e puke fakae'atamá he
ta'u kotoa pē.¹ 'Oku lahi fau e ponokalafí, 'a ia na'e laka hake 'i he tu'ó
23 pilioná hono vakai'i e uepisaiti ko 'enī 'i he 2016 pē.² “Oku [faka-
lilifu] 'a e faka'au ke tokosi'i ange 'a e ngaahi 'api 'i he 'Unaiteti Siteití
'oku 'i ai ai e ongo mātu'á, 'i he faka'au ke tokolahi ange 'a e vete
malí, . . . nonofo koví, [mo e fā'ele tu'utāmakí]. . . 'I he 'aho ní ko
e fā'ele 'e fā-i he-hongofulu 'oku hoko ia ki he hou'eiki fafine 'oku
te'eki malí pe nonofo koví.”³

Ke ui kitautolu ko e kakai 'a e Fakamo'uí mo tu'u 'i Hono Siasí, kuo
pau ke tau “loto ke fefua'aki 'a [etau] ngaahi kavengá, koe'uhi ke nau
ma'ama'a; 'io, pea [tau] loto ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangí;
'io, pea fakafiemālie'i 'a kinautolu 'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemālie,
pea tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he
me'a kotoa pē” (Mōsaia 18:8–9).

Kiate aú, ko hono fefua'aki 'o e ngaahi kavengá ko ha faka'uhinga
mahinongofua kae mālohi ia 'o e Fakalelei 'a Sisū

He 'ikai ke tau lava 'o liliu 'a e hala fonongá, ka te tau lava 'o fakapapa-u'i 'oku 'ikai ha taha 'okú ne fononga toko taha ai. Ko e mo'oni ko e 'uhinga ia 'o e fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá.

LAITÁ MEI HE GETTY IMAGES FAKAIKIKI MEI HE KO KALASI MO E FANGATÁ MAHAKI TELE TA'AVAIWALE I KIRIK RICHARDS

‘I he taimi ‘oku tau fekumi ai ke to’o e kavenga ‘a ha taha kehé, ‘oku tau hoko ko e “kau fakamo’ui ki he mo’unga ko Saioné”—‘o fakatatau kitautolu ‘i he fakataipe ki he Huhu’i ‘o e māmaní mo ‘Ene Fakalelei.

Kalaisí. ‘I he taimi ‘oku tau fekumi ai ke to’o e kavenga ‘a ha taha kehé, ‘oku tau hoko ko e “kau fakamo’ui ki he mo’unga ko Saioné” (‘Opataia 1:21). ‘Oku tau fakatatau kitautolu ‘i he fakataipe ki he Huhu’i ‘o e māmaní mo ‘Ene Fakalelei. ‘Oku tau “nono’o ‘a e loto mafesí, ke fakahā ‘a e tau’atāina ki he kau pōpulá, pea . . . fakaava ‘a e fale fakapōpulá kiate kinautolu kuo ha’isiá” (‘Īsaia 61: 1).

‘Ofa Faka-‘Otuá

Tuku ke tau ki’i lave ki he Fakalelei ‘a Kalaisí. Kapau ‘oku mahino totonu kiate au ‘a e tokātelinē, ‘i he a’usia ‘o e Fakalelei, na’e hoko ‘a Sīsū Kalaisi ko e fakafetongi—‘o fua e kavengá—‘a e ngaahi angahala mo e loto-mamahi mo e ngaahi faingata’a mo e lo’imata ‘o e fa’ahinga ‘o e tangatá, meia ‘Ātama mo ‘Ivi ki he ngata’anga ‘o e māmaní. ‘I he me’á ni, na’e ‘ikai ke Ne fai-angahala, ka na’á Ne ongo’i e mamahi mo e ola ko ia ‘o kinautolu ne nau fai peheé. Na’e ‘ikai ke Ne a’usia fakatāutaha ha nofo-mali kuo maumau’i, ka na’á Ne ongo’i e mamahi mo e ola ko ia ‘o kinautolu ‘oku nau fai peheé. Na’e ‘ikai ke Ne a’usia fakatāutaha ‘a e tohotohó pe ‘āvanga motu’á pe kanisáa pe ko e mole ‘a ha fānaú, ka na’á Ne ongo’i e mamahi mo e ola ko ia ‘o kinautolu ‘oku nau fai peheé, pea hokohoko atu ‘a hono fakalau ‘a e ngaahi kavenga ‘o e mo’uí pea mo e loto-mafesifesi.

Ko e tu’unga ko ia ‘o e founga ngāue ‘a e Fakalelei ‘okú ne fokotu’u ‘a e sīpinga fakalangí mo’oni pē taha ‘o e *manava’ofá* ‘a ia kuo ‘iloa ‘i māmaní. Ko hono mo’oní, ‘oku ‘ikai ha fo’i lea ngāue totonu ki he ngāue kāfakafa taha ‘i he ‘univēsí, ka ‘i he ‘aho ní ‘oku ‘ikai ke u ma’u ha fetongi lelei ange, pea te u ngāue ‘aki pē ia.

‘Oku faka’uhinga’i ‘a e *manava’ofá* “ko e ngāue ‘o e mahinó . . . pea mo hono a’usia e ngaahi ongo, fakakaukau mo e me’a

ne a’usia ‘e ha taha kehe ‘i he kuohilí pe lolotonga ní.”⁴ Hangē ko ia kuo tau ‘osi ‘ilo’í, ko e fakamatala lelei mo’oni ia ki he founga ‘o e fakalelei, tautautefito kapau te tau tānaki atu ‘a e “kaha’ú” ki he “kuohilí” mo e “lolotonga ní.”

‘Oku tau ‘ilo’i kotoa ‘oku fu’u tokolahi e fānau ‘a e ‘Otuá ‘oku nau faingata’a’ia fakalongolongo mo toko taha pē. Hangē ko ‘ení, ko ha talavou na’á ne fai mai ha tohi ‘o fakahaa’i ‘ene fakamo’oní ‘i he pōto’i lea ka na’á ne toe tānaki ki ai ‘a e mamahi ‘a hono lotó koe’uhi ko e ‘ikai ke ne mamata ki ha fa’ahinga lavame’a pe fiefia ‘i he kaha’ú ma’ana ‘i he’ene hoko ko ha tokotaha ‘oku tofanga ‘i he femanako’aki fakahomosekisuale.

“Oku ou fehangahangai ma’u pē mo ha ngaahi taimi fakata’elata. ‘Oku ou ‘alu ma’u pē ki hoku uooti Tāutahá pea ‘oku ou mavahe mei he lotú ‘i he uike takitaha mo e ‘ilo’i ko ia ‘e ‘ikai malava ke u fu’u kau lelei atu ki aí. He ‘ikai te u lava ‘o ako’i hoku fohá ke heka ha pasikala. He ‘ikai te u lava ke ongo’i hono puke hoku louhi’inimá ‘e he’eku ki’i pēpē fefiné ‘i he’ene ako ke luelué. He ‘ikai te u lava ke ma’u ha makapuna.

“Te u foki mai pē ki ‘api ki ha nge’esi fale, ‘i he ‘aho, māhina, mo ha ngaahi ta’u lahi, ‘o pikitai pē ki he’eku ‘amanaki lelei ‘ia Kalaisí. ‘I he taimi ‘e ni’ihi ‘oku ou fifili pe ko e hā te Ne fai ai ‘eni kiate aú mo kole mai ke u fai ha feilaulau ta’e-malava peheé. ‘Oku ou tangi he po’ulí ‘i he taimi ‘oku ‘ikai sio ai ha tahá. Kuo te’eki ke u talaange ki ha taha, na’a mo ‘eku ongomātu’á. Ko kinaua mo hoku ngaahi kaungāme’á . . . te nau fakasítu’a’i au kapau te nau ‘ilo, ‘o hangē pē ko ‘enua fakasítu’a’i ‘a kinautolu kuo nau fou ‘i he hala ko ‘ení ‘i mu’a ‘iate aú. Te u mo’ui pē mei he tafa’akí. ‘Oku ou ma’u ‘a e faingamālie ke u fili pe te u hoko ko ha taha ‘oku fakahoha’asi mo faka’ehi’ehi mei ai e ni’ihi kehé koe’uhi ko e te’eki ke u malí, pe ko ha taha ‘oku nau faka’ofa’ia ai mo tuku-noa’i koe’uhí ko ‘eku tala ‘a e ‘uhingá. ‘Oku

fakakite mai e kaha'u 'o 'eku mo'uí. 'Ikai 'oku ai 'a e lolo faito'o 'i Kiliati?"⁵

'I he fu'u mamahi mo e loto-ta'ota'omia, pea siva lahi pehē e 'amanakí, ko e me'a 'oku totonu ke tau feinga ke foaki ki ha taha peheé ko e fakapapau 'oku 'ikai ke ne tuenoa. 'Oku totonu ke tau fakamamafa'i mālohi 'oku 'iate ia 'a e 'Otuá, 'oku 'iate ia mo e kau 'āngeló, pea 'oku tau kau mo ia.

Manava'ofā. 'Oku ngali ta'efe'unga nai, ka ko ha kamata'anga ia. He 'ikai ke tau lava 'o liliu 'a e hala fonongā, ka te tau lava 'o fakapapau'i 'oku 'ikai ha taha 'okú ne fononga toko taha ai. Ko e mo'oni ko e 'uhinga ia 'o e fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengā—ko kinautolu 'a e ngaahi kavengā. Pea ko hai koā 'okú ne 'ilo ki he taimi pe kapau 'e hiki hake kinautolu 'i he mo'ui fakamatelié. Ka te tau lava 'o 'a'eva fakataha mo vahevahe 'a e ongo'i mafasiá. 'E lava ke tau hiki hake hotau ngaahi tokoua mo e tuofāfiné 'o hangē ko hono hiki hake kitautolu 'e Sīsū Kalaisi (vakai, 'Alamā 7:11–13).

Pea 'i he me'á ni kotoa, 'oku tau ma'u mo'oni 'a e loto hounga'ia fo'ou mo lahi ange koe'uhi ko e me'a na'e fai 'e he Fakamo'uí ma'atautolú. Hangē ko 'eku laú:

"I he'etau faifeinga ko ia ke ma'u ha nonga mo ha loto mahino ki he ngaahi faingata'á ni, 'oku mahu'inga fau ke manatu'i 'oku tau mo'ui—pea 'oku tau fili ke mo'ui—'i ha māmani hinga 'a ia 'e toutou sivi'i tā tu'o lahi ai 'a e ngaahi taumu'a fakalangi 'o 'etau tulifua ki he me'a faka-'Otuá.

'Oku hoko 'a e palani ne tala'ofa mai ai ha Fakamo'ui mo ha Huhu'í, ko e fakalotolahi taupotu tahá ia, he 'oku fakafou 'i he'etau tui kiate Iá, 'a hono hiki hake kitautolu ke tau ikuna'i 'a e ngaahi sivi mo e ngaahi 'ahi'ahi ko 'ení, neongo 'e lahi faufaua ki he Tamaí mo Hono 'Alo na'á Ne fekau'i maí, 'a e feilaulau ki hono fakahoko iá. 'Oku fakafou pē 'i he'etau fakahounga'i e 'ofa fakalangi ni, ha hōloa ai 'etau mamahí ke tau lava 'o matu'uaki, ma'u ha loto mahino pea iku ai pē ki hano ikuna'i."⁶

'Oku tau ako vave ki he 'ikai fa'a fe'unga 'etau ngaahi ngāue lelei taha mo ta'e-siokitá ke ne fakafiemālie'i mo poupou'i e kakaí 'i he founga 'oku nau fie ma'ú. Pe kapau te tau ikuna tu'o taha, 'oku 'ikai fa'a lava ke tau toutou fai ia. Pea 'oku 'ikai ko ha kau helo fakatu'amāmani kitautolu ke tau ta'ofi e hoholo 'a e ni'ihi 'oku tau 'ofa aí. Ko e 'uhinga kotoa 'eni kuo pau ai ke tau iku tafoki kia Sīsū Kalaisi mo falala kiate Iá (vakai, 2 Nifai 9:21).

'Oku 'ikai te tau fa'a lava 'o tokoni—pe 'ikai lava ke tu'u-loa 'etau tokoní pe 'ikai lava ke toe fai ia 'i he taimi 'oku tau lavame'a aí. Ka 'e lava ke tokoni 'a Kalaisi. 'E lava ke tokoni 'a e 'Otua ko e Tamaí. 'E lava ke tokoni 'a e Laumālie Mā'oni-oní, pea 'oku fie ma'u ke tau feinga ke hoko ko Honau kau fakafounga, 'o tokoni 'i he taimi mo e feitu'u te tau lava aí.

Toe Fakamālohia Koe

Ko kimoutolu ko ia 'oku fekumi fakamātoato ke fefua'aki ho'omou ngaahi kavengā, 'oku mahu'inga ke ke

‘Oku matu’aki mahu’inga e ngāue ‘oku tau fai’ i he taimi ‘oku tau fefua’aki ai ‘etau ngaahi kavengá—‘a e ngāue tonu ‘a e ‘Eikí.

fakamālohia koe pea fa’u ha’o fokotu’utu’u ki he taimi ‘e fakafalala lahi ai ha ni’ihi kehe kiate koe pea iku ‘o lahi ‘aupito e ngāue ‘okú ke fai. ‘Oku ‘ikai ha taha ‘oku fu’u mālohi fau te ne ta’e ongo’i ongosia pe lotu mamahi pe ‘ilo’i e fie ma’u ke tokanga’i ai iá. Na’e a’usia ‘e Sisū ‘a e ongosia ko iá, mo ongo’i e mole atu ‘a Hono mālohí. Na’á Ne foaki lahi ‘aupito, ka na’e ‘i ai ha totongi na’e muimui atu ai, pea na’á Ne ongo’i ‘a e ngaahi nunu’a ‘o e falala ‘a ha tokolahi kiate Iá. ‘I he taimi na’e ala ai kiate Ia e fefine na’e ‘au totó ‘i he fu’u kakaí, na’á Ne fakamo’ui ia, ka na’á Ne ‘afio’i foki “kuo ‘alu ‘iate ia ‘a e mālohí” (vakai, Ma’ake 5:25–34).

Kuo u fakatumutumu ma’u pē ‘i He’ene malava ‘o mohe ‘i ha matangi ‘i he Tahi Kālelí ‘a ia na’e mālohi mo lahi fau ‘o pehē ai ‘e He’ene kau ākongá, ko ha kau toutai taukei, ‘e ngoto e vaká. Hono ‘ikai ko ha ngāue lahi? Ko ha malanga nai ‘e fiha te ke lava ‘o fai mo ha ngaahi tāpuaki te ke lava ‘o fakahoko ta’e te ke ongosia lahi? ‘Oku fie ma’u foki ke tokanga’i mo e kau tauhí. Kuo pau ke ke ma’u ha lolo ‘i he tangikeé kimu’a pea ke toki lava ke foaki ia ki he ni’ihi kehé.

Na’e pehē ‘e Losaline Kata, ko e palesitenu poate ia ‘o e ‘Inisititiuti ‘a Losaline Kata ma’á e Ngāue Fakatauhí, “Ko ha fa’ahinga kakai pē ‘e fā ‘i he māmani ko ‘ení: ko kinautolu kuo hoko ko e kau tauhi, ko kinautolu ‘oku lolotonga hoko ko e kau tauhi, ko kinautolu te nau hoko ko e kau tauhi, pea mo kinautolu ‘e fie ma’u ha kau tauhi.”⁷

Ko hono mo’oní, “oku [mafatukituki, na’a mo] toputapu ‘a e vā fetu’utaki ‘i he vaha’a ‘o ha tokotaha tauhi mo ha tokotaha ‘oku tokanga’i.”⁸ Ka neongo iá, ‘i he’etau a’usia e pole ‘o hono fefua’aki ‘o ‘etau ngaahi kavengá, te tau lava ‘o manatu’i ‘oku ‘ikai ke tau hao mei he ola ‘o e manava’ofa ki he mamahi mo e faingata’á ia ‘a ha taha ‘oku tau tokanga ki ái.

Feinga ke Potupotutatau

‘Oku mahu’inga ke kumi ha ngaahi founa ke potupotutatau ai ho ngaahi fatongia fakaetauhí mo e ngaahi tafa’aki kehe ‘o ho’o mo’uí—kau ai ‘a e ngāue, fāmilí, ngaahi vā fetu’utakí, mo e ngaahi ‘ekitiviti ‘okú ke fiefia aí. ‘I ha lea he konifelenisi lahí ‘i he kaveingá ni, na’á ku feinga ke “fakamālo’ia’i kimoutolu kotoa, kiate kimoutolu ‘oku fai e ngaahi me’a lahi mo tokanga mo’oni mo ngāue ‘i he ‘loto mo’oni ke fai lelei.’ ‘Oku tokolahi e ni’ihi ‘oku foaki lahi. ‘Oku ou ‘ilo ha ni’ihi ‘o kimoutolu ‘oku mou [faingata’a’ia fakaeloto pe fakapa’anga] kae kei ma’u pē ha me’a ke vahevahe [mo e ni’ihi kehé]. Hangē ko ia na’e fakatokanga ‘e he Tu’i ko Penisi-maní ki hono kakaí, ‘oku ‘ikai fakataumu’a ke tau lele ‘o vave ange ‘i he mālohi ‘oku tau ma’ú pea ‘oku totonu ke fai ‘a e me’a kotoa pē ‘o maa (vakai, Mōsaia 4:27).”⁹ Ka neongo iá, ‘oku ou ‘ilo ha tokolahi ‘o kimoutolu ‘oku lele vave ‘aupito pea kuo faka’au ke hōloa homou iví mo e tūkunga fakaelotó.

‘I he taimi ‘oku ngali fu’u lahi ai e ngaahi palopalemá, manatu’i ‘a e ngaahi laine ko ‘ení mei he ‘ēsei ‘a Tēvita Petí:

“Oku ‘ikai ko ha ongo ‘a e ‘amanaki lelei—‘oku ‘ikai ko ha hulutu’u ia ‘o e fiefiá ‘i he lotolotonga ‘o ha palopalema.

“... ‘Oku ‘ikai ko e ‘amanaki lelei ‘a e va’a ‘akau fai mana ‘okú ne ‘ai e palopalemá ke puliá. Ko e ‘amanaki lelei ko e afo fakahaofi ia te ne lava ke ta’ofi koe mei hono lōmekina ‘e he ngaahi magari mālohi ‘i ho’o mo’uí.

“‘I he taimi ‘okú ke tuku ai ho’o ‘amanaki lelei ‘ia Sisú, ‘okú ke falala ki He’ene ngaahi tala’ofa ‘e ‘ikai te Ne li’aki koe pe fakasitu’a’i koe—ka te Ne fai ‘a ia ‘oku lelei taha ma’au. Neongo kapau te ke ‘i he lolotonga ‘o ha palopalema lahi, ‘oku faka-faingamālie’i koe ‘e he ‘amanaki lelei ke ke ma’u e melinó, ‘i ho’o ‘ilo’i ‘oku ‘iate koe ‘a Sisū ‘i he fo’i laka kotoa pē.”¹⁰

‘Oku ou manako ‘i he founa na’e fefa’uhi ai ‘a Paula mo e faingata’a ko ‘ení mo e

ongō'i ta'efe'ungá. 'I he folofolá, 'oku fakamatala'i 'e he 'Eikí na'e fe'unga 'Ene 'alo'ofá mo Paula pea, ko hono mo'óni, ko Hono mālohí na'e "[faka-haohaoa'i ia 'i he] vaivai." Pea na'e tohi 'e Paula, "Ko ia te u fiefia lahi mo polepole ai mu'a 'i he'eku ngaahi vaivai, koe'uhi ke nofo'ia au 'e he mālohi 'o Kalaisi'" (2 Kolinitō 12:9).¹¹

Falala ki he Tamai mo e 'Aló

Kuo pau ke tau falala 'oku tokanga mo'oni 'etau Tamai Hāvaní mo Sisū Kalaisi kiate kitautolu mo e me'a 'oku tau faí, pea 'okú Na finangalo ke ngaohi kitautolu ke tau "[haohaoa 'i he] vaivai"—'a e me'a pē ko ia 'okú ke fie ma'u ma'anautolu 'okú ke tokanga'i.

'Oku ou fakamo'oni atu 'oku 'afio'i 'e he 'Otuá 'etau ngaahi kavengá pea 'e fakamālohia kitautolu ke tau lava 'o fakamālohia e ni'ihí kehé. 'Oku 'ikai 'uhinga 'eni 'e mole atu ma'u pē 'etau ngaahi palopalemá pe 'e fakafokifá pē kuo melino 'a e māmaní. Ka 'oku 'ikai tōnoa ho'o ngaahi lotú. Pea pehē foki ki he ngaahi lotu 'a kinautolu 'okú ke tokanga'i—'a e kau uitou, 'a e vete malí, kau tukuhāusiá, 'a e ongo'i lōmekiná, 'a e ma'unimáá, 'a e mahamahakí, 'a e siva e 'amanakí—'a e tokotaha kotoa pē.¹²

Kāinga 'ofeina, 'oku matu'aki mahu'inga e ngāue 'oku tau faí 'i he taimi 'oku tau fefua'aki ai 'etau ngaahi kavengá—'a e ngāue tonu 'a e 'Eikí. 'Oku fakamahino'i 'e he lahi e ngaahi tohi 'oku ma'u 'i hoku 'ōfisí 'a e fu'u fie ma'u e tokoní. Ko e tokoni ko iá ko e mana mei langi ma'anautolu 'oku faingata'a'ia.

Na'á ku pehē: "I he'etau lea fekau'aki mo kinautolu 'oku hoko ko e me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá, 'oku fakamanatu mai ai 'oku 'ikai ha'u e kau 'āngeló kotoa mei he tafa'aki 'e taha 'o e veilí. 'Oku tau lue holo mo talanoa mo ha ni'ihí 'o kinautolu—'i heni, 'i he taimí ni pea 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku nofo honau ni'ihí 'i hotau tukui koló. Ne fā'ele'i kitautolu 'e honau ni'ihí, pea hangē ko ia ne hoko kiate aú, ne loto lelei ha taha ke mali mo au. Ko e mo'oni 'oku ofi ange 'a langi 'i he taimi 'oku tau vakai ai ki hono

fakaha'a'i e 'ofa 'a e 'Otuá 'i he angalelei mo e mateaki, 'e ha kakai lelei mo'oni mo haohaoa pea ko e fo'i lea pē 'e taha 'oku tau fakakaukau ki ai ke fakamatala'i 'aki kinautolu ko e 'ulungaanga faka'āngelo."¹³

Kiate au, 'i he taimi 'okú ke feinga ai ke fakama'ama'a e kavenga 'a ha taha kehé, 'okú ke hoko mo'oni ko e kau 'āngelo 'o e 'alo'ofá 'i he tu'unga mo'oni tahá. 'Ofa ke ma'u mai 'o liunga teau e me'a kotoa pē 'okú ke feinga ke foaki. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Mental Health by the Numbers," National Alliance on Mental Illness, nami.org.
2. Vakai, "World's Largest Porn Site Reveals the Most-Searches Porn Genre of 2016," Fight the New Drug, 9 'o Sānuai, 2017, fightthenewdrug.org.
3. "Parenting in America," Pew Research Center, 17 'o Tisema, 2015, pewsocialtrends.org; vakai foki, D'Vera Cohn mo Andrea Caumont, "10 Demographic Trends That Are Shaping the U.S. and the World," Pew Research Center, 31 'o Mā'asi, 2016, pewsocialtrends.org.
4. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 11th ed. [2003], "empathy."
5. Fetohí'aki fakatāutaha.
6. Jeffrey R. Holland, "Hangē ha Ipu Kuo Maumāú," *Liahona*, Nōvema 2013, 40–42.
7. Vakai, rosallyncarter.org/UserFiles/Jensen.pdf; vakai foki, Rosalynn Carter, 'ia Randi Kaplan, "How to Care for the Caregiver," 13 'o Mē, 2015, health.usnews.com.
8. Nancy Madsen-Wilkerson, "When One Needs Care, Two Need Help," *Ensign*, Mā'asi 2016, 38.
9. Jeffrey R. Holland, "A Handful of Meal and a Little Oil," *Ensign*, Mē 1996, 31.
10. David Batty, "Finding Hope in the Midst of Life's Problems," livingfree.org.
11. Vakai, Anne C. Pingree, "Making Weak Things Become Strong," *Ensign*, Tisema 2004, 28–30.
12. Vakai, Dallin H. Oaks, "He Heals the Heavy Laden," *Liahona*, Nōvema 2006, 6–9.
13. Jeffrey R. Holland, "Ko e Tauhi Mai 'a e Kau 'Āngeló," *Liahona*, Nōvema 2008, 30.

VAHE 4

Ke ke Tokanga

Ko e vahe 4 'eni 'o e volume fo'ou 'e fā 'o e fakamatala fakahisitōlia 'o e Siasi 'oku ui ko e Kau Mā'oni'oni: Ko e Talanoa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. 'E ma'u atu e tohi kuo pākī 'i ha ngaahi lea fakafonua 'e 14, 'i he kongā ko e Church History 'i he Gospel Library app, pea 'i he kaumaonioni.lds.org. 'E toki pulusi atu e ngaahi vahe hokó 'i he 'ū makasini ka hoko māi kae 'oua leva kuo tuku atu 'a e volume 1 'i he kongā kimui 'o e ta'u nī. 'E ma'u atu e ngaahi vahe ko iá 'i he ngaahi lea fakafonua 'e 47 'i he Gospel Library app pea 'i he kaumaonioni.lds.org.

Na'e fuofua fanongo 'a e tokotaha ta'u uofulu mā taha ko 'Ema Heili Sāmitá 'o kau kia Siosefa Sāmitá, he taimi na'e ngāue ai 'a Siosefa he kaungā'api 'o 'Ema ko Sosaia Sitoelí, 'i he fa'ahita'u fakatōlau 'o e 1825. Na'e fakangāue'i 'e Sosaia 'a e talavou mo 'ene tamaí ke tokoni ange 'i hono kumi ha ngaahi makakoloa na'e tanu 'i hono 'apí.¹ Na'e tala 'e he kakai 'o e feitu'ú na'e 'i ai ha kau kumi fonua ne nau tokanga'i ha keli'anga siliva pea nau fūfuu'i e makakoloá 'i he feitu'u ko iá he ta'u 'e laungeau kimu'a angé. 'I hono 'ilo ko ia 'e Sosaia na'e ma'u 'e Siosefa e me'afokasi ke faka'aonga'i e maka kikité, na'á ne 'oange ai ha vāhenga lelei mo'o Siosefa pea mo hano 'inasi he koloa 'e ma'ú, kapau 'e tokoni ange ki he kumí.²

Na'e poupu 'a 'Aisake ko e tamai 'a 'Emá, ki he ngāue. 'I he ha'u 'a Siosefa mo 'ene tamaí ki he faama 'o e fāmili Sitoelí 'i Hāmoni, Penisilivēniá—ko ha kolo ne meimei maile 'e 150 ki he fakatonga 'o Palemilá—na'e hoko 'a 'Aisake ko ha taha fakamo'oni he taimi ne fakamo'oni ai 'enua ngaahi aleapaú. Na'á ne faka'atā foki e kau ngāue ke nau nofo 'i hono 'apí.³

Ne 'ikai fuoloa mei ai kuo fetaulaki 'a 'Ema mo Siosefa. Na'e ta'u si'i ange 'a Siosefa 'ia 'Ema, laka hake he fute 'e onó hono mā'olungá pea hangē ha taha na'e anga ki he ngāue mālohí. Na'e lanu pulū hono kano'i matá pea fōtunga maama, pea na'e fa'a toketu 'ene lué. Na'e 'ikai tonu 'ene kalamá pea ne fa'a lōloa 'ene fakamatala'i iá, ka na'e 'asi 'ene 'atamai lelei he taimi na'e lea aí. Ko ha tangata lelei ia mo 'ene tamaí, pea na'á na fie lotu pē 'iate kinaua, kae 'ikai ō ki he siasi ne lotu ai 'a 'Ema mo hono fāmili.⁴

Ka na'e sai'ia 'a Siosefa mo 'Ema he ngāue kitu'á. Talu mei he kei si'i 'a 'Ema mo 'ene sai'ia he heka hōsī mo heka pōpao 'i he vaiatafe ofi ki honau 'apí. Na'e 'ikai fu'u poto 'a Siosefa he heka hōsī, ka na'e lelei 'aupito 'ene fangatuá mo e va'inga pulú. Na'e fiefia he feohi mo e ni'ihi kehé pea fa'a malimali, 'o talanoa fakaoli mo tukuhua. Na'e ki'i momou 'a 'Ema ia, ka na'e sai'ia he fanongo ki ha talanoa fakaoli na'e lelei pea na'e talanoa mo ha fa'ahinga taha pē. Na'á ne manako foki he lautohí mo e hivá.⁵

'I he fakalau atu e ngaahi uiké na'e toe maheni lelei ange ai 'a 'Ema mo Siosefa, pea na'e ki'i hoha'a e ongo-mātu'a 'a 'Emá ki he'ena feohí. Ko ha taha ngāue masiva 'a Siosefa ia mei ha vahefonua kehe, pea ne na faka'amu he 'ikai tokanga ki ai hona 'ofefiné kae mali ki ha taha 'o e ngaahi fāмили tu'umālie 'i honau tele'á. Na'e faka'au ke hoha'a e tamai 'a 'Emá ia ki he kumi makakoloá pea na'á

ne hu'u'u'u foki ki he kaunga ki ai 'a Siosefá. Hangē na'e 'ikai tokanga 'a 'Aisake Heili ia ki he feinga 'a Siosefa ke fakaloto'i 'a Sosaia Sitoeli ke ta'ofi e kumí, he taimi na'e mahino ai he 'ikai ma'u ha mé'á.⁶

Na'e sai'ia 'a 'Ema ia 'ia Siosefa 'o laka ange 'i ha toe tangata na'á ne 'ilo, pea na'e 'ikai tuku 'ene feohi mo iá. Hili 'ene lava lelei 'o fakalotoa 'a Sosaia ke ta'ofi e kumi silivá, na'e nofo ai pē 'a Siosefa ia 'i Hāmoni 'o ngāue he faama 'a Sosaia. Na'á ne fa'a ngāue foki kia Siosefa mo Poli Naite, ko ha fāмили 'e taha he feitu'ú na'e 'i ai honau faama. Na'á ne 'a'ahi kia 'Ema he taimi na'e 'ikai ke ngāue aí.⁷

Ne 'ikai hano taimi kuo hoko 'a Siosefa mo 'ene fo'i maka kikité, ko e kaveinga 'o e ngutu laú 'i Hāmoni. Na'e tui ha ni'ihi 'o e kakai matu'otu'a ange he koló ki he kau tangata kikité, ka na'e 'ikai tui pehē ha tokolahi 'o

Na'e toe langa 'e he Siasi 'i he 2015 'a e tatau ko 'eni 'o e 'api 'o 'Aisake mo 'Ilisapesi Heili 'i Hāmoni, Penisilivēniá. Na'e fetaulaki 'a Siosefa Sāmita mo hona 'ofefine ko 'Emá 'i he taimi na'á ne nofo ai he fāmá lolotonga 'ene ngāue kia Sosaia Sitoeli.

Na'e toe langa 'a e sino'i fale 'o e fāfili Sāmitā 'i Manisesitā, Niu 'loké, 'o faka'aonga'i hono 'uluaki fa'ungá. Hili 'ena mali 'i he 1827, na'e nofo heni 'a Siosefa mo 'Ema mo 'ene ongomātu'á.

'enua fānau mo e makapuná. Na'e hanga 'e he fakafotu 'o Sosaiá, 'o 'ave 'a Siosefa ki he fakamaau'angá 'o faka'ilo ia ki he founa kākā, he na'á ne tala na'e kākaa'i 'e Siosefa 'ene fa'ētangatá.

Na'e tu'u 'a Siosefa he 'ao 'o e fakamaau'angá 'o fakamatala'i e founa 'ene ma'u e fo'i maká. Na'e fakamo'oni foki mo Siosefa ko e Lahí, kuó ne toutou kole ki he 'Otuá ke Ne fakahaa'i ange Hono finangalo fekau'aki mo e me'a-foaki fakafo 'o Siosefa ko e tangata kikité. Faifai, pea fakamo'oni 'a Sosaiá he fakamaau'angá kuo 'ikai kākaa'i ia 'e Siosefa.

Na'e pehēange 'a e fakamāu, "Ko 'ene mahino kiate aú, 'okú ke tui 'oku lava e faka'iloá 'o sio 'i he tokoni 'a e fo'i maká?"

Na'e kikivi ange 'a Sosaiá, 'ikai. " 'Oku ou 'ilo'i lelei 'oku mo'oni ia."

Ko Sosaiá ko ha tangata na'e toka'i 'i he koló, pea tali 'e he kaka'i 'ene leá. Ko hono aofangatukú, na'e 'ikai ha fakamo'oni 'i he hopó kuo kākaa'i ia 'e Siosefa, ko ia na'e fakata'e'aonga'i ai 'e he fakamāu e tukuaki'i.⁸

'I Sepitema 1826, na'e toe foki ai 'a Siosefa ki he mo'ungá ke ma'u e 'ū lau'i peletí, ka na'e talaange 'e Molonai 'oku te'eki ai pē ke ne mateuteu ke ma'u ia. Na'e talaange 'e he 'āngeló, "Mavahe mei he kau kumi koloá." Na'e 'i ai ha kau tangata angakovi 'iate kinautolu.⁹ Na'e tuku ange 'e Molonai ha ta'u 'e taha ke fakafenāpasi ai 'ene

ngāué ki he finangalo 'o e 'Otuá. Ka 'ikai, he 'ikai pē teitei 'oange kiate ia e 'ū lau'i peletí ia.

Na'e talaange 'e he 'āngeló ke ne 'aluange mo ha taha he'ene ha'u hokó. Ko e kole tatau pē na'á ne fai he faka'o-singa 'o e fuofua 'a'ahi ange 'a Siosefa ki he mo'ungá. Ka kuo mālōlō 'a 'Alavini ia, ko ia ne puputu'u ai 'a Siosefa.

Na'á ne fehu'i ange, "Ko hai 'a e tokotaha totonú?"

Na'e talaange 'e Molonai, "Te ke 'ilo'i pē."

Na'e feinga 'a Siosefa ke 'ilo e fakahinohino 'a e 'Eikí, 'o fakafou 'i he'ene fo'i maka kikité. Na'á ne 'ilo'i ko e tokotaha totonú, ko 'Ema.¹⁰

Na'e manako pē 'a Siosefa ia 'ia 'Ema talu mei he'ene fuofua fetaulaki mo iá. Hangē ko 'Alavini, na'e lava 'a 'Ema 'o tokoni'i ia ke he a'usia e tangata na'e fie ma'u 'e he 'Eikí ke fai 'Ene ngāué. Ka na'e mahulu hake 'a 'Ema ia ai. Na'e 'ofa 'a Siosefa 'iate ia peá ne faka'amu ke na mali.¹¹

Na'e hoko e ta'u uofulu mā taha 'o Siosefá 'i Tīsema. 'I he kuohilí, na'á ne tuku ke fefusiaki holo ia 'e he ngaahi fie ma'u 'a e ni'ihine ne nau fie faka'aonga'i 'ene me'afaoaki.¹² Ka 'i he hili 'ene 'a'ahi faka'osi ki he mo'ungá, na'á ne 'ilo'i kuo pau ke ne fai ha ngāue lahi ange ke teuteu'i ia ke ne ma'u e 'ū lau'i peletí.

Kimu'a pea foki 'a Siosefa ki Hāmoní, na'á ne talanoa mo 'ene ongomātu'á. Na'á ne talaange, "Kuó u pehē ke u mali, pea kapau te mo loto ki ai, kuó u fili 'a e ta'ahine ko

'I he pō'uli 'o e 'aho 22 'o Sepitema, 1827, na'e fononga 'a Siosefa mo 'Ema 'i ha saliate ki he mo'ungá ni, 'a ia na'e tanu ai 'a e 'ū lau'i peleti 'o e Tohi 'a Molomoná. Hili hono ma'u 'o e 'ū lau'i peleti, na'e fufuu'i ia 'e Siosefa 'i ha fu'u 'akau ke malu mei he kau kumi koloá.

'Ema Heilí." Na'e fiefia 'ene ongomātu'á 'i he'ene filí, pea tapou ange 'a Lusi ke na omi ke nau nofo hili 'ena malí.¹³

Na'e feohi 'a Siosefa mo 'Ema he fa'ahita'u momoko ko iá ki he lahi taha na'á ne lavá, pea taimi 'e ni'ihí na'á ne kole ai e saliate sinou 'a e fāмили Naité, 'i he faingata'a ko ia ke ne 'alu ki he 'api 'o e fāмили Heilí he taimi sinou. Ka na'e 'ikai pē sai'ia e ongomātu'a 'a 'Emá ia 'ia Siosefa, pea kuo ikulaunoa 'ene ngaahi feinga ke sai'ia ai e fāmilí.¹⁴

'I Sanuali 1827, na'e 'a'ahi ai 'a 'Ema ki he 'api 'o e fāмили Sitoelí, ke ne feohi ai mo Siosefa, 'o mama'o mei he ngaahi sio fakalotoloto hono fāmilí. Na'e kole malí 'a Siosefa ai kia 'Ema, pea hangē na'e ki'i 'ohovale 'a 'Ema he kamata'angá. Na'á ne 'ilo'i 'e fakafepaki'i 'e he'ene ongomātu'á e malí.¹⁵ Ka na'e kole ange 'a Siosefa ke ne fakakaukau pē ki ai. Te na lava 'o malí hola leva.

Na'e fakakaukau'i 'e 'Ema e kolé. 'E 'ita 'ene ongomātu'á he'ene malí mo Sioséfá, ka ko e fili pē ia 'a'ana pea na'e 'ofa ia 'ia Sioséfá.¹⁶

Ne 'ikai fuoloa mei ai, 'i he 'aho 18 'o Sanuali 1827, na'e malí 'a Siosefa mo 'Ema 'i he 'api 'o e fakamaau 'i he feitu'ú. Ne na hiki mei ai ki Manisesitā 'o kamata hona 'apí 'i he 'api fo'ou 'o e ongomātu'a 'a Sioséfá. Na'e fakalata 'a e falé, ka na'e fu'u lahi e fakamole ki ai 'a Siosefa ko e Lahí mo Lusi, pea na'e tōmui hono totongí ko ia na'e mole ai 'a

e 'apí. Na'a nau lolotonga nofo totongi ai ki he kakai fo'ou ha'anautolu e 'apí.¹⁷

Na'e fiefia e ongomātu'a Sāmitá ke nau nofo mo Siosefa mo 'Ema. Ka na'á na tailiili ki he uiui'i fakalangi 'o hona fohá. Kuo fanongo e kakai he feitu'ú ki he tala-noa fekau'aki mo e 'ū lau'i peleti koulá pea ne nau fa'a ō 'o kumi.¹⁸

Na'e 'alu 'a Siosefa he 'aho 'e taha ki kolo ke fai ha fekau. Na'e 'amanaki 'ene ongomātu'á 'e foki ange ki he kai efiáfi, ko ia ne na hoha'a he 'ikai ke ne toe foki angé. Ne na tatali 'i ha ngaahi houa lahi pea 'ikai ke na lava 'o mohe. Faifai pea ava hake 'a e matapaá kae hū hake 'a Siosefa 'o tō tangutu he seá kuó ne ongosia.

Na'e fehu'i ange 'e he'ene tamaí, "Ne ke 'i fē ai pē?"

Na'e tali ange 'e Siosefa, "Ne u ma'u e fakatonutonu kakaha taha kuó u ma'u he'eku mo'uí."

Na'e fehu'i ange 'e he'ene tamaí, "Ko hai na'á ne fai atu iá?"

Na'e tali ange 'e Siosefa, "Ko ha 'āngelo 'a e 'Eikí. Na'á ne talamai kuó u ta'etokanga." Na'e vave ke hokosia e 'aho 'o 'ene fe'iloaki hoko mo Moloná. Na'á ne talaange, "Kuo pau ke u tu'u 'o ngāue." "Kuo pau ke u ngāue leva ki he ngaahi me'a kuo fekau mai 'e he 'Otuá ke u faí."¹⁹

Hili e ututa'u he fa'ahita'u fakatōlau, na'e fononga 'a Sosaia Sitoeli mo Sioséfá Naiti ki he feitu'u Palemailá, 'i ha

'uhinga fakapisinisi. Na'e fakatou 'ilo'i 'e he ongo tangatá kuo ofi e taimi ki he ta'u hono fā 'o e 'a'ahi 'a Siosefa ki he mo'ungá pea ná na veveveke ke 'ilo pe 'e faifaiangé pea 'oange 'e Molonai kiate ia 'a e 'ū lau'i peletí.

Na'e 'ilo foki 'e he kau kumi makakoloa he feitu'ú, kuo taimi ke ma'u 'e Siosefa 'a e lekōtí. Ka kimui ange, na'e 'i ai ha tangata ko Samuela Lolenisi ná ne 'alu takai he mo'ungá ko e kumi 'o e 'ū lau'i peletí. 'I he hoha'a 'a Siosefa ná a fakatupu 'e Samuela ha palopalemá, ná ne fekau atu ai 'ene tama'i ki he 'api 'o Samuelá he efiafi ko hono 21 'o Sepitemá ke ne siofi mo ta'ofi ia kapau 'e hangē ka 'alu ki he mo'ungá.²⁰

Na'e teuteu leva 'a Siosefa ke ne ma'u e 'ū lau'i peletí. Na'e totonu ke ne 'a'ahi pongipongia ki he mo'ungá he 'aho hono hokó, ka ná ne palani ke ne a'u ki he mo'ungá hili pē taimi tu'upoó, ke puputu'u 'a e kau kumi makakoloá—'i he kamata-anga pē 'o e pongipongi ko e 22 'o Sepitemá—'i he taimi he 'ikai 'amanaki ha taha ia te ne 'alu ai ki ha feitu'ú.

Ka na'e kei fie ma'u pē ke ne malu'i e 'ū lau'i peletí he'ene ma'u kinautolú. Hili e mohe ha konga lahi 'o e fāmilí, ná ne fehu'i ki he'ene fa'eé pe na'e 'i ai ha'ane puha na'e loka. Na'e hala 'a Lusi ia pea ná ne hoha'a ai.

Na'e talaange 'e Siosefa, "Sai pē ia. "Te u sai pē au, neongo 'ene halá."²¹

Ne 'asi mai leva 'a 'Ema kuo teuteu ke heka, ko ia ná na heka mo Siosefa ki he salioté 'a Siosefa Naití 'o na fononga he po'ulí.²² 'I he'ena a'u ki he mo'ungá, na'e tatali pē 'a 'Ema he salioté kae kaka 'a Siosefa ki he feitu'u na'e fufuu'i ai 'a e 'ū lau'i peletí.

Na'e hā mai 'a Molonai, pea to'o hake 'e Siosefa 'a e 'ū lau'i peletí mo e ongo maka kikité mei he puha maká. Kimu'a pea hifo 'a Siosefa mei he mo'ungá, na'e fakamanta ange 'e Molonai ke 'oua ná ne fakahaa'i e 'ū lau'i peletí ki ha taha, tukukehe pē 'a kinautolu kuo fili 'e he 'Eikí, mo ne tala'foa ange 'e malu'i 'a e 'ū lau'i peletí kapau te ne fai e me'a kotoa pē te ne lavá ke malu'i ia.

Na'e talaange 'e Molonai, "Kuo pau ke ke tokanga mo faipau ki ho tu'unga falala'angá, ka 'ikai 'e ikuna'i koe 'e he kakai angakóvī, he te nau palani e me'a kotoa mo e founga kotoa te nau lavá, ke 'ave ai e 'ū lau'i peletí meiate koe. Pea kapau he 'ikai hokohoko atu ai pē ho'o tala-ngofuá, te nau ikuna."²³

Na'e fua hifo 'e Siosefa 'a e 'ū lau'i peletí mei he mo'ungá, kae kimu'a ke ne a'u ki he salioté, ná ne fufuu'i ia 'i ha kupu'i 'akau ne ava 'a loto, kae 'oua kuó ne ma'u ha puha ke loka'i ai. Na'á ne ma'u 'a 'Ema pea ná na foki ki 'api 'i he kamata ke hopo 'a e la'áa.²⁴

'I he 'api 'o e fāmilí Sāmitá, na'e tatali veveveke ai 'a Lusi ke a'u ange 'a Siosefa mo 'Ema lolotonga 'ene 'ai e me'atokoni pongipongi 'a Siosefa ko e Lahí, Siosefa Naiti pea mo Sosaia Sitoeli. Na'e tā vave hono mafú lolotonga 'ene ngāué, ko 'ene manavasi'i ná a 'ikai foki mai 'a Siosefa mo e 'ū lau'i peletí.²⁵

Hili ha taimi nounou mei ai, ne hū hake 'a Siosefa mo 'Ema ki fale. Na'e sio hake 'a Lusi pe na'e 'ia Siosefa 'a e 'ū lau'i peletí ka ná ne mavahe loto manavasi'i pē he'ene sio atu 'oku 'ikai ke ne to'oto'o ha me'á.

Na'e muimu'u atu 'a Siosefa ai. Ná ne pehē ange, "Fine'eiki, 'oua te ke hoha'á." Ná ne 'oange kiate ia ha me'a na'e kofukofu 'aki ha holoholo. Na'e ongo'i pē 'e Lusi 'i he tupenú, na'e hangē ha ongo mata sio'ata lahí. Ko e 'Ulimí mo e Tumemí ia, ko e ongo maka kikite kuo teuteu'i 'e he 'Eikí ke liliu 'aki 'a e 'ū lau'i peletí.²⁶

Na'e fiefia 'a Lusi. Na'e 'asi meia Siosefa 'o hangē kuo matafi atu ha mafasia lahi mei hono ongo umá. Ka 'i he'ene kau fakataha mo e ní'hi kehe 'i he falé, ná ne mata mamahi peá ne kai fakalongolongo pē 'ene me'atokoni pongipongi. 'I he 'osi 'ene kaí, na'e hili loto mamahi hifo leva hono 'ulú 'i hono nimá. Ná ne pehē ange kia Siosefa Naiti, "Oku ou loto mamahi."

Na'e pehē ange 'a e tangata'eiki, "Io, ko e me'apango ia." "Oku ou loto mamahi 'aupito," ko Siosefa ange ia, pea liliu leva hono fōtungá 'o malimali. "Oku liunga hongofulu ange hono leleí he me'a ne u 'amanaki ki aí!" Ná ne fakamatala'i leva e lahi mo e mamafa 'o e 'ū lau'i peletí peá ne talanoa veveveke 'o fekau'aki mo e 'Ulimí mo e Tumemí. Na'á ne talaange, "Te u lava 'o sio ki ha fa'ahinga me'a pē. Fakafo 'aupito ia."²⁷

'I he 'aho hoko hili 'ene ma'u e 'ū lau'i peletí, na'e 'alu 'a Siosefa 'o ngāue ke monomono ha vaitupu 'i ha kolo ofi ange, ke ma'u ha pa'anga ke kumi 'aki ha puha loka. 'I he pongipongi tatau pē, lolotonga ha 'alu 'a Siosefa ko e Lahí ke fai ha fekau ki he tafa'aki 'e taha 'o e mo'ungá mei he

Kimu'a pea hifo 'a Siosefa
mei he funga mo'ungá,
na'e fakamanta ange 'e
Molonai ke 'oua ná ne
fakahā e 'ū lau'i peletí ki
ha taha tukukehe pē 'a
kinautolu na'e fili 'e he 'Eikí.

‘api ‘o e fāmili Sāmitá, na‘á ne fanongo ai ki ha fa‘ufa‘u ha kau kumi makakoloa ke kaiha‘asi e ‘ū lau‘i peletí koulá. Na‘e pehē ‘e ha taha ‘o kinautolu, “Te tau ma‘u e ‘ū lau‘i peletí, tatau ai pē pe ko e hā ‘a Siō Sāmita mo e fanga tēvolo kotoa ‘i helí.”

Na‘e hoha‘a ‘a Siosefa ko e Lahí, ko ia na‘á ne foki ki ‘api ‘o tala kia ‘Ema. Na‘e talaange ‘e ‘Ema na‘e ‘ikai ke ne ‘ilo ‘e ia e feitu‘u na‘e ‘i ai e ‘ū lau‘i peletí, ka na‘á ne fakapapau‘i pē kuo malu‘i ia ‘e Siosefa.

Ka na‘e tali ange ‘e Siosefa ko e Lahí, “To, kae manatu‘i na‘e tupu ‘i ha ki‘i me‘a si‘i e mole meia ‘Isoa hono tāpu-akí mo ‘ene totonu ki he ‘uluaki fānaú.” Telia na‘a pehē ‘a Siosefa.”²⁸

Ke fakapapau‘i na‘e malu ‘a e ‘ū lau‘i peletí, na‘e heka hoosi ai ‘a ‘Ema ‘o laka ‘i ha houa ‘e taha, ki he faama na‘e ngāue ai ‘a Siosefá. Na‘á ne ma‘u atu ia ki he vaitupú kuo pelepela mo tauta‘a mei he ngāué. ‘I he fanongo ‘a Siosefa ki he fakatamakí ni, na‘á ne sio ai ki he ‘Ulimí mo e Tumemí ‘o ne ‘ilo ‘oku kei malu pē ‘a e ‘ū lau‘i peletí.

Ka ‘i honau ‘apí, na‘e taulaka holo pē ai ‘a Siosefa ko e Lahí ‘i tu‘a, mo fakasio he halá kae ‘oua ke ne sio kia Siosefa mo ‘Ema.

Na‘e pehē ange ‘a Siosefa ‘i he‘ena a‘u atú, “Tangata‘eiki, ‘oku malu e me‘a kotoa—‘oua ‘e fai ha hoha‘a.”²⁹

Ka kuo taimi ke fai ha me‘a.

Na‘e ‘alu fakatovave ‘a Siosefa ki he mo‘ungá ‘o ma‘u e fu‘u ‘akau na‘e fufuu‘i ai e ‘ū lau‘i peletí ‘o ne takatakai‘i faka-lelei ‘aki ia ha sote.³⁰ Na‘á ne hū leva ki he vao‘akaú, ‘o ne fononga ki ‘api, kae tokanga pē hono matá ki ha fakatamaki. Na‘e fakapuliki ia ‘e he vaotaá mei he kakai he hala lahí, ka na‘e lahi ange ai e feitu‘u ia ke toitoi ai e kau kaiha‘á.

Na‘e ki‘i mamafa ‘a e lekōtí ko ia ne fononga ‘a Siosefa he loto vao‘akaú ‘i he vave taha na‘á ne lavá. Na‘e ‘i ai ha fu‘u ‘akau na‘e tō ‘i mu‘a hono halá pea ‘i he‘ene puna aí, na‘á ne ongo‘i na‘e taa‘i ia mei hono tu‘á. Na‘á ne tafoki ‘o sio ki ha tangata na‘e ‘oho ange ki ai, na‘á ne puke ha me‘afana ‘o hangē ha pōvaí.

Na‘e puke ma‘u ‘e Siosefa ‘a e ‘ū lau‘i peletí he nima ‘e taha, ka ne teke‘i e tangatá ‘o tō ki he kelekelé kae lele ia ‘o puli ki he vao‘akaú. Na‘á ne lele ‘i ha vauea maile nai, ka na‘e toe ‘ohofi ia ‘e ha tangata mei ha fu‘u ‘akau ‘o ne taa‘i ‘aki ia e kau ‘o ‘ene me‘afaná. Na‘e fuhu ‘a Siosefa ‘o ne tuli ‘a e tangatá pea lele mei ai, ko e feinga fakatovave ke

mavahe mei he vao‘akaú. Ka na‘e ‘ikai fuoloa ‘ene lelé, kuo ‘ohofi ia ‘e ha tangata fika tolu, ‘o ne tuki‘i ia ‘o tū‘ulu. Na‘e tānaki ‘e Siosefa hono iví, ‘o ne taa‘i lahi e tangatá ka ne lele ki honau ‘apí.³¹

Na‘e ‘oho atu ‘a Siosefa ‘i he matapā honau ‘apí ‘okú ne ‘efihi pē ‘a e kofukofu mamafá ‘i hono lalo umá. Na‘á ne kaila, “Tangata‘eiki, ko e ‘ū lau‘i peletí ‘eni.”

Na‘e tokoni hono tuofefine ta‘u hongofulu mā fā ko Kefiliní ke hili e kofukofú he funga tēpilé kae fakatahataha mai e toenga ‘o e fāmílí ki ai. Na‘e lava ke tala ‘e Siosefa na‘e loto ‘ene tamaí mo hono tehina ko Uiliamí ke to‘o e kofukofú, ka na‘á ne ta‘ofi kinaua.

“Te mau lava ‘o sio ai?” ko e fehu‘i ange ia ‘a Siosefa ko e Lahí.

Na‘e talaange ‘e siosefa, “Ikai. Na‘á ku talangata‘a he ‘uluaki taimí, ka kuo pau ke u talangofua he taimí ni.”

Na‘á ne talaange ke nau ala pē ki he ‘ū lau‘i peletí ‘i tu‘a he tupenú, ko ia na‘e to‘o hake ‘e hono tokoua ko Uili-amí ‘a e kofukofú. Na‘e mamafa ange ia ‘i he maká, pea na‘e lava ke tala ‘e Uiliami na‘e ‘i ai hano lau ‘o hangē pē ko ha ‘ū lau‘i peesi ‘o ha tohi.³² Na‘e fekau‘i atu ‘e Siosefa ‘a hono ki‘i tehina ko Toni Kālosí, ke ‘alu ‘o ‘omai ha puha loka meia Hailame, na‘e nofo mo hono uaifi ko Selusá mo hona ‘ofefine ne toki fā‘ele‘í, ‘i honau feitu‘u pē.

Ne ‘ikai fuoloa kuo a‘u ange ‘a Hailame, pea ‘i he malu pē ko ia hono fa‘o e ‘ū lau‘i peletí ki he puha loká, na‘e tō hifo ‘a Siosefa ki ha mohenga he tafa‘akí ‘o ne fakamatala ki hono fāmílí ‘o fekau‘aki mo e kau tangata ‘i he vao‘akaú.

Na‘á ne fakatokanga‘i ‘i he‘ene fakamatalá na‘e langa hono nimá. Na‘e fasi hono motu‘a tuhú lolotonga hono ‘ohofi iá.

Fokifā pē kuó ne pehē ange, “Tangata‘eiki, kuo pau ke tuku ‘eku talanoá, ka ke fakatau hoku fo‘i tuhú mei he‘ene fasi.”³³ ■

‘Oku ma‘u atu ha lisi kakato ‘o e ngaahi ma‘u‘anga tokoni ‘i he lea faka-Pilitāniá ‘i he saints.lds.org.

‘Oku ‘uhinga e fo‘i lea *Tefito* ‘i he ngaahi fakamatalá ki ha ngaahi fakamatala lahi ange ‘i he ‘īnitanetí ‘i he kaumaonioni.lds.org.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Agreement of Josiah Stowell and Others, Nov. 1, 1825, ‘i he *JSP*, D1:345–52.
2. Smith, *Biographical Sketches*, 91–92; Oliver Cowdery, “Letter VIII,” *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1835, 2:200–202; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 7–8, ‘i he *JSP*, H1:234 (draft 2); Smith, *On Mormonism*, 10. **Tefitó:** Kumi Makakolóa

Na'e kole 'e Siosefa ha puha malu hangē ko 'enī mei hono tokoua ko Hailamē ke tauhi ai e 'ū lau'i peleti 'o e Tohi 'a Molomonā.

3. Agreement of Josiah Stowell and Others, Nov. 1, 1825, 'i he *JSP*, D1:345–52.
4. Pratt, *Autobiography*, 47; Burnett, *Recollections and Opinions of an Old Pioneer*, 66–67; Woodruff, *Journal*, July 4, 1843, and Oct. 20, 1855; Emmeline B. Wells, "L.D.S. Women of the Past," *Woman's Exponent*, Feb. 1908, 36:49; Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 289; see also Staker and Ashton, "Growing Up in the Isaac and Elizabeth Hale Home"; and Ashurst-McGee, "Josiah Stowell Jr.—John S. Fullmer Correspondence," 108–17.
5. Baugh, "Joseph Smith's Athletic Nature," 137–50; Pratt, *Autobiography*, 47; Burnett, *Recollections and Opinions of an Old Pioneer*, 66–67; *Recollections of the Pioneers of Lee County*, 96; Youngreen, *Reflections of Emma*, 61, 67, 65, 69; Emmeline B. Wells, "L.D.S. Women of the Past," *Woman's Exponent*, Feb. 1908, 36:49.
6. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 8, 'i he *JSP*, H1:234 (draft 2); Smith, *Biographical Sketches*, 92; Bushman, *Rough Stone Rolling*, 51–53; Staker, "Isaac and Elizabeth Hale in Their Endless Mountain Home," 104.
7. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 7–8, 'i he *JSP*, H1:234–36 (draft 2); Knight, *Reminiscences*, 2; Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 290.
8. William D. Purple, "Joseph Smith, the Originator of Mormonism," *Chenango Union*, May 2, 1877, [3]; vakai foki, An Act for Apprehending and Punishing Disorderly Persons (Feb. 9, 1788), *Laws of the State of New-York* (1813), 1:114. **Tefitō:** Hopo 'a Siosefa Sāmīta he 1826
9. "Mormonism—No. II," *Tiffany's Monthly*, July 1859, 169.
10. Knight, *Reminiscences*, 2.
11. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, 96; vakai foki, Knight, *Reminiscences*, 2.
12. Vakai, "The Original Prophet," *Fraser's Magazine*, Feb. 1873, 229–30.
13. Lucy Mack Smith, History, 1845, 97.
14. Knight, *Reminiscences*, 2; Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 289.
15. Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 289; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 8, 'i he *JSP*, H1:236 (draft 2).
16. Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 290; Joseph Lewis and Hiel Lewis, "Mormon History. A New Chapter, about to Be Published," *Amboy Journal*, Apr. 30, 1879, 1; see also Oliver Cowdery, "Letter VIII," in *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1835, 2:201.
17. Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 8, 'i he *JSP*, H1:236 (draft 2); Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 4, [11]–[12]; book 5, [1]–[3]. **Tefitō:** Vao'akau Tapū mo e Faama 'a e Fāmīli Sāmīta
18. "Mormonism—No. II," *Tiffany's Monthly*, July 1859, 167–68.
19. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [4]–[6].
20. Knight, *Reminiscences*, 2.
21. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [6].
22. Lucy Mack Smith, History, 1845, 105.
23. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 6, [1].
24. "Mormonism—No. II," *Tiffany's Monthly*, June 1859, 165–66; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [6].
25. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [6]–[7]; Knight, *Reminiscences*, 2.
26. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [7]–[8].
27. Knight, *Reminiscences*, 2–3; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 5, 'i he *JSP*, H1:222 (draft 2); vakai foki, 'Alamā 37:23.
28. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [8]–[10]; "Mormonism—No. II," *Tiffany's Monthly*, Aug. 1859, 166; Smith, *Biographical Sketches*, 103; vakai foki, Sēnesi 25:29–34.
29. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [10] mo e adjacent paper fragment.
30. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [11]. **Tefitō:** 'Ū Lau'i Peleti Koula
31. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [11].
32. "The Old Soldier's Testimony," *Saints' Herald*, Oct. 4, 1884, 643–44; Salisbury, "Things the Prophet's Sister Told Me," 1945, Church History Library; Ball, "The Prophet's Sister Testifies She Lifted the B. of M. Plates," 1954, Church History Library; Smith, *William Smith 'i he Mormonism*, 11; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [11]; Joseph Smith III, "Last Testimony of Sister Emma," *Saints' Herald*, Oct. 1, 1879, 290.
33. Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 5, [11]–[12]. **Tefitō:** Lusi Meki Sāmīta

'OKU 'I HENI 'A E SIASÍ?

Na'á ku kau ki he Siasí 'i hoku ta'u 36, pea 'i he taimi 'e ni'ihī na'á ku ongo'i mālohi fakalaumālie. 'I he ngaahi taimi kehē na'á ku fai pē ha me'a angamaheni. Na'e kamata ke u faingata'a'ia fakalaumālie tu'unga 'i ha taimi-tēpile femo'uekina he ngāue, kamata ngāue hoku uai'fi 'i ha ngāue fo'ou, mahamahakí, pea mo e ngaahi faingata'a kehe, Na'á ku 'alu ki he lotú mo tokoni ke ako'i e kōlomu 'o e kau tikoní, ka ko e me'a pē ia na'á ku ongo'i te u lava 'o faí. Na'e 'ikai ke u ma'u 'a e mālohi ke fakaava hake 'eku folofolá pe tū'ulutui ke lotu.

Na'á ku kei faingata'a'ia pē 'i he'e-ku mavahe 'i ha folau fakapisinisi ki he fakatokelau 'o Sileí. Mei he mala'e vakapuna 'i Kopia'pó, ne mau faka'uli houa 'e ua ki he feitu'u 'e fokotu'u ai ha naunau sola 'i he Toafa 'Atakama 'o Sileí. Na'á ku 'ohovale 'i he mama'o pehē 'a e potu ko 'ení, pea na'e

laulau maile 'a e toafa lanu kulokulá. Na'e faka'ohovale e tuenoa 'a e funga fonuá.

Hili ha'amau nofo 'i he feitu'u ko iá 'i ha uike 'e taha, ne mau faka'uli ki he kolo ofi tahá ke 'omi ha ngaahi naunau. Ne u sio ai ki ha fale na'á ne ma'u 'eku tokangá. Na'á ku kole ki he faka'ulí ke ne afe ki he kauhalá. Na'e faka'ofó'ofa e ngaahi konga kekelele 'o e falé 'a ia ne 'ā takai'i kinautolu 'aki ha ngaahi 'ā ukamea 'uli'uli. 'I he tafa'aki ki mu'a 'o e falé na'e tu'u ai ha faka'ilonga angamaheni, "La Iglesia de Jesucristo de los Santos de los Últimos Días" pe "Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

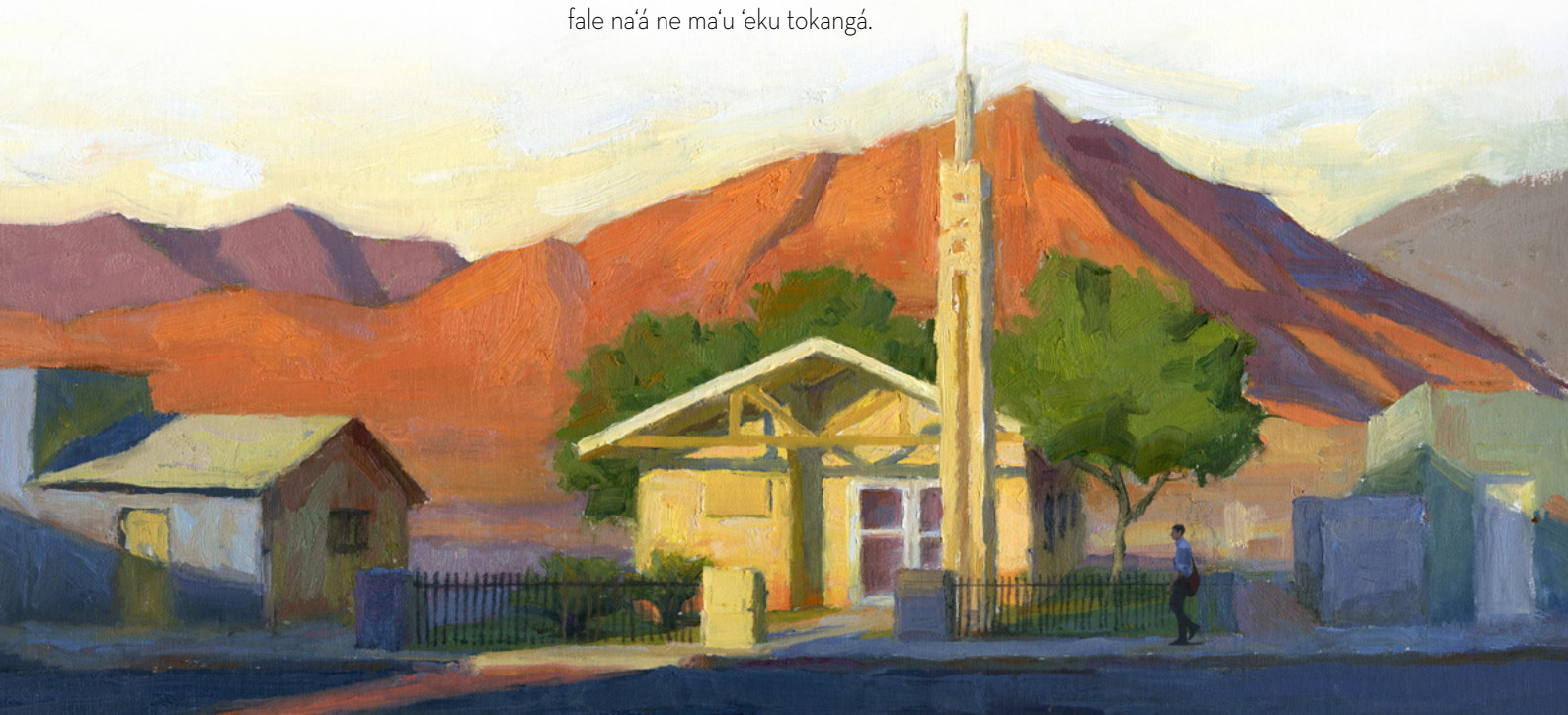
"Oku 'i heni 'a e Siasí?" Ko 'eku fakakaukaú ia. Na'á ku ofo 'i he a'u mai e Siasí ki he potu mama'o ko 'eni 'o e māmaní. Ne u faitaa 'i 'a e falelotu 'o 'ave ia 'i ha pōpoaki telefoni ki

hoku uai'fi. Na'e ongo mālohi kiate au 'a 'ene talí: "Oku tokanga 'a e Tamai Hēvaní ki Hono kakaí he feitu'u kotoa pē."

Ko ha pōpoaki fakahangatonu 'eni kiate au mei he'eku Tamai Hēvaní. 'I he loto-hoha'a 'o e mo'ui faka'ahó, ne ngalo 'iate au, pea fie ma'u ke fakamanatu'i mai, 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'i He'ene fānaú kotoa pē. 'Okú Ne 'ofa 'i he Kāingalotu ko ia 'i he ki'i kolo si'isi'i mo mama'o 'i he lotolotonga 'o e toafá, pea 'okú Ne 'ofa foki 'iate au.

'I he pō ko iá na'á ku tū'ulutui 'o fakamālo ki he Tamai Hēvaní koe'uhi ko e ngaahi tāpuaki na'á Ne 'omi kiate au he 'aho ko iá. 'I he'eku 'ilo'i 'okú Ne 'ofa 'iate aú, kuo tokoni'i ai au ke toe langa hake 'eku tu'unga fakalaumālie, pea 'oku hokohoko atu 'a 'ene fakamālohia aú 'i he 'aho takitaha. ■
Jon Evans, Kalefōnia, USA

I he'ema faka'uli ki he kolo ofi tahá ke 'omi ha ngaahi nāunaú, ne mau fakalaka 'i ha fale na'á ne ma'u 'eku tokangá.

MISIONA 'E UA, MONŪ'IA HA ONGO FĀMILI 'E UA

Lolotonga 'eku ngāue 'i he Misiona 'Alesona Mesá, ne u fa'a ma'u 'imeili mei hoku tuofefine lahi 'i 'Āsenitiná. Na'e 'ikai hoko 'a Natāliá ko ha mēmipa 'o e Siasí. 'I he ngaahi ta'u ki mu'á, 'i he taimi ne si'i mālōlō ai 'ene tama fefiné, ne feinga homau fāmilí ke vahevahe e ongoongoleléi mo ia, ka na'e 'ikai pē ke ne tali.

Na'á ku hokohoko atu hono vahevahe 'eku fakamo'óni mo ia 'i he'eku ngāue fakafaifekau. 'I ha 'i-meili 'e taha, na'á ku fakamatala ki ai 'a 'eku fetaulaki mo hoku hoá pea mo ha fefine. Kuo 'osi mālōlō atu foki 'a 'ene tama fefiné. Ne ma fakamo'óni ki he ngaahi fāmilí ta'engata, pea na'á ne ongo'i e 'amanaki lelei 'i he me'a na'á ma vahevahé. Na'á ku talaange kia Natālia 'e lava ke ne ongo'i 'a e me'a tatau. Na'á ne tohi mai, 'o fakahā kiate au 'a 'ene fie ma'u ke ongo'i e 'amanaki lelei ko iá ka na'á ne pehē ne 'ikai mālohi fe'unga 'a 'ene tuí.

Ne u fakakaukau ke 'ave kia Natālia ha tohi kuo 'osi hiki tohinima ke fakaafe'i ia ke ne lotua ha tokoni ke ne tui. Na'á ku toe ongo'i ke u hiki ha palakalafi 'e taha 'i he lea faka-Pilitāniá pea fakatu'asila ia ki ha faifekau. Ko e lea faka-Sipeiní pē ne 'ilo'i 'e Natāliá, ka na'á ku talaange ki ai ke kumi 'a e ongo faifekau pea kole ange ke na liliu ma'ana. Ne u 'ilo kuo pau pē ke 'ilo'i 'e ha faifekau 'a e lea faka-Pilitāniá.

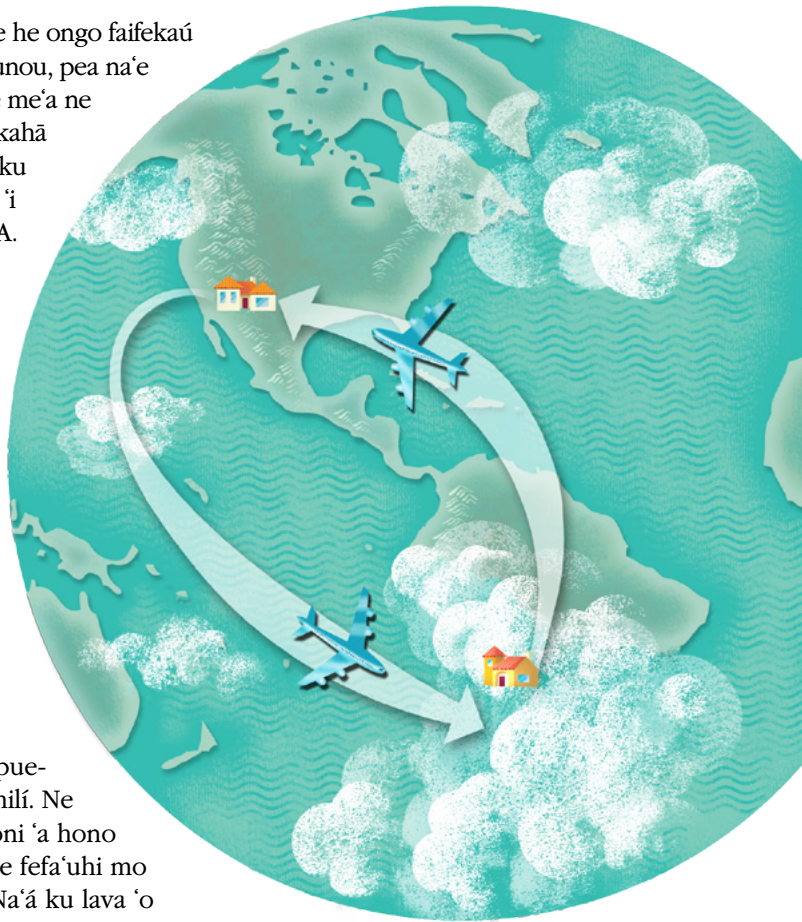
Ne taimi si'i pē mei ai, ne u ma'u ha 'i-meili mea Natālia. Na'á ne ma'u e ongo faifekau pea ne kole ange ke liliu 'a 'eku tohi. Ne na lau fakalongolongo ia mo malimali. 'I he taimi ne 'eke atu ai 'e Natālia 'a e me'a kuó u tohi, na'á na talaange, "Tuku mu'a ke tau talanoa ki ai!" Na'á

ku tohi 'o fakahā ange 'a e fefa'uhi 'a Natālia mo e mālōlō 'a 'ene tama fefiné, peá u kole ki he ongo faifekau ke ako'i ia fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí.

Na'e vahevahe 'e he ongo faifekau ha ki'i pōpoaki nounou, pea na'e sai'ia 'a Natālia 'i he me'a ne na ako'i. Ne toki fakahā ange 'e Natālia 'a 'eku ngāue fakafaifekau 'i Mesa, 'Alesoná, USA. Na'e pehē 'e ha 'eletā 'e taha, ko 'Eletā Lāsoni, ko e feitu'u ia na'á ne ha'u mei aí.

Hili ha ta'u 'e taha, na'á ku hiki ki he feitu'u na'e nofo ai 'a e fāmilí 'o 'Eletā Lāsoni. Na'á ku maheni mo hono fāmilí 'o hangē ko 'ene maheni mo hoku fāmilí, pea na'e tāpuekina ai e ongo fāmilí. Ne lotua 'e 'Eletā Lāsoni 'a hono tehiná, 'a ia na'á ne fefa'uhi mo 'ene fakamo'óni. Na'á ku lava 'o vilo hoa mo hono tehiná mo tokoni ke ne fakamālohia 'a 'ene fakamo'óni. Na'e hoko atu hono ako'i 'a Natālia 'e 'Eletā Lāsoni mo hono hoá pea faifai pē pea ne papitaiso. 'Oku ou 'ilo'i na'e 'ave 'e he 'Eikí kimaua 'i ha hala 'e ua, ko au ki 'Alesona, pea ko 'Eletā Lāsoni ki 'Āsenitina, koe'uhi ke ma lava fakatou'osi 'o tokoni'i Ia ke fakamālohia homa ongo fāmilí 'i he ongoongoleléi. ■

Juan Manuel Gomez, Losalio, 'Āsenitina

'O ku ou fakamālo 'i hono vahe au ki 'Alesoná pea mo hono vahe mai 'o 'Eletā Lāsoni ki 'Āsenitina kae lava ke ma tokoni fakatou'osi ki he 'Eikí ke tāpuekina homa ongo fāmilí.

Neongo 'eku ongo'i tailiilí, na'á ku tu'u hangatonu hake peá u pehē ange, "Oku ou kau ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

TĀPUEKINA 'I HONO FAKAHAA'I 'EKU TUÍ

Na'e papitaiso au 'i hoku ta'u 19. Na'e 'ikai tali 'e ha tokolahi 'o hoku fāmilí mo e ngaahi kaungāme'á 'eku fili ke kau ki he Siasí, ka na'e 'ikai ta'ofi ai au. Hili ha uike 'e ua, na'e kamata hoku ta'u hono ua 'i he 'univēsítí. 'I he'eku foki ki 'apiakó, na'e kamata ke u tailiili koe'uhí ko 'eku tui fo'ou.

Na'e kamata ke u hoha'a na'a 'ikai ke u ma'u 'a e loto-to'a ke taukave'i 'eku tui fakalotú. Na'á ku ongo'i tue-noa. Na'e te'eki keu fetaulaki mo ha mēmipa 'o e Siasí 'i he 'univēsiti, pea na'e 'ikai ke u 'ilo ha hala ki ha fale-lotu, pe na'e 'i ai nai ha uooti pe kolo 'e ofi ange. Na'á ku lotu ki he Tamai Hēvaní ke u ma'u ha loto-to'a. Na'á ku lotu ke u ma'u 'a e loto falala ke taukave'i 'eku tui fo'ou.

Hili ha ngaahi 'aho si'i, na'á ku tokoni'i ha ni'ihí ne nau hiki ange. Na'á ku fetaulaki ai mo ha talavou ko

Polaieni pea na'e faka'au 'o ma hoko ko ha ongo kaungāme'a. Ne ma lue atu he loto 'api akó 'i ha 'aho 'e taha 'o ne 'eke mai pe ko e hā 'eku ngaahi palani ki he Sāpaté. Na'á ku talaange te u 'alu ki he lotú.

Na'á ne 'eke mai, "Oi, ko e Siasi hā 'okú ke 'alu ki aī?"

Neongo 'eku ongo'i tailiilí, na'á ku tu'u hangatonu hake peá u pehē ange, "Oku ou kau ki he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní."

Na'á ku fiefia 'iate au pē! Na'á ku tailiili foki pe ko e hā ha tali 'a Polaieni. 'I he taimi pē ko iá, na'á ku vakai atu ki he ongo faifekau. Kimu'a pea tali mai 'a Polaieni, na'á ku talaange te u toe foki mai pē. Na'á ku lele ki he ongo faifekau. Na'á na fiefia he'emaui fetaulakí mo 'omi e ngaahi fakaikiiki kotoa pē na'á ku fie ma'u ke u 'alu ai ki he lotú 'i he 'aho hono hokó.

Na'á ku foki kia Polaieni mo fakamatala ange e me'a na'e toki hokó. Na'á ku vahevahe foki ha me'a si'i fekau'aki mo e Siasí, pea hoko atu 'e ma lué kuo 'ikai toe 'i ai ha ma fu'u faikehekehe, tukukehe 'eku ma'u he taimi ko iá ha ivi makehe. Na'á ku ongo'i foki e māfana mo e melino ko e Laumālié pē 'okú ne lava 'o foakí. Ne u tokanga ki he'eku tuenoá mo e 'ikai ke u 'ilo e feitu'u ke u 'alu 'o lotu ki aí. Ka 'oku ou tui ko e a'u ange 'a e ongo faifekau 'i he feitu'u tatau 'i he taimi ko iá, ko ha founga ia na'e tāpuekina ai au 'e he Tamai Hēvaní 'i hono fakahaa'i 'eku tuí.

Kuo 'osi 'eni ha ta'u 'e 10 tupu, pea talu mei he 'aho ko iá, kuo te'eki ke u toe ilifia ke pehē, "Ko ha mēmipa au 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní!" ■
Kristin McElderry, Massachusetts, USA

KO E TOKONI 'A E 'EIKÍ 'O FAKAFOU 'I HA ONGO TAFÁ 'UTO 'E UA

Lolotonga ha fakamālohisino ki he mamahi e tu'á, na'á ku fakatokanga'i 'a e ongo'i 'e he tafa'aki to'ohema 'o hoku sinó 'oku vaivai mo mamatea. 'I he'eku fakamatala ki he tokotaha faifakamālohisinó fekau'aki mo e ngaahi faka'ilonga ko 'ení, na'á ne hoha'a pea poupou'i au ke u sio ki ha toketā.

Na'e talamai 'e ha MRI kuo tupu hoku 'utó 'i lalo hoku nge'esi 'ulú pea kuo fihia e vai mei he hui tu'á 'i hoku kiá 'i ha ngaahi ta'u lahi. Na'e fakatupu 'e he me'á ni 'a e langa 'ulu lahi mo fakamamahi. Ko e me'a pē ke fai ko e tafa. Ka neongo 'a e tafá, ne u kei ongo'i ma'u pē 'a e langá.

Hili ha māhina 'e ono, ne u foki ki he'eku toketaá ki ha toe ngaahi sivi 'o toki 'ilo ai na'e tupu 'o lahi ange 'a e vai mei hoku hui tu'á 'a ia ne fihia. Na'á ku fu'u ilifia ke toe fakahoko ha tafa fakamamahi. Ne u fekumi mo hoku husepānití ki ha ngaahi fakakaukau fakafaito'o pea toki hoko atu mo ha toketā na'á ne ongo'i e loto

falala 'e tokoni 'a hono to'o e kongá 'o hoku 'utó.

Ko e fakaakeake mei hoku tafa 'uto hono uá 'a e me'a fakamamahi taha 'i he'eku mo'uí. Na'á ku fekumi fakamātoato ki he Laumālié ke fakafiemālie'i au. Na'á ku fanongo ki he ngaahi leá mo e ngaahi himí, lotu ma'u ai pē, pea ma'u ha ngaahi tāpuaki lakanga fakataula'eiki lahi.

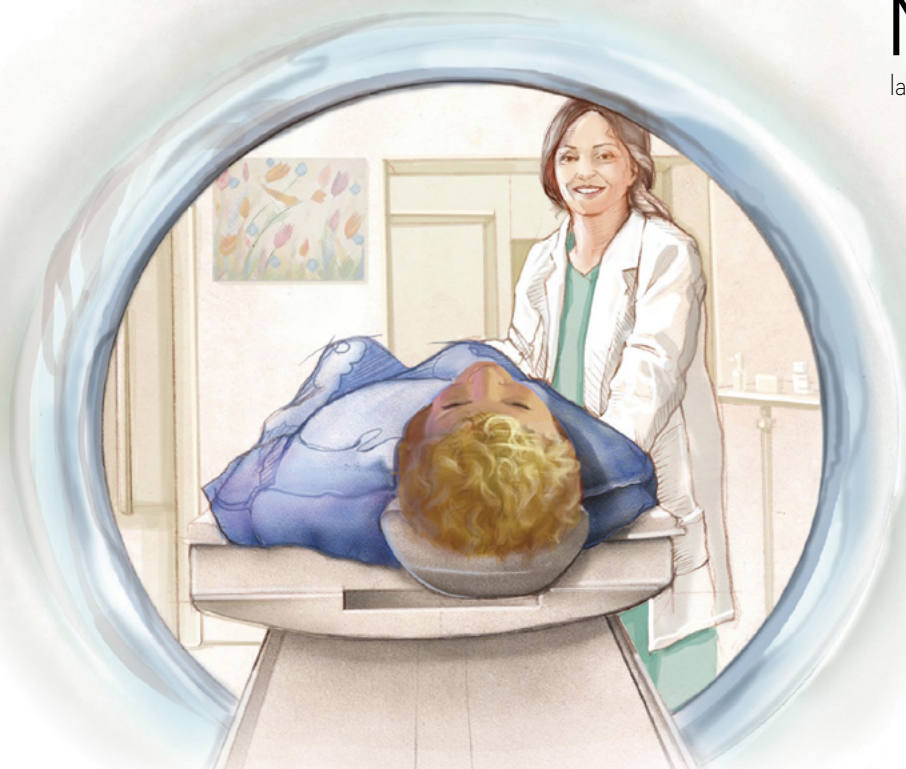
'I he'eku fakaakeake ne fakamamahí, 'oku ou 'ilo'i ne fanongo mai e Tamai Hēvaní ki he'eku ngaahi lotú mo e ngaahi lotu e nīihi kehé ne nau fai ma'akú. Na'á Ne 'omi kiate au 'a e kakai 'i he taimi na'á ku fie ma'u ai kinautolú. Ne tokoni'i au 'e ha neesi 'i hoku uōtí ke u ako 'a e founga ke mapule'i ai hoku ngaahi faito'ó. 'I he'ena fakatokanga'i e ngaahi faka'ilonga 'o e maha e vai mei he sinó, ne 'ave au ki falemahaki 'e hoku mehikitangá mo e fa'ētangatá. Pea na'e 'i ai ha ki'i tamasi'i Palaimeli na'á

ne fie ma'u ke tokoni'i homau fāmilí, 'o ne tuku 'ene ngaahi me'a va'ingá 'i homau matapaá ma'a hoku fohá. 'I he a'usia ko 'ení mo ha ngaahi a'usia lahi kehe, ne u ongo'i hono fua hake au 'e he Fakamo'uí mo e tupu 'o mālohi ange 'eku fakamo'oní 'i he 'aho takitaha. Ko ha a'usia fakafo mo topu-tapu 'eni 'a ia na'e tupu mei ha me'a fakamamahi mo'oni.

Neongo ne lava lelei hoku tafa hono uá, kuo hokohoko atu 'eku ongo'i ta'efiemālié, pea kuó u ako ke feangai mo ha mo'uí 'oku mamahi mo e falala 'oku 'i ai ha taumu'a 'a e Tamai Hēvaní 'i ai. Ka 'oku ou ma'u ha 'amanaki lelei ki He'ene tala'ofa te Ne hokohoko atu hono fakamālohia aú 'i hoku ngaahi faingata'a'ia, 'o hangē ko 'Ene pehē: "Te u mu'omu'a 'i homou 'aó. Te u 'i homou nima to'omata'ú pea 'i homou to'ohemá, pea 'e 'i homou lotó 'a hoku Laumālié, pea 'e takatakai 'a kimoutolu 'e he'eku kau 'āngeló, ke poupou'i hake 'a kimoutolu" (T&F 84:88). ■

Bryn Booker, 'Aitahō, USA

Na'e talamai 'e ha MRI ko e tupu e langá mei he fihia e vai mei he hui tu'á 'i hoku kiá. Ko e me'a pe ke fai ko e tafa.

Fai 'e 'Eletā Michael John U. Teh
'O e Kau Fitungofulú

Ko e Palanisi 'o e Ngāue Fa'a Kātaki

Na'á ku toki talanoa ki he'eku fānaú, ngaahi 'ilamutú, mo ha kaungāme'a kei talavou ke mahino kiate au e ngaahi fehu'i, faingata'a, puputu'u, mo e ngaahi lavame'a 'oku fehangahangai mo e kakai lalahi kei talavou 'i he kuongá ni. Kuó u fakalaulauloto mo lotua e me'a ne nau vahevahe maí mo fakanounou 'i ia ki ha ngaahi me'a te u vahevahe he taimí ni 'i he 'amanaki 'e tokoni ke tali ha ni'ihí 'o e ngaahi fehu'i mo e ngaahi faingata'a ko iá.

Fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oni

Makehe mei he ongo 'oku ma'u 'e ha ni'ihí 'o kimoutolu he ngaahi taimi 'e ni'ihí, 'oku ou fakahā atu 'oku tali 'e he Tamai Hēvaní 'etau ngaahi lotú 'i he founga 'A'aná. Fakakaukau ki he ngaahi veesi folofola ko 'ení:

He ko ia kotoa pē 'oku kolé, 'okú ne ma'u; pea ko ia 'oku kumí, 'okú ne 'ilo; pea ko ia 'oku tukitukí, 'e to'o kiate ia" (3 Nifai 14:8).

"Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea 'oku 'ikai valoki'i; pea 'e foaki ia kiate ia" (Semisi 1:5).

"Vakai, te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, 'i he Laumālie Mā'oni'oni, 'a ia 'e hoko mai kiate koe pea 'e nofo 'i ho lotó" (T&F 8:2).

'Oku founga fēfē leva ha'atau ma'u ha ngaahi tali mo ha fakahā? 'Oku founga fēfē 'etau 'ilo ko e Laumālie Mā'oni'oni kae 'ikai ko 'etau fakakaukau pē? Te u vahevahe atu ha a'usia 'e ua 'i he'eku mo'uí kuo hoko ko ha sipinga.

Hili ha ki'i taimi si'i mei he'ema faikaume'a mo Sisitā Teí, ne a'u 'o mahino 'eku fie nofo mo ia ki he ta'engatá. Ko ia na'á ku fokotu'u ia ko ha taumu'a 'o e lotu fakamātoato mo e feilaulau. Na'e 'ikai hoko ha fu'u liliu 'i he me'a ne u ongo'i. Na'e 'ikai ke u ongo'i 'a e māfana 'i hoku lotó. Ka na'e hokohoko atu 'eku ongo'i lelei'ia 'i he'eku filí, ko ia na'á ku

'Oku ou fakamo'oni atu te tau lava 'o "fiefia ki he ngata'angá" 'i he'etau muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni, fili 'a e lelei kae 'ikai ko e koví, pea fakapotupotutatau hotau ngaahi fatongjá.

tuiaki ki mu'a. Na'e ma'u 'e Sisitā Tei 'a e tali tatau, ko ia 'okú ma 'i heni aí. Talu mei he a'usia ko iá, kuó u ma'u ha konga lahi 'o 'eku ngaahi filí 'i ha founga tatau (vakai, T&F 6:22–23).

Fakatauhua ia mo e ngaahi a'usia 'oku ou ma'u he taimí ni fekau'aki mo e ngaahi ngāue pau mei he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu

Mā Uā ke ui ha palesiteni fakasiteiki fo'ou. I he'eku fakahoko e ngāue ko 'enī i he laumālie 'o e lotú mo e 'aukaí, kuo faitāpuekina 'aki au ha ngaahi ongo 'oku tokoni mai ke u 'ilo ko hai 'oku totonu ke uí. Taimi 'e ni'ihī 'oku ou fa'a tomua ma'u e ngaahi ongó, taimi 'e ni'ihī i he taimi pē ko iá, pe taimi 'e ni'ihī i he 'osi 'a e 'initaviú. 'Oku ou fa'a ongo'i ma'u pē 'oku māfana hoku lotó. Kuó u 'ilo'i mei ai ko e founa ia 'oku tataki 'aki au 'e he Laumālie Mā'oni'oní i he ngaahi ngāue peheé.

Ko e hā hono 'uhinga 'oku kehekehe ai e founa 'oku fetu'utaki ai 'a e Laumālie Mā'oni'oní mo aú? 'Oku 'ikai ke u 'ilo. Ko e me'a mahu'ingá ko 'eku ako ke 'ilo'i e ngaahi sīpinga ko 'enī ko ha ngaahi founa 'oku ou ma'u ai 'a e fakahā fakatāutahá. 'Oku ou fie-mālie mo falala ki he na'ina'i ko 'enī: "Ke ke loto-fakatōkilalo; pea 'e tataki nima koe 'e he 'Eiki ko ho 'Otuá, pea foaki kiate koe 'a e tali ki ho'o ngaahi lotú" (T&F 112:10).

Fili 'a e Leleí kae 'ikai ko e Kovi

'Oku fakakaukau ha ni'ihī 'oku faka'au ke faingata'a ange hono fakafaikehekehe'i e me'a 'oku tonú mei he me'a 'oku halá. Hangē 'oku faka'au ke lahi ange e ngaahi me'a 'oku ta'e mahinó. Hangē 'oku ngali mahino ange ha kongā lahi 'o e ngaahi fakakaukau hala kae manakoa 'o e kuongá i he taimi 'oku puku-puku ai 'etau vakai ki aí. Ka ko e veve motu'a 'oku kofu 'aki ha ngaahi kofukofu fo'ou pea fakamatamatalelei 'aki ha ngaahi tu'uaki leleí 'oku kei veve pē ia.

'Oku 'ikai fie ma'u ke faingata'a hono fakafaikehekehe'i 'o e me'a 'oku tonú mei he me'a 'oku halá. Na'a mo e kimu'a pea tau ma'u e me'a-foaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní, 'oku tāpuekina kitautolu 'aki e Maama 'a Kalaisí:

"He vakai, 'oku foaki 'a e Laumālie 'o Kalaisí ki he tangata kotoa pē, koe-'uhi ke ne 'ilo'i 'a e leleí mei he koví; ko ia, 'oku ou fakahā kiate kimoutolu 'a e founa ke fakamāú; he ko e me'a kotoa pē 'oku fakaafe'i ke faileleí, pea 'oku fakaloto'i ke tui kia Kalaisí, 'oku 'omai ia i he mālohi mo e foaki 'a Kalaisí; ko ia te mou fa'a 'ilo'i ai i ha 'ilo haohaoa 'oku tupu ia mei he 'Otuá.

Ka ko e me'a kotoa pē 'oku fakaloto'i 'a e tangatá ke faikovi, 'o 'ikai tui kia Kalaisí, pea faka'ikai'i iá, pea 'ikai tauhi ki he 'Otuá, 'oku mou fa'a 'ilo'i ai i ha 'ilo haohaoa 'oku tupu ia mei he tēvoló; he ko hono anga 'eni 'o e ngāue 'a e tēvoló, he 'oku 'ikai te ne fakaloto'i ha tangata 'e taha ke faileleí" (Molonai 7:16–17).

Ko e taha 'o e ngaahi 'ahi'ahi lahi taha 'o hotau kuongá ko hono pou-pou'i e palōfita mo'uí. Ko e tokolahi 'o kitautolu te tau pehē, "'Oku faingofua ia. 'Oku 'osi mahino ia kiate au. Lava'i ia."

Ka 'oku fakafo ke vakai ki he feangai 'a ha kakai 'e ni'ihī 'oku nau pou-pou'i e palōfita mo'uí ki ha ni'ihī 'o e ngaahi fakakaukau 'iloa 'o e kuongá. I he taimi 'oku fehanga-hangai ai mo e mālohi 'o e fakatama-ikí, 'oku ngāue hatau ni'ihī pe fa'u ha ngaahi fakakaukau 'okú ne fokotu'u mai 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'oku i ai ha palōfita mo'ui.

Kumi 'a e Palanisi 'oku Totonú

'Oku lahi fau nai ho'o me'a ke faí 'o ke ongo'i ai 'oku fefusiaki koe i ha ngaahi tafa'aki kehekehe? Ko e hā e me'a 'e hokó? 'E toe kovi ange. Ko e fehu'í leva: Te ke ma'u fēfē 'a e palanisi 'oku totonú?

Fokotu'u ko ho'o pou maama e natula ta'engata 'o hotau ngaahi laumālie mo ho tu'unga ko e foha pe 'ofefine 'o e 'Otuá. Tuku taha ho iví i he mo'oni ko iá pea mo hono 'uhingá. 'E mole atu leva e me'a kehe kotoa pē mei ho'o mo'uí pe te nau tu'u i honau tu'unga totonú.¹ 'E lava ke hoko e ongo veesi folo-folá ni ko ha ngaahi tefito'i mo'oni fakahinohino:

"Ka mou fuofua kumi 'a e pule-'anga 'o e 'Otuá mo 'ene mā'oni'oní, pea 'e foaki 'a e ngaahi me'a ni kotoa pē kiate kimoutolu" (3 Nifai 13:33).

"Kae fokotu'u ma'a moutolu 'a e koloa i he langí, 'a ia 'e 'ikai kai ai 'e he ané pe ko e 'ume'umeá, pea 'e 'ikai hae'i ia 'e ha kaiha'a ke kaiha'así:"

"He ko e potu 'oku i ai ho'omou koloá, pea 'e i ai foki mo homou lotó" (Mātu 6:20–21).

Pe te ke tui ki ai pe 'ikai, na'á ku 'osi 'i homou ngaahi tu'ungá. Na'e 'i ai ha taimi 'i he'eku mo'uí na'á ku ngāue taimi kakato ai, ako po'uli, pea toe ngāue ua fakataimi 'i he tuku 'a e akó 'o a'u ki he hengihengí—lolotonga ia e kei kamata fo'ou homa fāmili mo Sisitā Teí. Na'á ku mohe pē he houa 'e ua 'i ha ngaahi 'aho 'i he uiké 'i he māhina 'e ua. Tānaki atu ki he me'a kotoa ko iá, na'á ku kau 'i he kau pīsopeliki 'o ha uooti.

Ko ha taha ia 'o e ngaahi taimi mo'umo'ua taha 'o 'eku mo'uí. 'Oku 'ikai ke u tui kuo 'i ai ha taimi te u faka'aonga 'i lelei ai 'a e houa 'e 24 'o e 'ahó 'o hangē ko e taimi ko iá.

Na'e fakamanatu mai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelī (1910–2008) 'oku tau ma'u ha fatongia ki hotau fāmili, ki he tokotaha 'oku tau ngāue ki aí, ki he 'Eikí, pea kiate kitautolu.

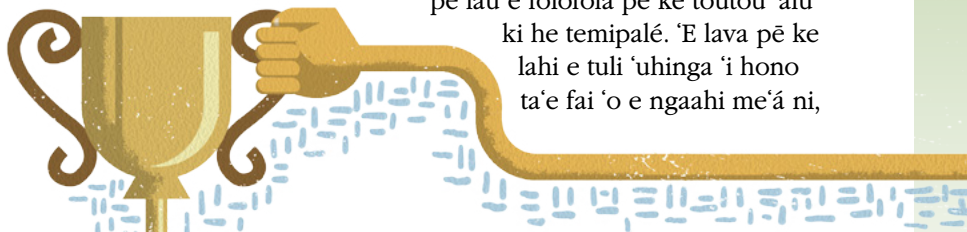
Te tau fakapotopotutatau fēfē e ngaahi fatongia ko iá? Na'e pehē 'e Palesiteni Hingikelī: “Oku 'ikai ke u tui 'oku fu'u faingata'a. Kuó u fua ha ngaahi fatongia kehekehe 'i he Siasí. Ko e tamai au 'o ha fānau 'e toko nima, 'a ia ne nau kei iiki mo tutupu hake 'i he taimi na'á ku ngāue ai 'i he ngaahi fatongia kehekehe ko iá. . . . Ne mau fiefia. Ne mau fakahoko 'a e efiāfi fakafāmili. Ne mau fai pē e ngaahi me'a 'oku fie ma'u 'e he Siasí ke tau faí.”²

Fiefia ki he Ngata'angá

'Oku 'ikai 'uhinga e kātaki ki he ngata'angá ko hano fakakakato ha lisi vakai'i 'o e ongoongolelei pea pehē leva: “Oku ou sai. Ko e me'a pē ke u fai he taimi ní ko e kau ki ai mo tauhi

e tu'unga ko iá.” Ka 'oku fekau'aki ia mo hano toutou ako mo fakatupulaki. Ko e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí 'oku 'uhinga ia ki he toutou fakatomalá mo e liliú—ko ha feinga ia 'oku taukakapa kae 'ikai ko ha fakafie-fiemālie pē.

Na'e pehē 'e he Tu'i ko Penisimaní, “Tokanga ke fai 'a e ngaahi me'á ni kotoa pē 'i he fakapotopoto mo e maau; he 'oku 'ikai fie ma'u ke lele 'a e tangatá 'o vave ange 'i he mālohi 'okú ne ma'ú” (Mōsaia 4:27).

'Oku tali 'e ha Kāingalotu 'e ni'ihi e potufolofola ko 'ení ko ha kumi 'uhinga ki he'enau loto ta'efiemālie ke feinga mālohi ange pe fai honau lelei tahá. Ko e palopalemá ko e nofo taha 'enau tokangá 'i he kongá 'uluaki pē 'o e potufolofolá.

Ko e kongá hono uá 'eni: “Oku 'aonga ke ne faivelenga, koe'uhí ke ne lava 'o ma'u ai 'a e palé; ko ia, 'oku totonu ke fai 'a e me'a kotoa pē 'o maau.” Ko e ongo kongá ni fakatou-'osi 'okú na fakamahino mai e 'uhinga ke fai e ngaahi me'á 'i he fakapotopoto mo e maau.

Na'e fakamatala'i mai 'e haku kau-ngāme'a sipoti kei talavou e me'a mahuinga 'oku ui ko e *mānava fo'ou*, 'a ia ko hano ongo'i ia 'o ha ivi kuo fakafo'ou 'okú ne 'oatu ha mālohi ke hoko atu ho'o fe'auhi neongo kuo ke hela'ia.

Na'e pehē 'e hoku kaungāme'á fekau'aki mo hono kumi e mānava fo'ou 'i he ngaahi tafa'aki kehe 'o e mo'uí: “I he'eku kei hoko ko ha tokotaha ako 'univēsiti, 'e faingofua pē ke foki ki 'api kuo fuoloa e po'uli 'o pehē 'okú te fu'u hela'ia ke lotu pe lau e folofolá pe ke toutou 'alu ki he temipalé. 'E lava pē ke lahi e tuli 'uhinga 'i hono ta'e fai 'o e ngaahi me'á ni,

kae tautautefito ki he tamaiki ako 'univēsiti. Ka 'i he ngata'angá, 'oku fie ma'u ke tau kumi e mānava fo'ou pea fai e fanga ki'i me'a iiki ko iá.”

Makehe mei he *kātaki* ki he ngata'angá, 'e lava ke tau kumi e mānava fo'ou—'a 'etau mānava fo'ou fakalau-mālie—pea *fiefia* ki he ngata'angá. 'Oku ou fakamo'oni atu te tau lava 'o fai ia 'i he'etau muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni, fili 'a e lelei kae 'ikai ko e koví, pea fakapananisi hotau ngaahi fatongiá. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga lotu, “Ko Homou Kuongá 'Eni,” na'e fakahoko 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó 'i he 'aho 9 'o Sune, 2015. Ke ma'u kakato 'a e leá ('i he lea faka-Pilitāniá), 'alu ki he web.byui.edu/devotionalsandspreeches

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Ezra Taft Benson, “The Great Commandment—Love the Lord,” *Ensign*, May 1988, 4.
2. *Teachings of Gordon B. Hinckley* (1997), 33.

Faitotonu

Kiate Au—pea mo e ‘Otuá

Fai ‘e Faith Sutherland Blackhurst

‘I he vaeua‘angamālie ‘o ‘eku ngāue fakafaipekaú, na‘á ku faingata‘a-‘ia mo hoku hoá ke ma ngāue fakataha mo ‘ema taki faifekau fakauōtí. Na‘e ‘i ai ha ngaahi fetōkehekehe‘aki, pea ne ma lotu ke talanoa ki he pīsope ke vakai pe ko e hā ‘oku totonu ke ma faí. Na‘á ku fakamu lotu pē ke talanoa pē e pīsope mo ia ‘o fakalelei‘i ‘emau ngaahi palopalemá.

Ka neongo iá, na‘e fakahā mai ‘e he pīsope na‘á ku hīkisia mo lotu fakamaau lahi ki he ní‘hi kehé. Ne u foki lotu mamahi ki ‘api ‘i he‘eku ongo‘i e ta‘e femahino‘aki mo e lotu-fo‘i—‘oku fēfē ‘ene lava ‘o lea pehē fekau‘aki mo aú? Na‘á ne tokanga nai ki he‘ema ngaahi faingata‘a‘ia ‘i hono vahevahe e ongoongolelei‘?

‘I he‘ema lué, ne u fakahā ‘eku ngaahi ongo‘i ki hoku hoá. Kae fakafokifā pē kuo ha‘u ha kupu‘i lea ki hoku ‘atamaí: “Oku lau ‘e he halaiá ‘oku fefeka ‘a e mo‘oní” (1 Nīfai 16:2). Na‘á ne ta‘ofi au ‘i hoku halá. Na‘e mahino kiate au na‘e ha‘u e fakakaukau mei he Laumālié. Na‘e ta‘ofi au ‘e hoku lotu-hīkisia mei hono tali e fakatonutonu ‘a e pīsope ko ha fo‘i

mo‘oní—ka te u lava mo‘oní nai ‘o fakafekiki mo e Laumālie Mā‘oní‘oní?

Na‘á ku halaia, peá ne tuku ‘e he ‘Otuá ke u ‘ilo‘i ia.

Ta‘ofi hono Fakatonuhia‘i Kitá

‘I he taimi ko iá, ko ha ‘ahi‘ahi lahi ke tukunoa‘i e ngaahi me‘a na‘á ku fai hala aí. ‘Oku pehē ‘e ‘Eletā Tieta F. ‘Ukitofa, ‘o e Kolomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Oku hala hataua taha te ne fie fakahā ‘a e taimi ‘oku tau ‘auhia ai mei he hala totonú.” ‘I he‘ene peheé, ko e taimi ‘oku tau vakavakai‘i ai ‘etau mo‘uí, ‘oku tau sio ‘aki e me‘asivi ‘o e fakakaukau pē ‘a‘atá, kumi ‘uhingá, mo ha ngaahi talanoa ‘oku tau fai kiate kitautolu ke fakatonuhia‘i ‘a e ngaahi fakakaukau mo e ngaahi tō‘onga ta‘e-tāú.”¹

‘I he‘eku palopalemá, ne u fakatonuhia‘i pē au ‘ou pehē ko ‘eku lāungá ma‘á e lelei ‘o e ngāue fakafaipekau ‘i homa feitu‘ú. Pea tu‘unga ‘i he ‘ikai ke u tali ‘a e ngāue faivelenga ‘a homau taki faifekau fakauōtí—‘o hangē ne ngali ta‘e haohao ki he‘eku vakaí—ne fakafokifā pē ‘eku mamata ki he‘eku ta‘ehounga‘iá, ta‘e fa‘a kātakí, pea

Na‘e ta‘ofi au ‘e he‘eku lotu-hīkisia mei hono tali e fakatonutonu ‘a e pīsope ko ha fo‘i mo‘oní—ka te u lava mo‘oní nai ‘o fakafekiki mo e Laumālie Mā‘oní‘oní?

ko hono mo‘oní, ta‘e‘ofá. Koe‘uhi ko e ue‘i ‘a e Laumālié, ne u lava ‘o sio ki he tu‘unga totonu ‘o ‘eku ngaahi ngāue.

Ko ha Sivi‘i ‘o e Mo‘oní‘i Me‘a Fakalaumālié

Na‘e fakamamahi e tautea fakahangatonu mei he Laumālié, ka ‘i he founga lelei tahá. Na‘á ku ‘ilo‘i ai ‘a e fie ma‘u ke u faitotonu kiate au fekau‘aki mo ‘eku ngaahi fehalākí.

Ne u ‘ilo‘i tonu ‘e lava e Laumālié ke hoko ko hoku kaungā pou pou

‘Otuá ke u liliu kinautolu ki he ngaahi mālohingá ‘i He‘ene ‘alo‘ofá (vakai, ‘Eta 12:27, 1 Pita 5:5).

Ko hono mo‘oní, ‘i he‘etau ‘ilo‘i hotau ngaahi vaivaí ‘i he faitotonú—pe vakai lelei ki hotau tu‘unga totonú—ko e ‘uluaki sitepu ia ‘i he hala ki ha liliu ‘oku lelei. ‘I he hoko-hoko atu ‘eku faitotonú mo fekumi ki ha fakahinohino mei he Laumalié, ‘e tokoni mai ‘eku Tamai Hēvaní ke u ‘ilo‘i e me‘a ‘oku fie ma‘u ke liliu ‘i he‘eku mo‘uí. Pea ‘i he‘eku falala kia Sisū Kalaisi, ‘Ene Fakalelei, mo Hono mālohi fakama‘á, te u sio ki he fakalalaka ‘iate aú.

Neongo na‘e fakamamahi ke fakahā ‘eku ngaahi fehalákí ‘i he momeniti ko ia ‘o e fakatonutonú, ka ‘oku ou ‘ilo‘i ‘i he taimi ‘oku ou fili ai ke u loto fakatōkilalo mo faitotonu ki he ‘Otuá, ‘oku ou fiefia ange mo tali lelei ange au. ‘Oku ou ‘ilo neongo ‘eku ngaahi fehalákí, ‘oku ‘i ai hoku mahu‘inga fakalangi ki he‘eku Tamai Hēvaní—ka ‘okú Ne kei fie ma‘u au ke u fakalalaka. ‘I he mālohi ‘o Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisi mo e fakatomala fakamātoató, ‘oku ou lava ‘o hoko ‘o toe lelei ange ‘i he me‘a ne u faka‘ānuá. ■
‘Oku nofo ‘a e taha na‘á ne fa‘ú ‘i ‘Iutā, USA.

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Dieter F. Uchtdorf, “Eiki, ko Au Ia?” *Liahona*, Nōvema 2014, 58.
2. Larry R. Lawrence, “Ko e Hā ‘Oku Te‘eki Ai Ke u Fai?” *Liahona*, Nōvema 2015, 35.
3. Dieter F. Uchtdorf, “Eiki, ko Au Ia?” 58.

ma‘ongo‘onga tahá. Ne u ongo‘i na‘e lea fakahangatonu mai kiate au ‘a ‘Eletā Leli R. Lōleni ‘o e Kau Fitu-ngofulú, ‘i he taimi na‘á ne fakaafe‘i ai e kau mēmipa ‘o e Siasí ke “fehu‘i ‘i he loto fakatōkilalo ki he ‘Eikí ‘o peheni: ‘Ko e hā e me‘a ‘okú ne ta‘ofi ‘eku fakalalalaká?’ . . .” Na‘á ne pehē, “Kapau ‘okú ke fakamātoato, ‘e hoko mahino mai ‘a e tali. Ko ha fakahā ia ne fakataumu‘a pē kiate koe.”² Na‘á ku ‘ilo‘i ne u ma‘u e mālohi ke ‘ikai ngata pē ‘i hono ma‘u e ngaahi ue‘i fekau‘aki mo

hoku ngaahi vaivaí ka ke fakalelei‘i foki mo kinautolu.

Mei he Vaivaí ki he Mālohingá

Na‘e ako‘i au ‘e he me‘a ne u ‘usíá “kapau ‘oku kei fūfūnaki hotau ngaahi vaivaí mo ‘etau ngaahi tōnōnou ‘i he fakapo‘ulí, pea tā he ‘ikai lava ‘e he mālohi huhu‘i ‘o e Fakamo‘uí ‘o faka-mo‘uí kinautolu mo ‘ai ke nau mālohi.”³

Ka neongo iá, kapau te u loto-to‘a fe‘unga ke tu‘u laveangofua mo fakahā hoku ngaahi vaivaí ‘i he loto fakatōkilalo, ‘e lava ke tokoni‘i au ‘e he

'E TA'EOLI NAI 'A E FINE'OFÁ?

Na'á ku fu'u manavasi'i ke kau fakataha mo e Fine'ofá, ka ko'euhi ko e founa ne nau talitali lelei ai aú, na'á ku ako ke manako ai.

Fai 'e Charlotte Larcabal

Ngaahi Makasini 'o e Siasi

‘Hoku ta’u 18, na’á ku fiefia ‘aupito ai. Ko hai ha ta’u hongofulu tupu te ne ta’e sai’ia ai? ‘Io, na’á ku kei ‘i he ako’anga mā’olungá, kei mata fuofua pē, mo kei ‘i ai pē ha fanga ki’i ngāue ke fai ‘i homau fale faka-fāmilí ‘i Kalefōnia, USA, ka na’á ku fu’u lahi. Na’á ku kamata ‘i ha tu’unga fo’ou ‘o e mo’uí, pea na’á ku fiefia ai. Ko e me’a ne ‘ikai te u fu’u fiefia a’i ko e fakakaukau atu ki he feohi mo e “kau fafine toulekeleka” ‘i he Fine’ofá. Ne nau ma’u ha fānau mo e ngaahi ngāue ma’u-’anga mo’ui mo e ‘ū kulo kuki pea ngalingali ne nau sai’ia he tui silipa fale ‘o ta’o paí. Na’e ‘i ai ‘eku ngāue fakaako ke fai mei ‘api mo e ngaahi fe’auhi kakau mo e valivali nge’esi nima lanu pulū peá u sai’ia ke faka’ehi’ehi mei hono fakama’a hoku lokí ki he lōloa taha te u lavá. ‘E founa fēfē ha’aku fetaulaki lelei mo ha taha ‘i a’i? Na’e pau pē ke u faingata’a’ia, tuenoa mo ta’eoli’ia. Pea na’á ku ‘alu leva.

‘Uluakí, na’e ‘ikai ke ta’eoli ‘a e Fine’ofá. Na’e lahi e fofonga malimalí mo e kakatá. Ne nau vahevahe ha ngaahi fakamatala mālie mo ongo mo’oni, ka na’e ‘ikai ke nau ilifia ke kata foki. Ko hono uá, na’e ‘ikai ke nau kehe meiate au. ‘Io, na’a nau ta’u lahi ange ‘iate au, ka ne nau fakakata holo mo e ni’ihi kehé ‘i he founa tatau pē ne fai ‘e hoku ngaahi kaungā-me’á mo aú. Ne tu’o lahi hono fai ‘e ha taha e

fehu’i tatau na’á ku fifili ki a’i. Pea ‘i he taimi ne nau fakahā mai ai ‘a e fakataha fakatupulaki ki he uike ko iá, na’á ku ‘ohovale. Ne nau ako ki hono malu’i kitá! Na’á ku fie fai ia!

Na’á ku fu’u manavasi’i ‘i he taimi ne kole mai ai ‘e Sisitā Lāseni, ko e Palesiteni ‘o e Fine’ofá, ke u tu’u ‘o fakafé’iloaki ange aú, ka na’e ‘ikai faingata’a ia. Na’e malimali fiefia mai e tokotaha kotoa pē kiate au. Na’e faka’ilo-nga fiefia mai ‘a Sisitā ‘Etuata, ko ‘eku faiako semineli he ta’u hono ua ‘o ‘eku ‘i he ako’anga mā’olungá, pea na’e pehē mai ‘e Sisitā Lisiate, ‘a ia na’á ne manatu’i au mei he Palaimelí, ‘a e ‘ikai ke ne tui kuó u “fu’u lahí.” Pea na’a nau fakafeohi mai kiate au ‘o hangē kuó u ‘osi “fu’u lahí.” Ne u ongo’i ‘o hangē ha ki’i tamasi’i ‘oku va’inga hangē ha taha lahí, ka ki ha tokolahi ‘o e kakai fefine he ‘aho ko iá, ko ha fefine fo’ou au.

Talu mei ai, mo ‘eku manako ‘i he Fine’ofá, ‘o tatau ai pē pe ko e hā e uooti ‘oku ou ‘i a’i. ‘I he’eku hū atu pē ki ha loki Fine’ofa, ‘e lava ke u ongo’i ia: ‘a e ha’i fakaetokouá mo e ongo’i ‘okú ke kaú. ‘Oku ou manako hono fai hoku lelei tahá ke hiki hake hoku ngaahi toko-ua ‘i he Fine’ofá mo e ako e me’a kotoa pē te u lavá meiate kinautolú.

Pea ko hono iku’angá, ‘oku lelei ‘eku ta’o paí. ■

“Ke tau fefakahounga ‘i ‘aki,
fetokanga ‘i ‘aki, fefakafiemālie ‘aki
pea ma ‘u mo e ngaahi fakahino-
hinó, koe ‘uhi ke tau lava ‘o nofo
fakataha ai ‘i he langí.”

—Lusi Meki Sāmita, fa‘ē ‘o e Palōfita ko Siosefa Sāmitá (‘i he *Ngaahi ‘Ofefine
‘i Hoku Pule‘angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue ‘a e Fine‘ofá* [2011], 29).

KO E HĀ KO Ā ‘A E FINE‘OFÁ?

Nā‘e fokotu‘u ‘a e Fine‘ofá ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘i he ‘aho 17 ‘o Mā‘asi, 1842, ‘i Nāvū, ‘Ilinois. ‘Oku ‘i ai ha taumu‘a lalahi ‘e ua ‘a e kautahá: ke fai ha tokoni ki he masivá mo e faingatá‘a‘iá pea ke ‘omi e kakai kia Kalaisi. ‘Oku hokohoko atu ‘a e Fine‘ofá ‘i he ‘ahó ni, ko e taha ‘o e ngaahi kautaha lalahi taha ‘a e kakai fefine ‘i he māmaní. ‘Oku fakataha ‘a e kau fafiné ‘i he ‘aho Sāpaté pea ‘i he ngaahi feitu‘u kehé ‘o ka fie ma‘u.

KO E HĀ ‘E ALA HOKO ‘I HE FINE‘OFÁ

- Ko ha falukunga kakai fefine te nau ‘ofa mo poupu‘i koe.
- Ko e faingamālie ke ‘ofa mo tokoni‘i e kau fafine kehé ‘i he faiako ‘a‘ahí.
- Ngaahi lēsoni he ‘aho Sāpaté mo e ngaahi fakataha kehe ‘a ia te ne tokoni‘i koe ‘i ho‘o mo‘ui fakatāutahá mo ‘omi ha ngaahi faingamālie ke ke ngāue mo fakatupulaki ho ngaahi fatongia ko ha fefine, ‘ofefine, tuofefine, mehikitanga, mo e/pe fa‘ē.

KO HOKU 'ULUAKI 'AHO 'I HE KŌLOMU 'O E KAUMĀTU'Ā

Na'á ku kei si'i, pea hoko ko ha kaumātu'ā fōou. Ko e hā ha'aku me'ā ke tokoni ki he kōlomu 'o e kaumātu'ā? Ta na'e lahi 'aupito!

“Ko e fatongia ia 'oku totonu ke fakahoko tau 'atāina 'e he Kāingalotu kotoa pē ki hono kāingá—ke 'ofa ma 'u pē 'iate kinautolu, mo fakafiemālie 'i kinautolu. . . Kuo pau ke tau 'a 'ahi ki he tamai maté pea mo e kau fefine kuo mate honau 'unohó 'i he 'enau mamahí.”

—Siosefa Sāmita 'i he Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí:
Siosefa Sāmita [2007], 494).

Fai 'e Dallin Luedtke

Na'e 'ikai ke u manavasi'i ke kau ki he kōlomu 'o e kaumātu'á koe'uhi na'á ku ongo'i ne u 'osi 'ilo'i e me'a ke u 'amanaki ki aí. Ne u maheni foki mo e taha kotoa 'i he kōlomu 'o e kaumātu'a 'o hoku uōtí. Ko e ngaahi tamaí kinautolu 'o hoku ngaahi kaungāme'á pea ko e kau tangata ne u 'osi faka'apa'apa'i ko ha kau faifakahinohino. Na'á ku 'ilo'i ne nau fiefia ke tokoni mai ke mahino ha ngaahi me'a, pea ko ia na'e 'ikai fakatupu tailiili ke u kau mo kinautolu 'i he kōlomu 'o e kaumātu'a.

Ko e me'a na'e ki'i fakatupu tailiili ko e tokoni ki he ngaahi lēsoní. 'I he kamata'angá na'e faingata'a ke u fakakaukau 'e lava ke u tokoni ki ha kakai tangata na'a nau taukei ange 'i he mo'uí ni mo poto ange 'iate au.

Na'e Kehe, Kae Tatau

'Oku matu'aki kehe 'aupito 'a e kōlomu 'o e kaumātu'á mei he kōlomu 'o e taula'eikí. Fakafokifā pē kuó te 'i he kakai lalahí, kae 'ikai mo ha kau talavou 'i hoto to'ú. 'I he'eku kamakamata 'alu ki aí, na'e 'ikai ke u lea ki ha me'a. Na'á ku hoha'a ki he'e-ku fu'u kei si'i pea 'ikai ha 'ilo fe'unga ke fai ha tokoni.

Ka ko e lahi ange 'eku 'alú, ko e lahi ange ia 'eku fiamālié, pea lahi ange 'eku 'ilo'i 'e tatau ai pē pe 'okú te ta'u fiha, 'oku 'i ai pē e me'a ke tokoni ai e taha kotoa. 'Oku kehekehe pē 'a e a'usia 'a e taha kotoa pē 'i he ongoongoleléi pea 'oku tu'unga kehekehe e mahino 'a e taha kotoa pē ki he ngaahi tefito'i mo'oni kehekehé.

Na'á ku Ma'u ha Me'a ke Vahevahe

'I he taimi 'e taha ne mau talanoa ai ki he Fakaleleí 'a e Fakamo'uí, peá u hiki hake hoku nimá. Na'á ku

fakamatala koe'uhi ko 'Ene Fakaleleí, 'oku 'ikai ngata pē 'i hono fakatau'atā-ina'i kinautolu 'e Sisū Kalaisí ka 'okú Ne lava foki 'o tokoni'i kinautolu ke tau ofi ange kiate Ia pea mo e 'Otuá. Ne u talanoa ki hoku vā mo e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisí mo e founga kuo fakamālohia ai ia 'e he tupulaki 'eku mahino ki he Fakaleleí. Hili e kalasí, na'e ha'u ha tangata kiate au 'o fakamāloh mai 'i he'eku ngaahi fakamatalá. Na'á ne talamai ne te'eki ai ke ne fakakaukau ki ha ngaahi me'a 'i he founga na'á ku fakamatala ai ki aí peá ne hounga'ia mo'oni he'eku fakakaukau.

'Oku Lelei 'Aupito e Faiako Faka'apí!

'Oku 'ikai te ke ako pē mei he faiakó 'i he kōlomu 'o e kaumātu'á; ka 'okú ke ako foki mei he Laumālié mo e tokotaha kotoa pē 'i he kōlomú. 'Oku tokoni kotoa pē e ngaahi fakakaukau ke te toe ma'u ha 'ilo lahi ange ki he ngaahi me'a 'oku ako'i 'aki kitá. Pea 'oku tokoni ia ke te hoko ai ko ha tamaio'eiki lelei ange 'a e 'Eikí. Hangē ko 'ení, talu 'eku hoko ko ha kaumātu'a, kuó u kamata ke u sai'ia lahi 'i he faiako faka'apí! 'Oku ou tui 'oku ou ki'i fakamātoato'i ia koe'uhi he 'oku ou 'ilo'i 'i he taimi te u hoko ai ko ha faifekau 'i ha ki'i māhina si'i mei hení, te u 'a'ahi ki he kakai mo vahevahe e ngaahi pōpoaki 'o e ongoongoleléi mo kinautolu 'o hangē pē ko e me'a 'oku ou fai 'i he faiako faka'apí. Kuó u kamata teuteu ki he'ema ngaahi 'a'ahí, kae 'ikai ke u tangutu pē 'o tuku ki hoku hoá ke ne fai kotoa e akonakí. 'Oku ou fakapapau'i 'oku ou lea hake. 'Oku ou 'ilo ko e teuteu lelei ia ki he'eku ngāue fakafaifekau, ka kuó ne ngaohi foki 'a e faiako faka'apí ke toe mahu'ingamālie ange kiate au. 'Oku ou ma'u he taimí ni ha loto hounga'ia

KO E HĀ 'E ALA HOKO 'I HE KŌLOMU 'O E KAUMĀTU'Á

- Ko e ngaahi lēsoni he Sāpaté 'a ia 'oku vahevahe ai 'e he kau mēmipa 'o e kōlomú ha ngaahi fakakaukau te ne fakamālohia ho'ó fakamo'oni kia Sisū Kalaisi mo 'Ene ongoongoleléi pea te ne tokoni'i koe ke ke teuteu ki ho ngaahi fatongia he kaha'ú ko ha husepāniti, tamaí, pea mo ha taki lakanga fakataula'eiki.
- Ko e ngaahi faingamālie ke fai ha tokoni lakanga fakataula'eiki te ne tēpuekina ho'ó mo'uí mo fakamālohia e vā mo ho kaungā mēmipá he kōlomú.
- Te ke hoko ko e kongá 'o ha kōlomu 'a ia 'e pou pou'i ai koe 'i ho'ó ako ho ngaahi fatongia fo'ou ko ha taha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki.

lahi ange ki he kakai 'i hoku uōtí mo e kakai 'oku ou faiako faka'apí ki aí.

Kapau 'Oku Ou Lava 'O Fai Ia, Te Ke Lava Mo Koe

'Oku 'ikai fie ma'u ke ke ilifia he kōlomu 'o e kaumātu'á, ka te ke lava 'o hanganaki mo'oni atu ke fanongo ki ha 'ilo lahi ange fekau'aki mo e ngaahi tefito 'okú ke ako ki aí. 'E lava ke ke 'amanaki atu ke hoko ko ha faiako, taki, mo e tamaio'eiki lelei ange 'a e 'Eikí. Pea 'oku tō atu ia! ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i Kalefonia, USA.

Tokoni Makehé

Fai 'e Allie Arnell

Na'á ku 'alu hifo ki he'eku fie-mālié. Fute 'e nima (mita 'e 1.5) . . . Ne u ongo'i hono teke'i au he 'aú. Ko e fute 'eni' e hongofulú. Fakafokifā pē kuo fakapo'uli. Ne u ongo'i e faka'au ke nounou 'eku mānavá. Na'e 'ikai hangē e tahi moko'i mo fakapo'uli ko 'ení ko e vai kaukau na'a mau akoako aí. 'I he ilifia mo e loto-manavaheé, ne u fakavave hake ki he fukahi vaí.

Na'e 'eke mai 'e he taha tokoni ki he faiakó, "Ko e hā e me'a na'e hokó?" Ne u fakatē lo'imata. Na'á ku lolotonga fakahoko 'eku sivi fakamo'oni ako uku-lolotó, 'ou feinga'i ha uku fute 'e 30 (mita 'e 9), 'a ia ko e taha ia e ngaahi pōto'i ngāue 'oku fie ma'u ki he sivi. Na'e sio mai e tokoní ki he'eku loto-hoha'á peá ne fakapapau'i mai te u sai pē. Na'á ne fakalotolahi pē, kae 'ikai ke ne faka'ai'ai. Na'á ne pehē he taimi 'e taha, "Oku 'ikai fie ma'u ke ke fai 'eni." Ko e taimi ia na'á ku 'ilo'i ai na'á ku fie ma'u ke u fakahoko iá.

Ne u fakatokanga'i neongo na'e faingata'a kiate au, ka na'e fie ma'u ke u fakahoko ia; na'á ku fie ma'u 'eku tohi fakamo'oni akó. Ko ia ai na'á ku mapule'i 'eku ilifia peá u fakakakato 'a e toenga 'o e ngaahi tauke'i fakataha mo e kalasí ke lava he sivi. Na'e faingata'a, ka na'e lava ke u fai ia koe'uhi ko e fakalotolahi.

'I ha ngaahi māhina mei ai 'i he'eku ngāue fakafaifekau 'i Peluú, ne u manatu'i 'eku a'usia faingata'a 'i he

uku-lolotó 'i he'eku fakaafe'i 'a e kakaí ke fakamālohia 'enau tuí pea liliu 'enau mo'uí. Ko ha fāmili 'e taha ne u manako mo hoku hoá ke 'a'ahi ki ai, ko e kau Lameí. Na'e fa'a talitali lelei kimaua 'e Kalina mo 'Eniliki mo hona ongo 'ofefine ta'u hongofulu tupú, ko Kēleni mo Níkola, pea vave 'emau mahení. Na'e 'ikai fuoloa mei ai kuo tali 'e Kalina, Kēleni, mo Nikola e ongoongoleleí mo kau ki he siasí.

Kae kehe, ne fie ma'u 'e 'Eniliki ha ki'i tokoni makehe. Ne kehe 'ema pōpoakí mei he me'a na'á ne 'ilo'i 'i he'ene tupu haké, pea ko ia ai ne fie ma'u ha ki'i taimi lōloa ange ke

ma ma'u 'ene falalá. Na'e 'i ai ha ngaahi hoha'a kehekehe 'a 'Eniliki. Ko e me'a lahi na'á ne hoha'a ki ai 'i he ongoongoleleí ko e Tohi 'a Molo-moná. Na'e te'eki ke ne fanongo 'i he tohí ni pea na'e faingata'a ke ne lau ia mo ma'u e mahinó. Na'e ongo'i veiveiua 'a 'Eniliki koe'uhi ko e 'ikai ke ne feangai mo iá.

'I he taimi ko iá, ne hangē 'a 'Eniliki ko aú 'i he taimi na'á ku kakau hake ai ki he fukahi vaí: ne hangē ne 'alu lelei hifo pē e taha kotoa, kau mate au he ilifia. Hangē foki ko aú, ne fie ma'u 'e 'Eniliki ha tokoni makehe kae lava ke ne ikuna.

'I ho'ó ngāue fakafaifekau', mahalo te ke fetaulaki mo ha kau fiefanongo 'oku nau fie ma'u ha taha 'i honau tafa'aki, 'a ia 'oku loto fiemālie ke uku fakataha mo kinautolu 'i he ngāué.

Na'e a'utaki mai ki ai e tokoni ko 'eni' i he ngaahi founga kehekehe. Na'a ne ma'u e kau faifekau ke tokoni i 'ene loto hoha'a mo ongo'i 'a e Laumālie. Na'a ne toe ma'u foki mo e kāingalotu he uotí ke fakafeohi kiate ia mo ako'i ia fekau'aki mo hono fatongia ko e tamaí. Ka neongo ia, ko e tokoni lahi tahá ko e fāmilí pē 'o 'Enilikí.

Na'a mo e 'amanaki ke papitaiso kinautolu, na'e angamaheni 'aki 'e he kau Lameí 'a 'enau fakahoko e lotu fakafāmilí mo e ako folofolá. Ne nau kumi mo'o 'Eniliki ha ngaahi folofola 'oku mata lalahi pea mo ha tatau hikitepi koe'uhí ke faingofua ange 'ene ako e Tohi 'a Molomoná. Na'e tokoni lahi 'eni kia 'Eniliki. Ne 'ikai ai ha taimi ne fakamālohi'i ai ia 'e ha taha; ne nau poupou'i pē ia. 'I he'enau ngaahi tō'ongá, na'a nau talaange, "Oku mau 'ilo te ke lava 'o fai 'eni."

Na'e tokoni 'eni kia 'Eniliki ke ne 'ilo'i 'iate ia pē 'a e mālohi 'o e Tohi 'a Molomoná. 'I ha 'aho 'e taha, na'a ne fakahā ai kuó ne fanongo ki he kotoa e tohí peá ne 'ilo'i ko e folofola ia 'a e 'Otuá. Hili ha māhina 'e fā nai mei he papitaiso hono uaifí mo e ongo 'ofefiné, na'e fakahoko ai 'e 'Eniliki 'a e fili tatau pea papitaiso mo ia foki.

'Oku pehē 'e 'Eniliki 'okú ne fakamālō he tokoni mo e kātaki ne fai ange ki aí 'o faka'atā ai ia ke ne a'usia e tu'unga 'okú ne 'i ai he 'aho ní. 'I he'eku hoko ko ha faifekau, ne u ongo'i ko ha tāpuaki ia ke u mamata

ki he tā sīpinga 'a e fāmilí ko 'eni' i he 'ofa, 'i he'enau tokoni'i honau husepānití mo e tamaí ke ne ikuna'i 'ene ngaahi loto veiveiua. Ne u hounga'ia foki 'i he'eku a'usia ko ia e uku-lolotó ke ne fakafaingamālie'i au ke 'i ai ha'aku ki'i 'ilo ki he fa'ahinga ongo ne ma'u 'e 'Eniliki mo e kau fiefanongo kehé lolotonga honau fakauluí.

'I ho'o fakaafe'i 'a e kakaí ke nau fakatomala pea liliu lolotonga ho'o ngāue fakafaifekau, manatu'i ko e me'a 'e fie ma'u 'e he kakaí ko ha ki'i fakalotolahi makehe. Mahalo na'a

nau fie ma'u ha taha falala'anga mo taukei 'i honau tafa'aki 'okú ne pehē atu, "E sai pē. 'Oku ou 'ilo te ke lava pē 'o fai ia. 'Oku ou tui mo'oni kiate koe." Mahalo te nau faka'amua ko e tokotaha koe 'e loto lelei ke uku he ngāué fakataha mo kinautolu, tokoni ke fakataukei'i kinautolu 'i he ngaahi tō'ongá mo e pōto'i ngāué, pea tokoni'i kinautolu ke nau ma'u 'enau fakamo'oni akó, 'a ia 'oku iku ki he finangalo 'o e 'Eikí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú 'i Aiouā, USA.

KO 'ETAU TAFĀ'AKÍ

UE'I 'E HE NGA'AHĪ LEA 'A HA PALŌFĪTA MO'UI

'I HE 'EKU KEI TA'U 15, ne u fakatokanga'i ha ongo faifekau 'i mu'a 'i ha fale koloa. Na'e fakaafe'i au 'e ha taha 'o kinaua ke u ha'u ki he lotú. Na'e 'ikai ke u tokanga ki ai, ko ia ai ne u talaange kiate kinaua, "Mahalo pē ha 'aho," peá u 'alu au.

'I he 'aho hono hokó, na'e telefoni mai hoku mehikitangá 'o kole ki he'eku fine'eikí ke 'aluange ki hono 'apí ke fanongo ki ha pōpoaki makehe. Na'á ku lele atu mo 'eku fine'eikí peá u sio ki he ongo faifekau na'á ku sio ki ai 'i he 'aho kimu'á 'okú na tangutu 'i he 'api hoku mehikitangá! Na'e tokanga 'eku fine'eikí ki he'ena pōpoakí, pea kamata ke u fakafanongo mo au foki. Ka neongo iá, 'i he taimi na'e fehu'i mai ai 'e he ongo faifekau pe 'oku ou tui ki ha palōfita mo'uí, na'á ku tali 'ikai 'aupito. Na'e puke hake 'e ha taha 'o ongo 'eletaá ha tā 'o Tōmasi S. Monisoni peá ne fakamo'oni ko Palesiteni Monisoni ko ha palōfita. Na'á na fakaafe'i au ke u ha'u ki he konifelenisi lahí he 'aho hono hokó ke u fili pē ma'aku.

Na'á ku loto fiamālie pē ke 'alu koe'uhi ko 'eku fie'iló.

'I he 'aho hono hokó, ne mau a'u ki he falelotú 'i he faka'osi'osi e fua lotú. 'I he'eku lue atu ki he lokí, na'á ku mamata kia Palesiteni Monisoni 'oku 'asi mai he 'atá. Na'á ne malimali mo pehē, "Si'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou talitali lelei kimoutolu . . ."

'I he taimi ko ia ne lea mai ai 'a Palesiteni Monisoni, na'e ha'u ha ongo mālohi kiate au, 'o fakapapau'i mai ko ha palōfita ia 'a e 'Otuá. 'I he faka'osinga 'o e konifelenisi lahí, na'á ku talaange ki he ongo faifekau, "Oku ou fie papitaiso." Talu mei ai, kuó u 'osi ngāue faka-faifekau pea kuó u ako'i ki ha ni'ihī tokolahi 'a e ngaahi mo'oni faka'ofó'ofa 'o e ongoongo-lelei kuo toe fakafoki maí.

'Oku ou 'ilo kuo tāpuekina kitautolu 'e he 'Otuá 'aki hono toe uiui'i 'o ha kau palōfita. 'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'iate kitautolu mo folofola mai 'o fakafou 'i he kau palōfita 'i onopōnī. ■

Macon B., Sā Paulo, Palāsila

'E lava fēfē ke tau poupou'i 'a e kau palōfita mo e kau 'aposetoló?

1. Lotu ke ma'u ha fakamo'oni ne ui kinautolu 'e he 'Otuá ko 'Ene kau palōfita ke ako'i 'a e māmaní (vakai, Selemaia 1:5, 7).
2. 'Ofa 'iate kinautolu, pea hūfia kinautolu.
3. Poupou'i kinautolu, neongo kapau 'oku 'ikai manakoa.
4. Ako 'enau ngaahi akonakí mo 'enau ngaahi tā sipingá.
5. Muimui 'iate kinautolu. Tui ki he me'a 'oku nau lea 'akí, pea feinga ke fai e me'a 'oku nau ako'i (vakai, T&F 21:4-6).

'OKU 'IKAI TE U MĀ

LOLOTONGA 'EKU AKO 'I HA 'APIAKO NOFOMA'Ū, na'á ku nofo ai 'i ha fale nofo totongi mo ha fānau ako kehe. Ne u feinga hoku lelei tahā ke mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'i he lotu mo hono fa'a ako e folofolá.

'I ha 'aho 'e taha na'e fakatokanga'i au 'e haku kaungā ako 'oku ou ako e Tohi 'a Molomoná 'i hoku funga mohengá. Na'e kamata ke ne hiki faka'ita e ngaahi founga kotoa pē na'á ne pehē ai 'oku loi ai 'a hoku siasí. Na'á ne fakahā leva ki he taha kotoa 'i he fale nofo totongi fekau'aki mo 'eku tui "faikehé." Na'e kamata ke manuki'i au mo 'eku tui fakalotú 'e he ni'ihi 'o hoku kaungā akó; pea faka'ehi'ehi e ni'ihi kehé meiate au. Faifai peá u fufuu'i 'eku Tohi 'a Molomoná 'i ha puha vala peá u ako pē 'a e Tohi Tapú koe'uhi ke ta'ofi hono manuki'i au 'e hoku kaungā akó.

Na'e hoko atu 'a 'eku ako e Tohi Tapú 'ou a'u ki he Loma 1:16, 'a ia 'oku fakahā mai ai: "He 'oku 'ikai te u mā 'i he ongoongolelei 'o Kalaisí: he ko e mālohi ia 'o e 'Otuá ki he fakamo'ui kiate kinautolu kotoa pē 'oku tuí." Na'á ku fakatokanga'i 'i he'eku fufuu'i e Tohi 'a Molomoná, na'á ku fakahā ki hoku kaungā akó 'a 'eku mā 'i he'eku ngaahi tui fakalotú. Ne u to'o mai 'eku Tohi 'a Molomoná mo kole ki he Tamai Hēvaní ha fakamolemole. Ne u 'alu leva ki hoku ngaahi kaungāme'á 'ou fai 'eku fakamo'oni ki he ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Ne tuku hono fakamatalili'i au 'e he tokolahi 'o kinautolu pea nau toe hoko ai ko hoku ngaahi kaungāme'a.

'Oku ou 'ilo 'oku mahino ki he 'Otuá 'a e ngaahi faingata'a 'oku tau fouá. 'I he taimi 'oku tau taukave'i ai 'etau tuí mo fakahā 'oku "'ikai te u mā 'i he ongoongolelei 'o Kalaisí," te Ne 'omi kiate kitautolu Hono mālohí, 'Ene malu'í, mo e fakahinohinó. ■

Pamela O., Abuja, Naisilia

NGĀUE TOKONI 'O FAKAFOU 'I HE FAKA'ILONGA NIMÁ

'I HOKU MĀHINA ONÓ, ko 'eku 'uluaki faka'ilongá ko e "hu'akau" pea, hili ha ngaahi uike mei aí, na'á ku lea 'aki e "panda." 'Oku ou lava 'o fanongo, ka ko 'eku fuofua leá ko e Talanoa Faka'ilonga Nima Faka-'Ameliká (ASL). Na'e ngāue fakafaipekau 'eku fine'eikí 'i ha misiona ASL peá ne hoko atu leva ke ako e talanoa faka'ilonga nimá 'i he 'apiakó, peá ne fie ma'u ke u 'ilo'i ia foki.

Kuo hoko e talanoa faka'ilonga nimá ko ha tāpuaki faka'ifo ia 'i he'eku mo'uí. Kuó ne fakangofua au ke u sio mo ako lahi ange ka ne ta'e'oua ia. 'Okú ne fakataha'i 'a e kakaí. 'Oku ou manako ke u ako'i e me'a 'oku ou 'ilo'í ki he kakaí 'o fakafou 'i he ngaahi ako'i fakatāutahá mo e ngaahi fakamatala 'i he akó mo e siasí. 'Oku toe fu'u fakafiefia 'eku mamata 'i he konifelenisi lahi mo e ngaahi vitiō 'a e Siasí ki he talanoa faka'ilonga nimá fakataha mo 'eku fine'eikí.

Kuo hanga 'e he talanoa faka'ilonga nimá 'o langa hake 'eku fakamo'oni. 'Oku lava ke u 'ilo'i ha fānau tokolahi ange 'a e 'Otuá ka ne ta'e'oua ia, pea ko ha me'angāue lelei ia ke faka'aonga'i 'i he ngāue tokoni ki he ni'ihi kehé foki. 'Oku ou fakamālō koe'uhi ko e tāpuaki ko 'eni 'i he'eku mo'uí pea mo e kakaí faka'ifo kuó u lava ke fe'iloaki mo ia mo ako mei aí. ■

Israel H., Oregon, USA

‘OKU FAKAHĀ ‘E HE PEESI KOTOA PĒ ‘OKU TAU TUI

‘I he taimi na’e pehē ai ‘e hoku kaungā akó ‘oku ‘ikai ke tui ‘a e Kau Māmongá kia Kalaisi, ne u fakakaukau ke lau e Tohi ‘a Molomoná ‘i ha founa fo’ou.

Fai ‘e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

“O ku ‘ikai ko ha Kau Kalisitiane ‘a e Kau Māmongá.” Na‘á ku ‘ohovale ‘i he fakamatala ko ‘eni mei ha taha ‘o hoku kaungā ako ‘i he ako mā’olungá.

Na‘á ku pehē ange, “Ko e mo’oni ko e Kau Kalisitiane kimautolu.”

Na‘á ne pehē mai ‘i he‘ene mavahé, “Pea ko e hā leva ‘okú ke lau ai e Tohi ‘a Molomoná?” ‘o ‘ikai tuku mai ha faingamālie ke u tali.

Na‘e tā tu’o lahi ‘eku fakakaukau ki he fehu’i ko ‘ení. Ko e mo’oni, ko e talí, ko e Kau Māmongá ko e Kau Kalisitiane pea ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha toe fakamo’oni ia ‘e taha ‘o Sīsū Kalaisi. ‘Oku tau lau ia fakataha mo e Tohi Tapú ke ako lahi ange ‘o kau ki he Fakamo’uí.

Kuó u ‘osi lau e Tohi ‘a Molomoná ki mu’a. Na‘á ku ‘ilo na’e mo’oni ia. Ka koe’uhi ko e fehu’i ‘a hoku kaungā akó, na’e ue’i au ke ako ia ‘i ha founa fo’ou, ‘o muimu’i e tu’o lahi ko ia hono fakahā mai ‘o Sīsū Kalaisí. Na‘á ku ofo ‘i he’eku fai iá.

Ne kamata fakaava hake pē e tohí mo ‘eku lau ‘i he peesi talamu‘akí ko e Tohi ‘a Molomoná na’e tohi ia ke fakaloto‘i e kau laukongá “ko Sīsū ko e Kalaisí, ko e ‘Otua Ta’engatá, ‘okú

Ne fakahā ia ‘e ia ki he ngaahi pule-‘anga kotoa pē.”

‘I he talateu ki he Tohi ‘a Molomoná, ‘oku tau lau ai, “Ko e me’a mahu’inga taha na’e tohi ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ko e hā’ele tonu mai ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí ‘o ngāue ‘i he lotolotonga ‘o e kau Nifái ‘i he hili pē ‘Ene toetu’ú.” Na’e pehē ai ko kinautolu te nau ma’u ha fakamo’oni mei

he Laumālie Mā’oni’oni ‘oku mo’oni ‘a e lekōtí “te nau ‘ilo’i foki ‘i he mālohi tatau ko Sīsū Kalaisí ‘a e Fakamo’ui ‘o e māmaní.”

Na‘á ku huke ki he “Ko e Fakamo’oni ‘a e Kau Fakamo’oni ‘e Toko Tolú,” ‘a ia ne nau pehē na’e fakahā ‘e ha ‘āngelo kiate kinautolu ‘a e ‘ū lau’i peleti na’e liliu mei ai ‘a e Tohi ‘a Molomoná, pea “oku mau ‘ilo’i ko e

KO HO'O FEKUMÍ

‘I ho’o ako e Tohi ‘a Molomoná, ‘oku faingofua ke ako fekau’aki mo Sīsū Kalaisi. ‘E lava ke ke hiki ha fanga ki’i fakamatala ‘i ho’o lau pe faka’aonga’i ‘a e tokoni fakaakó ‘o hangē ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, ‘a ia ‘oku hiki ai e ngaahi fakamo’oni fakafolofola lahi ‘i he Tohi ‘a Molomoná kia Sīsū Kalaisi. Ko e Tohi ‘a Molomoná ko ha fakamo’oni ia ‘e taha ‘o Sīsū Kalaisi.

me’a ‘i he ‘alo’ofa ‘a e ‘Otua ko e Tamai, pea mo hotau ‘Eiki ko Sīsū Kalaisi, na’a mau vakai ai mo fakamo’oni ‘oku mo’oni ‘a e ngaahi me’a ni.”

Ko hono hokó, na’e fakamatala ‘e he “Ko e Fakamo’oni ‘a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá” ‘a e ‘a’ahi ‘a e ‘āngelo ko Molonái, ‘a ia na’á ne pehē ‘oku tu’u ‘i he Tohi ‘a Molomoná hono kakato ‘o e ongoongolelei ta’engatá, “o hangē ko ia na’e tuku ‘e he Fakamo’uí ki he kakai na’a nau nofo’i ia ‘i he kuonga mu’a” ‘o ‘Ameliká.

Na’e te’eki ke u a’u ki he 1 Nifai, pea kuo ‘osi lahi e me’a ne u ma’ú!

Ne hokohoko atu ‘eku fekumí.

Na’á ku ma’u ‘i he 1 Nifai, na’e ‘ilo ‘a Lihai ‘o kau ki he hā’ele mai ‘a e Misiái (vakai, 1 Nifai 1:19). Na’á ku lau ai ‘a ‘ene ngaahi kikite fekau’aki mo e Huhu’i, “a ia te ne to’o ‘a e ngaahi angahala ‘a māmaní” (1 Nifai 10:10; vakai, veesi 4–10). Na’á ku lau e fakamatala ‘a Nifai ki hono ‘alo’i ‘o Sīsū Kalaisi, ‘Ene ngāue fakafaipekaú, pekiá, Toe Tu’ú, pea mo ha ‘a’ahi ‘i he kaha’ú ki ‘Amelika he kuonga mu’a (vakai, 1 Nifai 10–12).

Na’á ku lau ‘a e ngaahi kikite ‘a ia ‘e fakamo’oni ‘e he Tohi ‘a Molomoná e ngaahi mo’oni ‘i he Tohi Tapú ko

e “Lami ‘a e ‘Otuá ko e ‘Alo ia ‘o e Tamai Ta’engatá, pea ko e Fakamo’ui ‘o e māmaní; pea kuo pau ke ha’u ‘a e kakai fulipē kiate ia” (1 Nifai 13:40). Pea na’á ku lau e fakamo’oni ‘a Nifai ko e “ngaahi pule’anga, mo e ngaahi fa’ahinga, mo e ngaahi lea, mo e kakai kotoa pē ‘e nofo malu ‘i he Tokotaha Mā’oni’oni ‘o ‘Isilelí ‘o kapau te nau fakatomala” (1 Nifai 22:28).

‘I he ‘osi e ‘aho ‘e tahá, ne u ‘i he peesi 53. Ne u toki faka’osi ha taha ‘o e ngaahi tohi ‘i he Tohi ‘a Molomoná, ka ko ha ngaahi fakamo’oni mālohi kuó u ‘osi ma’ú!

‘I he ngaahi uike ne muimui atú, na’á ku ‘ilo’i ha ngaahi peesi lahi ‘o e ngaahi fakamo’oni kia Sīsū Kalaisi, ko e ngaahi me’a hā mai ‘a ia na’á Ne hā ki he kau palōfitá, mo e ngaahi fakamatala fakaikiiki ‘o ‘Ene ngāue ‘i he lotolotonga ‘o e kau ‘Amelika ‘i he kuonga mu’a. Na’e faka’osi ‘eku lau ‘aki e fakamo’oni mālohi ‘a Molonai kia Sīsū Kalaisi (vakai, Molonai 9);

‘ene tukupā ke, “kole ki he ‘Otua, ko e Tamai Ta’engatá, ‘i he huafa ‘o Kalaisi, pe [ko e Tohi ‘a Molomoná ‘oku] mo’oni” (Molonai 10:4; tānaki atu hono fakamamafa’i); pea, ‘i he peesi faka’osi, ko ‘ene fakaafe angavaivai mo e mālohi ke “ha’u kia Kalaisi” (Molonai 10:30, 32).

Na’á ku ‘ilo ai ne fakahala’i kakato ‘e he Tohi ‘a Molomoná ‘a e lea ‘a hoku kaungā akó. Kapau ko ha Kalisitiane ko ha taha ‘oku tui kia Sīsū Kalaisi, ta ‘oku fakahā ‘e he peesi kotoa pē ‘i he Tohi ‘a Molomoná, “Oku tau tui!”

Ne faifai peá u toe sio ki hoku kaungāme’a. Na’á ku fakahā kiate ia ‘eku a’usiá mo fakaafe’i ia ke ne lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná. Na’á ne fakafisi ‘i he loto faka’apa’apa ka ne pehē na’á ne fiefia he’eku tali ‘a Sīsū Kalaisi ko hoku Fakamo’uí. Pea hili ‘ema talanoá, ‘oku ou tui na’e mahino lelei ange kiate ia ‘eku ‘uhingá ‘i he taimi ‘oku ou pehē ai, “Ko e mo’oni ko e Kau Kalisitiane kimautolu.” ■

“Oku ou toutou fakafehoanaki au ki he ni'ihi kehé, tautautefito kiate kinautolu 'oku ngali haohaoa 'enau mo'uí. 'E anga fēfē ha'aku toe ongo'i loto-falala ange?”

“Oku tau fakamoleki ha taimi mo ha ivi lahi 'i hono fakafehoanaki kinautolu ki he ni'ihi kehé... 'Oku tupu heni 'étau fokotu'u ha'atau ngaahi taumu'a 'oku faingata'a ke a'usia...
 “... 'Oku finangalo [a e 'Otuá] ke tau haohaoa, pea kapau te tau nofo ma'u 'i he hala 'o e tu'unga faka-ākongá, te tau a'usia ia ha 'aho. 'Oku sai pē he 'oku téeki ke ke a'u lelei ki ai. Hokohoko atu hōo ngāue'i iá pea tuku hōo tautea'i pē koé.”

'Eletā Dieter F. Uchtdorf, 'o e Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oua Na'a Ngalo Au," konifelenisi lahi 'Okatopa 2011.

Lotua Ke Ke 'Ilo Ho'o Ngaahi Me'afoaiki
 'Oku lahi e ngaahi talēniti mo e ngaahi me'afoaiki fakalaumālie kuo foaki fakatāutaha

kiate koe 'e he Tamai Hēvaní. 'Oku 'i ai ha ngaahi founa 'a ia ko koe pē te ke lava 'o tāpuekina e mo'uí 'a e ni'ihi kehé. Ko e palani 'eni 'a e Tamai Hēvaní. Lotua ke ke 'ilo'i e ngaahi me'afoaiki kuo foaki kiate koé, pea kapau te ke fie ma'u ha fakahinohino lahi ange, kole kiate kinautolu 'oku ofi atu kiate koé. 'I hō'o fakafanongo ki he Laumālié pea feinga ke 'ilo'i mo fakatupulaki ho ngaahi talēniti mo e ngaahi 'ulungaanga faka-'Otuá, te ke ma'u ha loto-falala kiate koe ne te'eki ke ke 'ilo ki ai.

Amy P., ta'u 17, Kenitaki, USA

'Ai Ke Ke Maheni Ange mo Kinautolu

Ko e taimi ko ia 'oku ou fakafehoanaki ai au ki ha taha kehé, 'oku ou feinga ke 'ilo'i lelei ange

e tokotaha ko iá. 'I he taimi 'oku ou maheni ai mo 'eku "heló", 'oku hā mahino ai 'a e fehanga'angai 'a e taha kotoa pē he funga 'o e māmaní mo ha ngaahi faingata'a 'i he 'enau mo'uí. Ko e lahi ange 'eku talanoa ki he tokotaha ko iá, ko e lahi ange ia 'eku kamata ke mamata kiate kinautolu ko ha kaungāme'a kae 'ikai ko ha taha 'oku ngali haohaoa.

Amelia C., ta'u 15, 'Aitahō, USA

Ko e Fakakaukau Pē 'a e Tamai Hēvaní 'oku 'Aongá

I he'ene malanga he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2016, "Oku ou Lelei Fe'unga Nai? Te u Lava Nai?" 'Oku pehē 'e 'Eletā J. Tēvini Kōnisi 'o e Kau Fitungofulú, "Ko e lau pē 'oku mahu'inga kiate kitautolú, 'a e fakakaukau mai ko ia 'a 'etau Tamai Hēvaní kiate kitautolú. Kātaki 'o kolea fakamātoato 'a 'Ene fakakaukau kiate koé. Te Ne 'ofa mo fakatonutonu kitautolu ka he'ikai ke fakatupu lotosi'i." I he'eku fakakaukau he 'ikai ke u teitei lelei fe'unga 'o hangē ko e kakai 'oku ou feohi mo iá, 'oku ou tafoki ki he'eku Tamai Hevaní pea feinga ke manatu'i ko e 'ofefine au 'o ha 'Otua 'ofa 'okú Ne hoifua ke tokoni'i au ke u 'a'u ki hoku tu'unga malava kakatō pea hoko 'o hangē ko e tokotaha 'okú Ne 'afio'i te u 'a'usiá, 'o kapau te u fekumi kiate Ia.

Amanda M., ta'u 19, Palaná, Palāsila

Lotua ha Loto-falala

Na'á ku fa'a fakahoa au ki he ni'ihī kehe 'a ia ne u pehē 'oku 'i mu'a 'iate aú, tautautefito ki he kakai na'e faingamālie fakapa'angá. I he taimi na'á ku lotu ai ki he Tamai Hēvaní, na'á Ne 'omi kiate au ha loto-falala. Na'á ku 'ilo neongo e faingata'á, 'e tokoni'i au 'e he 'Otuá koe'uhi he 'ikai te Ne 'omi ha fatongia ta'e te Ne teuteu 'a e founga ke tau lava 'o fakahoko ai iá (vakai, 1 Nifai 3:7; 17:3).

Joshua O., ta'u 19, Lakosi, Naisília

'Oku fakataumu'a 'a e ngaahi talí ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakaha'a'i 'o ha Tokäteline 'o e Siasí.

Ko e hā 'a e me'afuaki 'o e 'ilo'iló?

'Oku talanoa 'a e ngaahi folofolá fekau'aki mo e "ilo'i 'o e ngaahi laumālié" 'o hangē ko ha me'afuaki 'o e Lau-mālié (1 Kolinitō 12:10; T&F 46:23). 'Oku 'uhinga iá "ke 'ilo'i ha fa'ahinga me'a 'i he mālohi 'o e Laumālié. . . . 'Oku kau ki ai hono 'ilo'i e anga mo'oni 'o e kakai pea mo hono tupu'anga mo e 'uhinga 'o e ngaahi fakahā fakalaumālié" (Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, "llo'iló, Me'a-foaki 'o e," scriptures.lds.org).

Kuo ako'i 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'e lava ke tokoni'i kitautolu 'e he me'afuaki 'o e 'ilo'iló ke (1) "ilo'i 'a e ngaahi fehalaaki mo e kovi 'i he ni'ihī kehé," (2) "ilo'i 'a e ngaahi fehalaaki mo e kovi 'iate kitautolú," pea (3) "kumi mo 'omi 'a e ngaahi lelei 'oku fufuu'i 'i he ni'ihī kehé," pea (4) "kumi mo 'omi 'a e ngaahi lelei 'oku fufuu'i 'iate kitautolú" ("Quick to Observe," *Liahona*, Dec. 2006, 19).

Ko e Hā Ho'o Fakakaukau?

"Oku founga fēfē 'eku tauhi 'eku ngaahi me'a faka'ilekitulōniká mei hono tohoaki'i 'eku tokangá, kae tautautefito 'i he lotú mo e semineli?"

'Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto ki ai, 'omi mo ha lá'i tà 'ata lelei kimu'a he 'aho 15 'o Siulai, 2018, ki he [liahona.lds.org](https://www.lds.org/lomi) (lomi'i 'a e "Submit an Article or Feedback").

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhi ke lōloa fe'unga pe mahino.

‘ILO‘I HO‘O NGAAHI

Fai ‘e Justina Lichner

Hangē ‘oku pehē mā‘u pē ‘e he taha kotoa, “Kapau pē na‘á ke ‘ilo‘i ho‘o fisifisimu‘á.” Sai, ko hono mo‘oní, ‘i he taimi ‘e nī‘ihi ‘oku ‘ikai ke ke ‘ilo‘i ‘a ho‘o fisifisimu‘á. ‘I he taimi ‘oku ‘ikai ke tau ongo‘i ko kitautolu ‘oku poto tahá, lelei tahá, faka‘ofa‘ofa tahá, fakaoli tahá, mo e talēniti‘ia tahá, ‘oku mole atu ‘etau loto-fakapapau fakaekitá.

Ka mou fakakaukau ki he me‘á ni: ko e ngaahi foha mo e ngaahi ‘ofefine kotoa pē kitautolu ‘o e Tamai Hēvaní. ‘I he‘ene peheé, kuó Ne foaki mai ki te kitautolu ha ngaahi me‘afoaki mo e talēniti makehe ke tokoni‘i kitautolu ke fakakakato hotau tufakanga fakalangí. ‘I he‘etau ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘afoaki ko ‘ení, ‘oku tau manatu ai ki hotau mahu‘inga fakalangi ko ‘Ene fānaú, pea ‘oku tau lava ke ofi ange ki te tokoni‘i e nī‘ihi kehé ke fai pehē.

ngaahi me‘afoaki ‘o fakafou ‘i ha fanga ki‘i tokoni ‘oku mā‘u ‘i he folofolá— ‘oku meimei ke fakafou ia ‘i he ngaahi fakaafe ke ngāué. Hangē ko e potufolofola ko ‘ení: “Tuku ‘a e fefakakikihí‘aki; tuku ‘a e felau‘ikovi‘aki ‘iate kimoutolú” (T&F 136: 23). Ko e hā ha ngaahi me‘afoaki te ke lava ‘o fakatupulaki mei he fakaafe ko ‘ení? Ko e me‘afoaki ‘o e lea ‘aki e ngaahi lea ‘ofá, ko e me‘afoaki ke fakanonga e nī‘ihi kehé, ko e me‘afoaki ‘o e fakama‘uma‘ú, pea toe lahi ange ai. Pea ko e ha‘u ia mei he veesi pē ‘e taha! ‘E lava ‘e he lau ‘o e folofolá mo fakafanongo ki he ngaahi ue‘i ‘a e Laumālié ‘o tokoni‘i koe ke ke ‘ilo‘i ho‘o ngaahi me‘afoaki.

‘ILO‘I HO‘O NGAAHI ME‘AFOAKÍ

Ko e ngaahi fakakaukau ‘eni ‘e hiva ke tokoni‘i koe ke ke ‘ilo‘i ha nī‘ihi ‘o e ngaahi me‘afoaki ‘oku ‘ikai-fu‘u-mahinó.

1. Kole ki he nī‘ihi kehé ke fakahā atu ke ke ‘ilo‘i.

‘I he taimi ‘e nī‘ihi ‘oku ‘ikai ke tau mamata ki he me‘a ‘oku mamata mai ki ai e nī‘ihi kehé ‘iate kitautolú. Kole ki ha kaungāme‘a, kāinga, pe taki ‘o e Siasí ke ne fai atu ha ki‘i tohi fekau‘aki mo ha me‘afoaki pe talēniti ‘oku nau fakatokanga‘i ‘iate koe.

2. Fekumi ki he ngaahi me‘afoaki ‘i he taimi faingata‘á.

Lolotonga e ngaahi taimi faingata‘á te tau lava ‘o fili ke fisikitu‘a hotau ngaahi ‘ulungaanga lelei tahá pe ko hotau ngaahi ‘ulungaanga kovi tahá. ‘I he taimi faingata‘á, tokanga taha

ki hono ‘ilo‘i mo faka‘aonga‘i ho ngaahi ‘ulungaanga mo e me‘afoaki lelei tahá.

3. Lotua ki ha tokoni ke ‘ilo‘i ho‘o ngaahi me‘afoaki.

‘Oku ‘afio‘i ‘e he Tamai Hēvaní hotau tufakanga fakalangí. Kapau ‘oku faingata‘a ke tau vakai ki ai ‘iate kitautolu, te Ne lava ‘o tokoni mai. ‘E lava ke ke lotua ha tokoni ke ‘ilo‘i ho‘o ngaahi me‘afoaki.

4. ‘Oua na‘á ke manavasi‘i ke mafao atu.

‘Oku tau fakatupulaki nai pē ‘a e ngaahi me‘afoaki kuo tau ‘osi ‘ilo‘oku tau mā‘ú ko e‘uhi he ‘oku tau fu‘u manavasi‘i ke fai ha me‘a kuo te‘eki ai ke tau fai ki mu‘a? Ko e taimi ‘eni ke fai ai ha me‘a fo‘ou mo kumi e ngaahi me‘afoaki ta‘e ‘iloá.

5. Fekumi ‘i he folofola ‘a e ‘Otuá.

‘Oku tokoni‘i kitautolu ‘e he Tamai Hēvaní ke tau ‘ilo‘i mo fakatupulaki ‘etau

6. Fakakaukau ki he nī‘ihi kehé. ‘I

he taimi ‘e nī‘ihi ‘oku ‘ikai mā‘u hotau ngaahi ‘ulungaanga lelei tahá mei he‘etau tokanga taha pē ki te kitautolú, ka ‘i he‘etau tokanga taha ki he founga ‘e lava ke tau ngāue fakataha mo tokoni‘i ai e nī‘ihi kehé. ‘I he taimi te tau fai ai iá, te tau vakai ai ki he ngaahi me‘afoaki faka-Kalaisi lahi ‘oku tau mā‘ú.

7. Fakakaukau ki he kakai ‘okú ke faka‘apa‘apa‘i.

Ko hai ha nī‘ihi ‘o ho‘o kau fa‘ifa‘itaki‘anga lelei? Te ke lava ‘o ‘ai ha lisi ‘o e ngaahi me‘afoaki kotoa pē ‘oku mā‘u ‘e ho‘o kau fa‘ifa‘itaki‘anga lelei pea, fakamanatua hono ‘ilo‘i ‘o e ngaahi me‘a ‘oku mou faitatau aí, kae ‘oua na‘á ke tokanga taha ki homou faikehekehé.

ME‘AFOAKÍ

KO E HOLI KE ‘ILO

“‘Oku ou ‘ilo kuo lahi e ngaahi me‘afoaki mo e talēniti ‘oku faka‘amu ‘etau Tamai Hēvaní ke Ne foaki ma‘atautolú, ka ‘oku makatu‘unga ia ‘i he‘etau kole ke ma‘u kinautolú. ‘Oku fie ma‘u ke ngāue pe fāifeinga ‘i he‘etau tafa‘akí ke ma‘u e ngaahi tāpuakí” (Bible Dictionary, ‘Prayer’).”

‘Eleta Mervyn B. Arnold ‘o e Kau Fitu-ngofulú, “‘Oku Ou ‘i Fē? Founa ke ‘Ilo‘i mo Fakatupulaki ai Ho‘o Ngaahi Me‘afoaki Fakalaumālié mo e Ngaahi Talēniti,” *Liahona*, Tisema 2014, 61.

8. Fakakaukau ki ho fāmilí. Ko e hā ha ngaahi me‘afoaki ‘okú ke ma‘u ‘a ia ‘oku toe ma‘u foki ia ‘e ho‘o ngaahi tokouá, mātu‘á, pe ngaahi kúí? Hoko atu! Faka-totolo e hisitōlia fakafāmilí, ‘ilo e ngaahi talanoá, pea faka‘ilonga‘i ha ngaahi me‘afoaki lahi ange ‘okú ke vahevahe mo ho fāmilí.

9. Ma‘u pe lau ho tāpuaki fakapētelí-aké. ‘E lava ke fakamatala ho tāpuakí fekaú‘aki mo e ngaahi me‘afoaki ‘okú ke ma‘u mo totonu ke fakatupulakí, pea ‘e toe lava foki ke fakamahino‘i kiate koe ‘a e hala te ne tataki ai koe ki ha ngaahi me‘afoaki mo e talēniti fo‘ou.

HOKO ‘O HAOHAOA ‘IATE IA

‘Oku ‘ikai fie ma‘u ke tau lelei taha ‘i he me‘a kotoa pē ke ‘ilo‘i ‘oku tau ‘aonga ko e fānau ‘a e ‘Ótuá. ‘Oku fie ma‘u pē ke fakatapui kitautolu ke tau ‘ilo‘i mo fakatupulaki ‘etau ngaahi me‘afoakí mo e talēniti—pea ‘o ka hili ia, ‘i he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí ‘e lava ke tau haohaoa ai iate Ia (vakai, Molonai 10:32). ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘u ‘i Lainileni-Palatineti, Siamane.

TOKONI‘I E NI‘IHI KEHÉ KE NAU ‘ILO E NGAahi ME‘AFOAKÍ

‘Oku tau vakai ki ha ngaahi me‘a ‘i he ni‘ihi kehé ‘a ia ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o ‘ilo‘i ‘iate kinautolu. Vahevahe ‘i he uiké ni ‘a e ngaahi me‘a ko iá mo ha kaungāme‘a pe mēmipa ‘o e fāmilí. Ko ha ngaahi fehu‘i ‘eni ke ke fai pē kiate koe, ‘a ia te ne lava ke tokoni‘i koe ke ke ‘ilo‘i ‘a e ngaahi me‘afoaki ‘a e ni‘ihi kehé.

1. Ko e hā ha me‘a kuo nau fai ke tokoni atú?
2. Ko e hā ha me‘a ‘okú ke sai‘ia ai ‘iate kinautolú?
3. Ko e hā e me‘a ‘oku nau poto aí?
4. Ko e hā e me‘a ‘oku nau feinga ke ke lelei ange aí?

TOKANGA‘Í

FAKALAU LAULOTÓ

‘OKU ULO MA ‘U PĒ ‘A E

maama

FAKALAUMĀLIÉ
KI HE KOTOA E
FAKATUPU ‘A E ‘OTUÁ.

‘Eletā Tieta F. ‘Ukitofa
Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposeolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá
“Fataki ‘o e Maama Fakalangi,” konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2017

'Oku 'I Ai Ma'u Pē 'a e Māmá

Fai 'e 'Eletā Dieter F. Uchtdorf

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

L otonga 'eku fepuna'aki he māmaní ko ha kapiteni 'o ha kautaha vakapuna, ne to'oa ma'u pē au 'e he faka'ofu'ofa mo e haohaoa e fakatupu 'a e 'Otuá. Ko e me'a na'e fakavaleloto taha kiате aú, ko e fetu'u-taki ko ia 'a e māmaní mo e la'aá. 'Oku ou lau ko ha lēsoni mahu'inga fau ia 'oku fakatātā 'aki ha me'a, 'a e anga e tu'u 'a e fakapo'ulí mo e māmá.

Hangē ko ia 'oku tau 'ilo'í, 'i he houa 'e 24 kotoa pē, 'oku vilo e po'ulí ki he 'ahó mo e 'ahó ki he po'ulí.

Ko e hā leva 'a e po'ulí?

'Oku 'ikai toe kehe ia mei ha 'ata.

Na'a mo e pō kaupō'uli tahá, 'oku 'ikai hōloa e huhulu ia 'a e la'aá. 'Oku hokohoko atu 'ene ulu ngingilá. Ka ko e vaheua pē 'e taha ia 'o e māmaní 'oku fakapo'ulí.

'Oku hanga 'e he pulia 'a e māmá 'o fakatupu 'a e fakapo'ulí.

'I he taimi 'oku tō mai ai e po'ulí, 'oku 'ikai ke tau lotofu'i pe hoha 'a na'a kuo tāmata'i e la'aá. 'Oku 'ikai ke tau pehē 'oku pulia pe mate 'a e la'aá. 'Oku mahino kiate kitautolu 'oku tau 'i hono 'atá, pea 'e hokohoko atu pē vilo 'a e māmaní pea 'e toe a'u mai pē 'a e huelo 'o e la'aá kiate kitautolu.

'Oku 'ikai fakahaa'i mai 'e he fakapo'ulí ia he 'ikai ha maama. Ka 'oku fa'a 'uhinga pē ia 'oku 'ikai ke tau 'i he feitu'u totonú ke ma'u 'a e māmá.

'Oku hokohoko ulu atu e maama fakalaumālié ki he fakatupu kotoa 'a e 'Otuá.

'Oku 'atautolu ke tau tu'u 'i he feitu'u totonú ke tau sio ki he maama mo e mo'oni fakalangi 'o e ongo-ongolelei 'o Sīsū Kalaisí. Na'a mo e taimi 'oku tō mai ai e po'ulí 'o ngali fakapo'uli 'a e māmaní, 'e lava ke tau fili ke 'a'eva 'i he maama 'a Kalaisí, tauhi 'Ene ngaahi fekaú mo fakamo'oni lototo'a 'o kau ki He'ene mo'uí mo 'Ene ma'ongo'ongá.

Ko e taimi kotoa pē 'oku fakatafoki ai ho lotó ki he 'Otuá 'i he lotu fakatōkilalo, 'okú ke a'usia ai 'Ene māmá. Ko e taimi kotoa pē 'okú ke fekumi ai ki He'ene folofolá, 'oku tupulaki e ulu ngingila 'a e māmá. Ko e taimi kotoa pē 'okú ke fakatokanga'i ai ha fie ma'u tokoni 'a ha taha peá ke feilaulau'i ho'o fiemālié ke fai ha tokoní, 'okú ke fakamafola mo fakatupulaki ai 'a e māmá. Ko e taimi kotoa pē 'okú ke fakafisinga'i ai 'a e 'ahí'ahí mo fili 'a e loto ma'á, fekumi pe foaki ai ha fakamolemolé, pe fakamo'oni lototo'a ki he mo'oní, 'oku hanga 'e he māmá 'o tuli atu 'a e fakapo'ulí kae tohoaki'i mai 'a e nī'hi 'oku fekumi foki ki he māmá mo e mo'oní. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2017, 'i he taimi na'e hoko ai 'a 'Eletā Ukitofa ko e Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí.

Fā'ele'i 'i 'Ositalava, Sekisolovākia, 'i he 'aho 6 'o Nōvema, 1940

Na'á ne kau ki he Siasí 'i he 1947 'i Suikou 'i Siamane.

Na'e hikinima'i ko ha mēmipa 'o e **Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá** 'i he 'aho 2 'o 'Okatopa, 2004

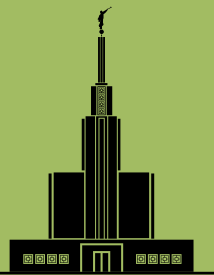
'I he'ene kei tamasi'i, na'á ne hola mo hono fāmilí,

ko e kau kumi hūfanga

mei Sekisolovākia ki Siamane pea mei Siamane Hahake ki Siamane Hihifo.

Na'e mali mo Helieta Leika 'i he 1962 'i he

Temipale Peeni Suisalaní

Na'á ne ngāue ko ha pailate ki he **Kautaha Vakapuna Lufthansa German Airlines.**

Na'á ne hoko ko ha kapiteni 'i hono ta'u 29.

Fakahaa'i 'a 'Ene 'Ofá

**MĀLŌ E
LELEI!**

**Ko hoku hingoá
ko 'Ofa.**

'Oku ou fakaulo 'eku
māmá 'aki hono fakahaa'i
e 'ofá ki hoku fāmilí.

Fekau'aki Mo Aú

'Oku ou nofo 'i Naisíliá.
Ko ha fonua ia 'i 'Afilika.
'Oku ou nofo mo 'eku
ongomātu'á mo hoku
ngaahi tuonga'ané. Ko e
hiva 'oku ou manako aí
ko e "A e Fānau Kotoa 'i
he Māmaní." Ko e potu-
folofola 'oku ou manako
aí ko e 1 Nifai 3:7.

Ofi ki he Temipalé

'Oku mau nofo ofi 'aupito
ki he Temipale Aba Nigeria.
'Oku miniti pē 'e nima 'a
'ete lue ki aí! 'Oku ou ongo'i
fiefia 'aupito 'i he taimi 'oku
ou 'a'ahi ai ki he temipalé.
'Oku ou teuteu ki he taimi te
u lava ai 'o hū ai ki loto ke
fakahoko e papitaisó.

Ko e Feitu'u Lelei Tahá

'I he 'aho Mōnité, 'oku ou fakamanatu ange ki hoku ngaahi tuonga'ané 'a e efiafi fakafāmilí 'i 'apí. 'Oku ou sai'ia 'i he taimi 'oku feime'atokoni efiafi ai 'eku tangata-'eikí pea mau hulohula kotoa fakataha. Ko e feitu'u lelei tahá 'a 'apí.

Tokoni Ki Hoku Ngaahi Tuonga'ané

'Oku ou fafangu hoku ngaahi tuonga'ané 'i he pongi-pongi kotoa pē ke fai 'emau lotu fakafāmilí. 'Oku mau hiva e ngaahi himí, ako e folofolá, pea tū'ulutui mo lotu fakataha. Hili iá 'oku ou tokoni ke teuteu'i kinautolu ki he akó. 'Oku ou ongo'i ko ha fatongia ia ki he'e-ku Tamai Hēvaní ke u 'ofa mo tokoni ki hoku ngaahi tuonga'ané.

Ngāué mo e Va'ingá

Hili e akó 'oku ou tokoni ki he'eku fa'éé 'i he ngāue takai homau 'apí. 'Oku ou tokoni foki ki hoku ngaahi tuonga'ané 'i he'enua ngaahi ngāue fakaakó. 'Oku 'ikai lahi ha'a-ku taimi ke va'inga, ka 'oku ou manako he heka he'eku pasikalá mo e fakapuna lofá. 'Oku ou ongo'i 'a e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'i he taimi 'oku ou fakahaa'i ai 'eku 'ofa ki hoku fāmilí.

'E FOUNGA FĒFĒ HA'O ULO ATU?

- Laukonga ki ha'o tuonga'ane pe tokoua.
- 'Eke ki ho'o fine'eikí pe tangata-'eikí ha founga te ke lava 'o tokoni ai.
- Fakamanatu ki ho fāmilí 'a e lotu fakafāmilí.

'OMAI HA FO'I FETU'U!

Na'e kole 'e Sisū kiате kitautolu ke "Tuku ke ulo pehē [etau] māmá 'i he 'ao 'o e kaka!" (Mātu 5:16). 'E founga fēfē ha'o 'ai ke ulo atu ho'o māmá? 'Imeili mai ha la'itā ho'o fo'i fetu'ú fakataha mo ho'o fakamatalá, tā, pea mo e tohi fakangofua 'a e mātu'á ki he liahona@ldschurch.org.

“Fiefia he tokoní, hiva hono fai iá. Fie tokoni ki he fa‘eé, ‘oku tau ‘ofa ai” (Tohi Hiva ‘a e Fānau, 108).

Na‘e siofi ‘e ‘Anitoni ‘a e komipiutá ‘o toutou louti N hake ‘a e lēvolo onó. Na‘á ne mihi‘i ‘ene mānavá ‘o kamata ke fou he hala fihifihí, puna fakalaka he ngaahi tao lanu kehekehé mo hū he ngaahi tānolo vela kakaha he lalo fonuá. Na‘á ne tātā hono va‘é ‘o vave ange ‘i he‘ene fakaofiofi atu ki he ngata‘angá.

“E ‘Anitoni?” Ko e le‘o ia ‘o e Fine‘eikí. Ne ongo mai hono le‘ó hangē na‘á ne fie ma‘u ha me‘á.

Na‘á ne fakakaukau, “Oleva!” Na‘á ne puna fakalaka ‘i ha toe tao ‘e taha pea lele fakavavevave ‘i ha toe tānolo ‘e taha. Na‘á ne pehē, “Ko au?” kae ‘ikai pē to‘o hono matá mei he komipiutá.

“Kātaki, te ke lava ‘o fakatui e vala mohe ‘o Fēlisí mo lau ha talanoa ki ai? ‘Oku fie ma‘u ke u faka‘osi hono fakama‘a e peitó.”

“Aaaa . . . ,” Na‘á ne fu‘u ofi ‘aupito! Na‘á ne afe he

holo faka‘osí ne fonu he ngaahi taó, fakalaka atu ha afi kakaha, pea mo ha monumanu fakailifia, pea . . . ‘IO! kuo a‘u ki he tepí!

Ne louti hake he komipiutá ‘a e lēvolo fitú. Na‘e hā ngali faingata‘a ange, ka na‘e ‘ikai fa‘a tatali ‘a ‘Anitoni ke ‘ahi‘ahi‘i ia. Kuó ne feinga mālohi ke a‘u ki he tu‘unga ko ‘ení. Ne lomi‘i ‘e ‘Anitoni e ta‘ofi fakataimí pea sio hake ki he Fine‘eikí, ‘a ia na‘á ne fua hono ki‘i tehina, ko Fēlisí. “E lava ke u toe ma‘u ha ki‘i miniti si‘i ange? Ko ‘eku toki a‘u ‘eni ki he lēvolo fitú!”

Na‘e talaange ‘e he Fine‘eikí, “Oku ou fu‘u fie ma‘u ho‘o tokoní.” “E lava ke ke va‘inga ha toe lēvolo ‘e taha ‘oka hili ho‘o tokanga‘i ‘a Fēlisí.”

Ne malimali ‘a Fēlisí. Na‘á ne pehē ‘i hono ki‘i le‘o ta‘u-uá, “Fa-molemole?”

Na‘e sio ‘a ‘Anitoni ki he komipiutá mo māpuhoi. “Sai.” Kuo pau pē ke ne fakavavevave kae lava ke ne foki ki he‘ene keimí.

Taimi Mohe ‘a Fēlisí

Fai ‘e Heidi Poelman

Makatu‘unga ‘i ha talanoa mo‘oni

Na'a ne fua hake 'a Fēlisi he sitepú ki hona lokí.
Na'á ne pehē, "Ko hai e ki'i pēpē 'oku ou sai'ia taha aí?" mo ne 'ene'i e ki'i fo'i kete 'o Fēlisi. Na'á ne puhi e kete 'o Fēlisi mo malimali 'i he kata kikí 'a Fēlisi.

Na'e fakatui 'e 'Anitoni e vala mohe tainasoa 'o Fēlisi 'a ia na'á ne sai'ia taha aí. Na'á ne fua hake leva 'a Fēlisi ki hono mohengá pea lue ki he mata-paá. Na'e talaange 'e he Fine'eikí ke ne toe lau foki mo ha talanoa kia Fēlisi, ka kuó ne 'osi fai e kongá mahu'ingá. Mahalo pē ko hono faingamālie 'eni ke ne feinga'i ai ha lēvolo 'e *ua* kimu'a pea taimi ke mohé.

Ne ongo'i 'e 'Anitoni hono ki'i fusi hono soté. Na'á ne sio hifo 'o

fakatoka-
nga'i kuo
hifo mai 'a Fēlisi
mei he mohengá.
"Peá?" Ko e fehu'i
ange ia 'a Fēlisi. Na'á ne
lele ki he'ene kato tohí 'o foki
mai mo ha tohi fekau'aki mo ha
pea 'oku 'asi 'i he takafí.

"Sí'i ē, Fēlisi, 'oku ai e ngaahi me'a ke
u fai!" Ko e lea ange ia 'a 'Anitoni. Ne hiki

hake 'e Fēlisi e tohí ki 'olunga, mo ne sio hake
kia 'Anitoni.

Ne 'ikai lava 'e 'Anitoni 'o
mapukepuke 'ene malimalí.
"He 'ikai pē te ke fo'i koe ia
he kolé, ko ia? Sai, sai pē ia."

Ne tangutu hifo 'a 'Anitoni
'i he mohenga 'o Fēlisi, pea
kaka hake 'a Fēlisi ki hono
fungá. Na'e fakaava hake 'e
'Anitoni ki he peesi 'uluakí

peá ne lau kae falala 'a Fēlisi kiate ia. Na'e tuhu 'a Fēlisi
ki he monumanu takitaha 'i he pēsí mo akoako pu'aki
hono hingoá. "Sī-pa . . . famingo . . . Uaa-uasi."

'I he taimi na'e 'osi aí, na'e tāpuni 'e 'Anitoni e tohí
peá ne fakakafu'i 'a Fēlisi. Na'á ne 'uma hifo kia Fēlisi
mo tu'u hake ke 'alu pea mo 'ene pehē ange, "Mohe ā,
Fēlisi ē."

Ka 'i he'ene lue ki he matapaá, na'á ne toe fanongo ki
he ki'i le'o ko iá. "Kuku au?"

Ne malimali 'a 'Anitoni. "Sai pē. 'Unu atu. Te u ki'i
nofo taimi sí'i pē."

Ne tokoto hifo 'a 'Anitoni 'i he piló. 'I he ki'i taimi ko
'ení, ne 'ikai te ne ongo'i ke
fai ha me'a kehe. Na'á ne
malimali 'i he taimi na'e fu'u
mamao ai 'a Fēlisi mo kuikui
hono matá. Na'á ne ongo'i
ko e fiefia lahi taha ia ne ne
a'usia he 'ahó kotoa. 'E lava
pē ke tatali 'ene keimí. ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e
talanoá 'i Tutā, USA.

Tortillas (Mā Faka-Mekisikou) mo

Fai 'e Lindsay Stevens Tanner mo Maryssa Dennis

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Kapau te ke fie ma'u ha kaungā-me'a, kuo pau ke ke fakahaa'i 'okū ke tokanga” (Children's Songbook, 262).

Na'e ta'eoli'ia 'a 'Etuliana. Na'á ne fie ma'u ke va'inga mo hono tokoua māhanga ko Taianá. Ka na'e 'alu 'a Taiana ke fakatau ha me'akai 'i he māketi mo e fine'eikí. Na'e māpuhoi 'a 'Etuliana. Na'e ongo'i lala 'aupito 'a e falé. Na'á ne faka'amu pehē ange mai na'á ne 'alu mo kinaua.

Na'e fakakaukau 'a 'Etuliana ke 'a'ahi ki hono kungā'api ko Makalitá. Ne 'osi fu'u lalahi e fānau 'a Makalitá, pea na'á ne hangē ko ha kuifefine kia 'Etulianá. Na'á na fiefia lahi fakataha ma'u pē.

Na'e 'alu 'a 'Etuliana ki tu'a. Na'e vevela hifo kiate ia e la'aa 'i he'ene lue atu ki he fale 'o Makalitá. Na'e ki'i hū atu hono 'ulú ki he loto matapaá. “Okú ke 'i 'api, Makalita?”

Ne ui mai 'a Makalita, “Io, 'oku ou 'i he peitó.” Na'e ma'u atu ia 'e 'Etuliana 'okú ne tangautu pē he tēpile 'i peitó mo punou hono 'ulú. Na'á ne sio hake 'i he taimi na'e hū atu ai 'a 'Etulianá.

Na'e pehē mai 'e Makalita, “Mālō e lelei 'a 'Etuliana.” Na'á ne malimali ange. Ka na'e ngali loto mamahi.

Na'e 'eke atu 'e 'Etuliana, “Ko e hā e me'a 'oku hokó?”

Na'e māpuhoi 'a Makalita. “Oku 'ikai ha me'a ke ke hoha'a ki ai.”

“Te u tokoni'i fēfē ia ke ne ongo'i sai angé?” Ko e fakakaukau ia 'a 'Etulianá. Ne hangē na'e fiefia ma'u pē 'a Makalita 'i he taimi na'á na feime'atokoni fakataha aí. “E lava ke u tokoni atu ke ngaohi ha mā faka-Mekisikou?”

Na'e pehē 'e Makalita, “Na'e toki 'osi ni 'eku fai ia.” Na'á ne hiki hake ha tupenu holoholo ke fakahaa'i ange ha fokotu'unga mā faka-Mekisikou.

“Ka 'e lava ke u tokoni atu hono kai e mā faka-Mekisikou?” Na'e kole ange 'a 'Etuliana mo malimali pē.

Ne kata 'a Makalita. “Lava lelei. Tuku ke u fakamafana ha piini ke kai 'aki.”

Na'e tu'u 'a 'Etuliana 'i he tafa'aki 'o Makalitá he ve'e sitoú mo heuheu e piini he kuló. 'I he taimi ne māfana ai e pīnī, na'á ne 'ave ia ki he tēpilé. Ne 'omai 'e Makalita e mā faka-Mekisikou mo e sīsī.

Na'e to'o 'e 'Etuliana ha la'i mā mafana 'o vali 'aki e pīnī. Na'á ne afuhi leva e sīsī 'i 'olunga. Na'e 'asi ifo! Ne 'ikai fa'a tatali 'a 'Etuliana ke kai.

Ka na'e 'i ai e me'a na'á ne fie ma'u ke tomu'a fai.

“E lava ke u fai ha lotu?” Na'e kole 'e 'Etuliana kia Makalita.

“Io.”

Na'e kuikui 'e 'Etuliana hono matá mo kūnima. “Tamai Hēvani, 'okú ma fakamālō koe'uhi ko e me'a tokoni ko 'enī. Fakamolemole 'o tāpuaki'i ia ke ne ngaohi kimaua ke ma mo'ui lelei mo mālohi. Kātaki 'o tokoni'i 'a Makalita 'i ha fa'ahinga me'a pē 'okú ne fie ma'u. 'Oku ou fiefia 'i he'ene hoko ko hoku kaungāme'a. 'I he huafa 'o Sīsū Kalaisí, 'ēmeni.”

Na'e 'ā'ā hake e mata 'o 'Etulianá. Na'e malimali 'a Makalita—'i he fakamo'omo'oni he taimi ni. Lolotonga 'ena kaí, na'á na talanoa fekau'aki mo e akó mo e ngaahi sipotí mo e ngaahi tohí. Na'e sai'ia 'a 'Etuliana he talanoa mo Makalitá.

'I he taimi ne 'osi ai 'ena kaí, na'e fā'ofua 'a 'Etuliana kia Makalita. “Fakamālō atu 'i he ki'i kai ma'ama'a. Na'á ku fiefia lahi!”

Na'e fā'ofua foki mo Makalita kia 'Etuliana. “Fakamālō

e Amigas (Kaungāme‘a Fefeine)

atu, ‘Etuliana. Na‘á ku fie ma‘u ha kaungāme‘a he ‘ahó ni.”

Ne malimali lahi ‘a ‘Etuliana. “Oku ou fiefia ‘i he‘eta hoko ko ha *kaungāfefiné*.”

Na‘e pehē ‘e Makalita, “Oku ou fiefia mo au foki he‘eta hoko ko e ongo kaungāme‘á.” “Fēfē ka ke ‘ave ai leva e toenga mā ko ‘ení ki ‘api? ‘Oku ou fu‘u mākona.”

Na‘é hopohopo fiefia ‘a ‘Etuliana ‘i he‘ene foki ki hono falé. Na‘á ne ongo‘i mākona foki mo ia—kae ‘ikai koe‘uhí ko e mā faka-Mekisikou pē! Na‘á ne fonu ‘i he anga fakakaume‘á mei hono ‘ulú ki hono louhi‘i va‘é. ■

‘Oku nofo ‘a e ongo fa‘u tohi ‘i Tutā, USA.

MĀ FAKA-MEKISIKOU ANGA FAKAKAUME‘A

‘Oku lelei ‘aupito hono ngaohi e mā faka-Mekisikou koane faingofua ko ‘ení mo vahevahe ia mo e ngaahi kaungāme‘á! Fakapapau‘i ‘oku tokoni atu ha taha lahi.

ipu masa farina ‘e 2 (mahoa‘a koané/corn flour)

ipu vai mafana ‘e 1 mo e 1/2

1. Heu fakatata e mahoa‘a koané mo e vai mafaná. Natu e tou kae ‘oua kuo molū.
2. Ngaohi ha fanga ki‘i pulu fō iiki mei he tou. Fa‘o ha fo‘i pulu ‘e taha ‘i he vaha‘a ‘o e ongo la‘ipepa ta‘o mā ‘e ua.
3. Ngāue ‘aki ha peleti pe fakapaku ke toutou lomi‘i ‘aki e fo‘u pulú.
4. Fakapaku e mā faka-Mekisikou ‘o ‘ikai fu‘u ulo lahi pe vela kae māmāfana pē. ‘I he taimi ‘e faka‘au ke ‘asi moho ai e tafa‘aki ki ‘olungá, fulihi ke moho e tafa‘aki ‘e tahá.
5. Afuhi ‘aki ‘a e píní mo e sísí, pea kai fiefia ia!

1

2

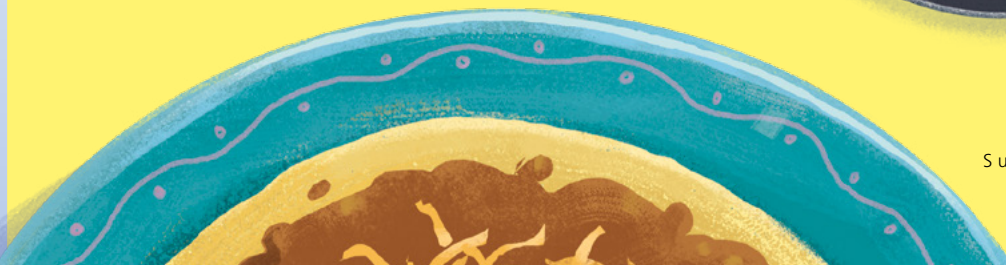
3

4

5

Ko e Maná

'I he ongo'i 'ofo ♩ = 68

Fakalea mo fakatu'ungafasi 'e Shawna Belt Edwards

mp

4 *mp*

1. Sī - sū he fu - ka - hi va - í. Ta -
 2. Pe - ki - a ke u mo - 'u - í, I -

7

'o - fi e hoú mo e ma - ta - ngí. Fa - ka - mo - 'ui e ma - ha - kí. 'E -
 ka - i la - va ke u to - to - ngí. To - e tu - 'u ke 'o - ma - í, 'A

11 *cresc.* ----- *mf*

va e pi - pi - kí, 'ā 'a e ku - í. Fa - fa - nga mā e ka - ka - i to - ko lau - i - a - fé, 'O -
 e me - 'a - 'o - fa la - hi ta - há. Fa - ka - mo - le - mo - le - 'i 'i he fa - ka - to - ma - lá, Hi -

11 *cresc.* ----- *mf*

© 2018 'e Shawna Belt Edwards. Ma'u e totonu fakalao kotoa pē.
 'E lava ke hiki ha tatau 'o e hivá ni ke ngāue 'aki fakatāutaha, faka-Siasi pe 'i 'api.
 Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'ení 'i he tatau kotoa pē 'oku hiki.

15 *f*

fe - fi - ne 'o e pu - lé, Toe tu'u mei he ma - té.
 ki ha - ke ke u toe no - fó Mo I - a ha 'a - hó.

17

'O - tu - a 'o e ngaa - hi ma - ná; I - ka - i fa - i - nga -

21

ta - 'a ha me - 'á, 'I he ko - to - a e ngaa - hi ma - ná, Ko e ma - 'o -

24

ngo-'o-nga ta - há Ho - no fa-ka - mo - 'ui a - ú.

1.

mf

27

ú. Ho - no fa-ka - mo - 'ui koe mo a - ú.

mp *molto rit.* *p*

Sio 'i ha vitio'i hiva fakataha ki he foi hivá ni 'i he children.lids.org. Lomi'e e "Music" mo e "Sing-Along Videos."

“Oku ou fakamo’oni ko Sīsū Kalaisi ‘a hotau Tauhisipi Lelei ‘a ia ‘oku ‘ofa mo tokanga mai kiate kitautolu. ‘Okú Ne ‘afio’i kitautolu pea na’e foaki ‘Ene mo’uí ma’a ‘Ene fanga sipí. ‘Okú Ne mo’ui foki ma’atautolu pea finangalo ke tau ‘ilo’i la mo ngāue ‘aki e tui kiate Iá. ‘Oku ou ‘ofa mo faka’apa’apa kiate Ia, pea ‘oku ou hounga’ia lahi ‘iate Ia.’

Fai ‘e ‘Eletā Dale G. Renlund

‘O e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

Mei he “Ko Hotau Tauhisipi Lelei,” Liahona, Mē 2017, 32.

Fai 'e Sisitā
Cristina B. Franco

Tokoni Ua 'i he
Kau Palesitenisī Lahī
'a e Palaimelī

'Oku 'Afio'i Koe 'e he Tamai Hēvaní

'I he Sāpate kotoa pē 'i ha ki'i kolo 'i 'Āsenitina, na'e fetaulaki ha falukunga kakai 'i ha lalo 'akau ke lau e folofolá mo ako fekau'aki mo e ongoongolelei. Ko e ni'ihī 'o e kakai ko e kau mēmipa 'o e Siasí. Ka ko hanau tokolahi kuo te'eki ai ke nau papitaiso, pea na'a nau fie ma'u mo'oni ke fakahoko ia!

Ka na'e 'i ai ha'anau palopalema. Na'a nau nofo mama'o mei he ngaahi kolo kehé. Na'e fuoloe e ta'e ha'u ha kau taki 'o e Siasí ke 'a'ahi ki honau koló.

Pea na'a nau fanongo 'oku 'i ai ha kau faifekau na'e nofo 'i ha kolo meimei houa 'e fā mei ai. Ne nau 'oange kotoa ha pa'anga kae lava 'e ha tangata 'e taha 'o fakatau mai ha tikite pasi ki he kolo ne 'i ai e kau faifekau. 'I he taimi na'á ne a'u ai ki ai, na'á ne tatali 'i he tau'anga pasí. Na'á ne fakakaukau ko e feitu'u lelei taha ia ke ma'u ai 'a e kau faifekau.

Hili ha ngaahi houa si'i, na'á ne sio ki ha ongo talavou. Ko kinaua e ongo faifekau! Na'á ne fakahā kiate kinaua 'o kau ki he kakai 'i hono koló. Ko ia ai na'e palani 'a e kau faifekau mo e palesiteni fakamisioná ha fononga ke fe'iloaki mo e kakai ko 'ení.

'I he 'aho ko ia na'e ha'u ai 'a e palesiteni fakamisioná mo e kau faifekau, na'e tokolahi e kakai ne nau fakataha mai ke fe'iloaki mo kinautolú. Na'e lava leva heni ke papitaiso 'a kinautolu ne te'eki ai ke papitaisó. Hili hono ako'i kiате kinautolu 'a e ngaahi lēsoní, na'a nau mateuteu!

Na'e fu'u mama'o 'aupito 'a e vaitafe ofi tahá, ko ia ai ne nau pamu ha vai mei ha vaikeli pea fakafonu ha kaukau'anga fakataimi. Na'e houa 'e tolu hono fakafonu e vai kaukau ko iá! Ko hono fakakātoá, na'e papitaiso ha kakai fefine, tangata mo e fānau 'e toko 27 'i he 'aho ko iá. Na'a nau fonu 'i he fiefiá!

Ne 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'a e fie ma'u 'e he kakai ko 'ení ke nau papitaisó, pea na'á Ne tokoni'i kinautolu ke nau kumi 'a e kau faifekau. 'Oku toe 'afio'i foki koe 'e he Tamai Hēvaní. 'Okú Ne 'afio'i e feitu'u 'okú ke 'i ai pea ko hai koe mo e me'a 'okú ke fie ma'ú. 'Okú Ne fanongo mo tali ho'o ngaahi lotú. Tatau ai pē pe ko e hā ho'o ongo'i ta'elatá, 'okú Ne 'i ai ma'u pē. 'Oku 'ikai te ke teitei tuenoa. 'E lava ke ke tafoki ma'u ai pē kiате Ia. ■

TĀ FAKATĀTAI E BRAD TEARE

Muimui 'a Mōsese 'i he 'Otuá

Fai 'e Kim Webb Reid

‘I he ‘aho ‘e taha na‘e ma‘u ai ‘e ha pilinisesi mei ‘Isipite ha pēpē Hepelū ‘i ha kato. Na‘á ne fakahingoa ia ko Mōsese peá ne ohi hake ia ke hoko ko ha pilinisi.

‘I he tupu hake ‘a Mōsesé, na‘e ‘ikai ke ne sai‘ia ‘i he ‘ulungaanga ‘a e kau ‘Isipité ki he kakai Hepeluú, ‘a ia na‘a nau hoko ko ‘enau kau pōpula. ‘I he taimi na‘e taukapo‘i ai kinautolu ‘e Mōsesé, na‘e fie ma‘u ke tāmata‘i ia ‘e he tu‘i ‘o ‘Isipité. Na‘e pau ke hola ‘a Mōsese. Hili iá na‘e fekau ‘e he ‘Otuá kiate ia ke ne foki ‘o fakatau‘atāina‘i e kakai Hepeluú.

Na'e kole 'e Mōsese
kia Felo, ko e tu'í,
ke tukuange 'a e
kakai Hepeluú. Na'e
talaange 'e Felo 'ikai.
Na'e tokoni'i 'e he
'Otuá 'a Mōsese ke
ne fakamala'ia'i 'a e
fonuá ko'e uhi ke liliu e
fakakaukau 'a Feló. Na'e
fonu 'a e fonuá 'i he
fanga langó, kutú, mo
e fanga potó. Ne faifai
pea pehē 'e Felo ke
mavahe e kau pōpulá.

'I he'enau mavahé, ne
liliu e fakakaukau 'a Feló
peá ne fekau'i 'ene kau
taú ke tulimui atu 'iate
kinautolu. 'I he taimi
na'e a'u ai 'a e kakai
'o Mōsesé ki he Tahí
Kulokulá, na'e ngaohi 'e
he 'Otuá ha hala mōmoa
'i he tahí kae lava ke
nau hola.

Na'e 'oange 'e he 'Otuá 'a e Ngaahi Fekau 'e Hongofulú kia Mōsesē. Na'e ako'i kinautolu 'e Mōsesē ki he kakaí 'i he'enua fononga ki he fonua 'o e tala'ofá. Ne faifai pea nau malu mo tau'atāina!

Te u lava 'o hangē ko Mōsesē. 'E lava ke u muimui ki he ngaahi fekaú. 'E tokoní'i au 'e he 'Otuá 'i he taimi 'oku ou taukapo'i ai 'a kinautolu 'oku fie ma'u tokoní. ■

Mei he 'Ekesōtosi 2-34.

'E Lava Ke u Hoko ko ha Taha Fa'a Fakalelei

TĀ FAKATĀAANI E ARRYL STOTT

**Fai 'e Palesiteni
M. Russell Ballard**

Palesiteni Le'ole'ole 'o
e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

KO HOTAU HŪFANGA'ANGA HE SĀPATÉ

Kapau te tau lava 'o kamata e fakakaukau ko e falelotú ko ha hūfanga'anga 'o e tui mo e mateaki ki he houalotu sākalamēnití, 'e tāpuekina kitautolu kotoa pē.

Ko e houalotu sākalamēnití ko ha taimi faka'ofa mo nāunau'ia ia. 'I he taimi 'oku tau hū atu ai ki he falelotú pea teuteu ke ma'u e sākalamēnití, 'oku totonu ke tau fakakaukau ko kitautolú 'oku tau 'i ha hūfanga'anga, ko ha potu topu-tapu mo makehe 'a ia te tau lava 'o fakakaukau kia Kalaisi mo 'Ene ngāue fakafaifekau mā'ongo'onga mo nāunau'ia. 'Oku tau li'aki 'a e ngaahi me'a 'o e māmaní kae fakakaukau ki he me'a 'oku ta'engatá. 'Oku fie ma'u ke tau ki'i tukunoa'i atu 'etau telefoni to'oto'ó kae fakalauloto kia Sīsū Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuā Mo'uí.

'Oku tau ma'u ha miniti pē 'e 70 he uike takitaha ke tukutaha 'etau tokangá 'i he 'etau 'ofa ki he Fakamo'uí. Kapau te tau lava 'o kamata fakakaukau ko e falelotú ko ha

hūfanga'anga ia 'o e tui mo e mateaki ki he houalotu sākalamēnití, 'e tāpuekina kitautolu kotoa pē.

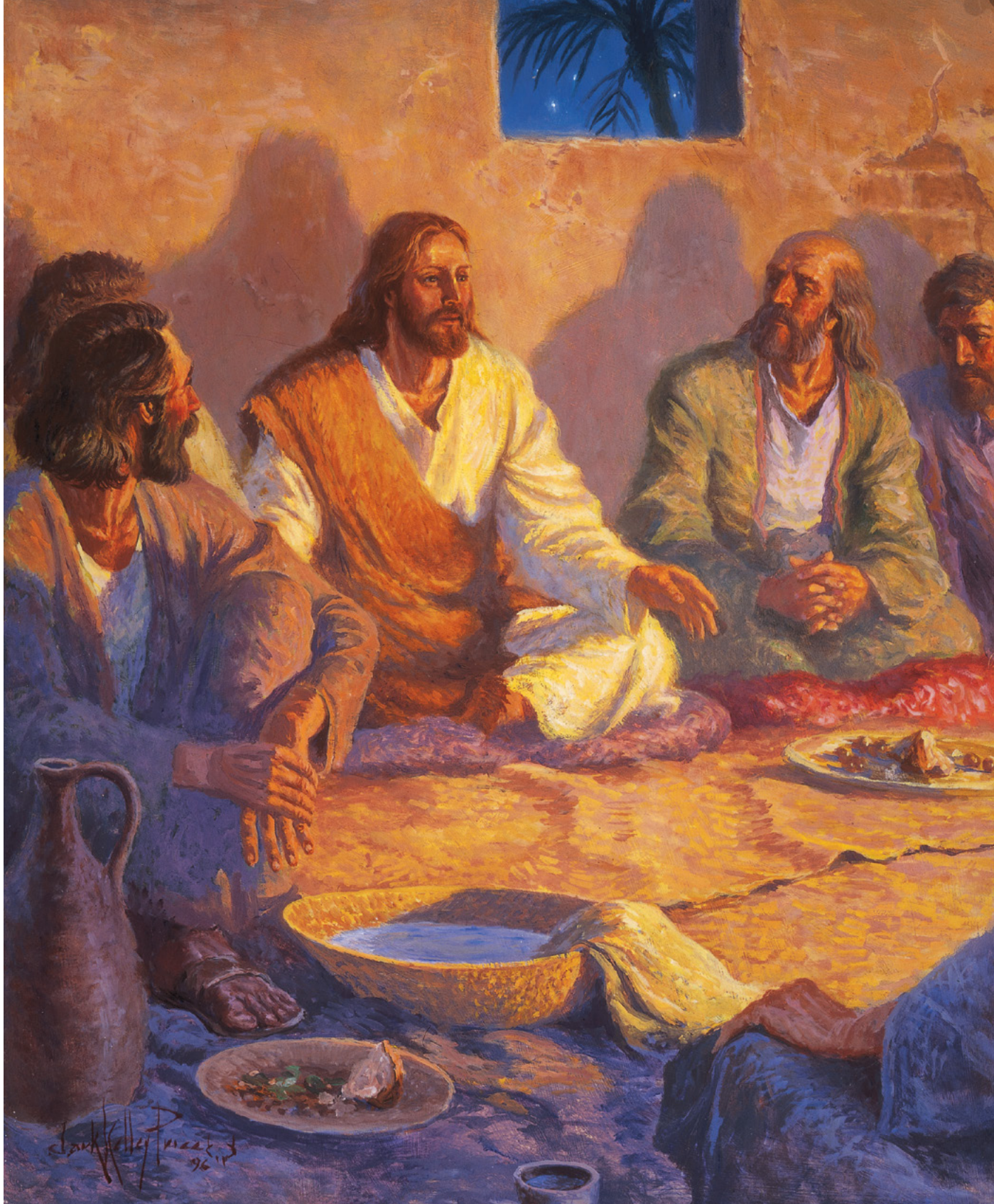
'I he 'etau langa e pule'anga 'o e 'Otuá, he 'ikai lava ke u fakakaukau ki ha me'a mahu'inga ange ka ko e 'i ai ha houalotu sākalamēnití kuo teuteu'i lelei 'a ia 'oku lea e kau leá 'ia Kalaisi, fakamo'oni kia Kalaisi, pea vahevahe 'a e ngaahi fakamo'oni mei he kau 'aposetolo mo e kau palōfita 'i he folofolá mo e ngaahi ma'u'anga tokoni kehé.

'I he Siasí kuo tau tokanga taha pē ki he 'aho Sāpaté. Kuo tau fai ha

fakalalakaka, ka 'oku te'eki ai ke tau 'i ai. 'E hokohoko atu 'etau ngaahi ngāue kae 'oua kuo ue'i fakalaumālie 'a e mēmipa mo e faifekau kotoa pē lolotonga 'enau moihū he 'aho Sāpaté 'o nau takitaha fakahā ki honau kungā'apí, kau fiefanongó, mo e kāingá, "Ha'u 'o mamata. Ha'u 'o lotu mo kimautilu." Ko e feitu'u 'eni 'oku tau fie ma'u ke 'i ai.

Kapau te tau lava kotoa pē 'o fai 'eni ko ha Siasi, 'e ongo'i 'e kinautilu ne nau tali 'etau fakafe ke "ha'u 'o mamatá" 'a e mālohi 'o e pōpoaki 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki maí. 'I he 'enau moihū mo kitautolu 'i he 'etau ngaahi houalotu sākalamēnití, 'e ongo ki honau lotó pea 'e ulo e maama 'o e ongoongolelé 'i honau lotó mo e 'atamaí. ■

Mei he "The Chapel: Our Sabbath Sanctuary" 'i he prophets.lds.org.

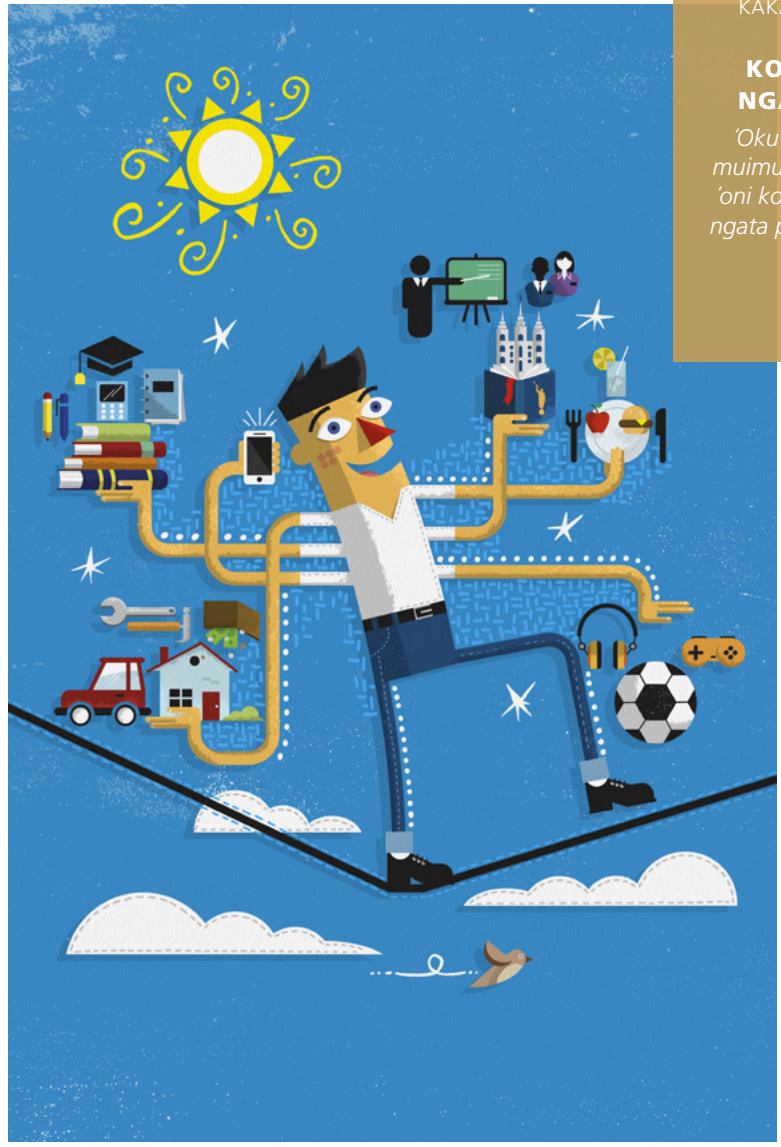

**KO E 'OHOMOHE FAKA'OSÍ,
TĀ 'E CLARK KELLEY PRICE**

"Pea kuo hokosia 'a e feitu'u efiāfi, pea nofo hifo [ʻa Sīsū], mo e kau 'apōsetolo 'e toko hongofulu mā toko uā. . . .

"Pea to'o 'e ia 'a e maā, 'o ne fakafeta'i, mo tofitofi ia, 'o ne 'ātu kiate kinautolu, 'o pehē, Ko hoku sinó 'eni, 'a ia kuo foaki koe'uhi ko kimoutolu: fai 'eni 'i he fakamanatu kiate au.

"Na'e to'o foki 'e ia 'a e ipú, 'o pehē, Ko e ipú ni ko e fuakava fo'ou 'i hoku totó, 'a ia 'oku lilingi koe'uhi ko kimoutolu" (Luke 22:19–20).

KAKAI LALAHĪ KEI TALAVOÚ

**KO E PALANISI 'O E
NGĀUE FA'A KĀTAKĪ**

'Oku tokonīī kītautolu 'e he muimui ki he ngaahi tefito'i mo 'oni ko 'eni 'e tolú, ke 'oua na 'a ngata pē he kātakī kae "fiefia ki he ngata'angá"

44

TA'U 18
**HILI 'A E NGAHI
POLOKALAMA 'A E
TO'U TUPÚ, PEĀ HĀ
LEVA?**

50

TO'U TUPÚ
**FOUNGA KE
FAKATUPULAKI
AI HO'O NGAHI
ME'AFOAKĪ**

62

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONĪ'ONI
'I HE NGAHI 'AHO
KIMUI NĪ

